

מסגרות מדיה
כתב עת ישראלי לתקשורת

מערכת כתב העת

תמר אשורי, אוניברסיטת בן-גוריון ומכללת ספיר
שושנה בלום-קולקה, האוניברסיטה העברית
הלל נוסק, המכללה למנהל – המסלול האקדמי
עקיבא כהן, אוניברסיטת תל-אביב
תמר כתריאל, אוניברסיטת חיפה
נועה לפלר-אלפנט, נציגת הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו
מוטי נייגר, המכללה האקדמית נתניה
רבקה ריב"ק, אוניברסיטת חיפה
עמית שכטר, אוניברסיטת מדינת פנסילווניה
תמיר שפר, האוניברסיטה העברית

מסגרות מדיה

כתב עת ישראלי לתקשורת

7

עורך

עקיבא כהן

תשע"ב (2011)
האגודה הישראלית לתקשורת
הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו

**Media Frames:
Israeli Journal of Communication**

Akiba A. Cohen, Editor

עריכת לשון: מירי הורביץ בת-משה
עיצוב השער: ליאור נייגר
ההפצה: האגודה הישראלית לתקשורת
בית ספר סמי עופר לתקשורת
המרכז הבינתחומי הרצליה
רחוב כנפי נשרים
הרצליה 46150
www.israel.com.asso@gmail.com

©

כל הזכויות שמורות
לאגודה הישראלית לתקשורת
בית ספר סמי עופר לתקשורת
המרכז הבינתחומי הרצליה
רחוב כנפי נשרים
הרצליה 46150

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם,
לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט
בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני
או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מן המו"ל.

מסת"ב 978-ISBN 965-493-337-7

הודפס בישראל
דפוס "פרינטיב", רחוב בית הדפוס 20, ירושלים

תוכן העניינים

דבר העורך

מאמרים מקוריים

- ורד מלכה ועמית קמה
"חבל טבור שאי-אפשר לחתוך": תקשורת ישראלית כמתחזקת זהות
של ישראלים מהגרים בארצות הברית
1
- איילת כהן
מלעג מר דרך חיוך קטן ועד לצחוק גדול: הומור כאמצעי ביקורתי
בצילום עיתונות בישראל
29
- צבי רייך ולינור קאן
דיוק "אובייקטיבי" ודיוק "סובייקטיבי"
בחדשות פלילים בעיתונות הישראלית
55
- אורנית קרביץ
שאלה של אמון: תפיסת תרומתה של התקשורת לירידת אמון הציבור
במערכת המשפט בישראל
87

סקירות ספרים

- ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים
שושנה בלום-קולקה ומיכל חמו (עורכות), תל אביב: המרכז לטכנולוגיה
חינוכית, 2010
121 דפנה למיש
127 דבורה גולדן

מחוזות חפץ: נופי פרסומת בישראל
אביבית אגם-דאלי, תל אביב: רסלינג, 2010

133 אלי אברהם

139 מירי גל-עזר

מאוסלו עד ההתנתקות: המאבק על ארץ ישראל השלמה בעיתוני חב"ד
אורלי צרפתי, תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב, הספריה הציונית, תש"ע
(2010)

147 יובל שרלו

153 צוריאל ראשי

*The Arab-Israeli conflict in the media: Producing shared
memory and national identity in the global television era*
Tamar Asuri, London: IB Tauris, 2010

159 ז'רום בורדון

165 ג'ון אליס (John Ellis)

168 תקצירים לועזיים

דבר העורך

גיליון 7 של "מסגרות מדיה" מונח לפניכם. הגיליון כולל ארבעה מאמרים וארבעה זוגות של סקירות ספרים. זהו יכול עשיר הממלא את דפי כתב העת בחומר מעניין ומגוון. ארבעת המאמרים עוסקים, באופנים ובהיבטים שונים, בתקשורת ההמונים בישראל, וארבעת הזוגות של סקירות הספרים עוסקים אף הם במניפה רחבה של היבטי הישראליות והשתקפותה בראי התקשורת הישראלית והזרה.

המאמר הראשון מאת ורד מלכה ועמית קמה עוסק בחשיבותם של כלי התקשורת הישראליים לישראלים השוהים דרך קבע בארצות הברית. במחקר נדגמו ישראלים המתגוררים במדינת ניו ג'רזי, שהשיבו לסקר ורואיינו בעל פה באשר לדרך שבה הם תופסים את תרומתה של התקשורת הישראלית הזמינה באמריקה ובאשר להשפעתה על הרגשת הזהות ועל הזיקה שלהם לקהילה שהם חיים בה בפרט ולאמריקה בכלל. ממצאיהם של החוקרים מצביעים על כך שהתקשורת הישראלית מהווה תותב זהותני: היא משמרת ומטפחת את ההזדהות עם ההווה הישראלית ועם השייכות אליה, והיא מאפשרת לקיים הרגשת רציפות, המשכיות וביטחון, כאילו לא בוצעה הגירה, וכאילו המרחק הגאוגרפי חסר משמעות. צריכה זו של תקשורת מאפשרת את המשך החיים בנֶכֶד, משום שהיא מייצרת אשליה שהמהגר עדיין חי במרחב הישראלי.

המאמר השני, פרי עטה של איילת כהן, עוסק בהומור כאמצעי ביקורתי בצילומי העיתונות בישראל. על סמך ניתוח מפורט – סמיוטי ומילולי – של תשעה תצלומים שהופיעו בעיתונות הכתובה והמקוונת בישראל בשנים האחרונות מעלה המחברת שתי סוגיות הכרוכות זו בזו. הסוגיה הראשונה מתמקדת במאפייניו של הצילום כמדיום ובאתגר שמציבים מאפיינים אלה בפני הצלמים, כאשר עבודתם מכוונת לשימוש בהומור ככלי ביקורתי. הסוגיה השנייה עוסקת באופן שבו מחודדת שאלת השימוש בגוונים של הומור כאשר מדובר במציאות הישראלית. היבטים שונים של שימוש בהומור משמשים בסיס להצבת מסגרת לדיון שיטתי ברמות שונות של אי-הלימה והתנגשות בין משמעויות צורניות ומילוליות בתצלומים ובתרומתן של משמעויות אלה למסרים העולים מכל תצלום ותצלום.

גם המאמר השלישי, מאמרם של צבי רייך ולינור קאן, עוסק בעיתונות הכתובה בישראל. מחקרם בוחן את רמת הדיוק בחדשות ומשווה בין העיתונות הנחשבת "פופולרית" ובין העיתונות הנחשבת "רצינית". כמו כן נבדק אם החדשות המקוונות מדייקות פחות מאלה המודפסות. המחקר מתמקד בחדשות פלילים, כיוון שהן רגישות, על פי הספרות, להבדלים בין גופי התקשורת הנחקרים. 24 חוקרי משטרה שהיו מעורבים בחקירת הפרשיות המסוקרות שימשו כשופטי הדיוק. שופטים אלה מילאו שאלון לגבי כל ידיעה שעסקה בפרשיות הנדונות. השאלון בחן את רמת הדיוק ה"אובייקטיבית" (היבטים הנוגעים לעובדות קונקרטיות המתוארות בידיעה) וה"סובייקטיבית" (דרכי הצגת המידע). לפי הממצאים, העיתונות ה"רצינית" מדייקת יותר מזו הפופולרית, והמודפסת – יותר מן המקוונת. בשלושה רבעים מן הידיעות נפלה לפחות טעות אחת – לעומת כ-40%-60% במחקרי דיוק מקבילים בארצות הברית.

המאמר הרביעי והאחרון, מאמרה של אורנית קרביץ, מתאר מחקר המנסה לבחון כיצד תופסות קבוצות שונות הקשורות למערכת המשפט הפלילי בישראל את תרומת התקשורת לירידת אמון הציבור במערכת. נערכו קבוצות מיקוד וראיונות אישיים עם בעלי מקצועות המכירים את המערכת מעבודתם (כתבי פלילים, שופטים, פרקליטים, תובעים משטריים, שוטרים, סנגורים פרטיים וסנגורים ציבוריים), עם אסירים המרצים עונשים פליליים לאחר שחוו על בשרם את המערכת ועם קבוצות אזרחים שאינם בעלות היכרות או התנסות עם מערכת המשפט, ואשר את מרב הידע על אודותיה קיבלו מאמצעי התקשורת. נמצאה הסכמה בקרב אלו המכירים את מערכת המשפט היכרות מקצועית, ולפיה התקשורת משפיעה על מערכת המשפט ופוגעת בטוהר ההליך השיפוט. עם זאת נמצאו גם תפיסות מנוגדות בדבר הקשר בין ירידת אמון הציבור במערכת המשפט ובין הסיקור שלה.

הספרים שנסקרו מציגים קשת רחבה של נושאים ותחומי מחקר. ספרן של שושנה בלום-קולקה ומיכל חמו (עורכות) עוסק בניתוח השיח של ילדים ישראלים; ספרה של אביבית אגם-דאלי עוסק בניתוח של פרסומת במדיה הישראלית; ספרה של אורלי צרפתי דן בעיתונות חב"ד ובדרך שבה היא מתייחסת לפוליטיקה הישראלית בגזרה שבין שתי נקודות זמן: מהסכמי אוסלו ועד להתנתקות מעזה; וספרה של תמר אשורי מנתח פן פוליטי אחר: הסכסוך הישראלי-פלסטיני כפי שבא לידי ביטוי בשלושה סרטים דוקומנטריים בטלוויזיה שהפיקו ה-BBC בבריטניה, ה-PBS בארצות הברית וערוץ ה-MBC הערבי המשרד מלונדון.

הנה כי כן, הפריון המחקרי וגיוונו בדיסציפלינה שלנו, חקר התקשורת, משמחים ביותר, ולא טעמנו מהם אלא כזית בגיליון זה. למרות העושר הכמותי

והאיכותי של הגיליון הנוכחי, אליה וקוץ בה. "מסגרות מדיה", כתב העת האקדמי היחיד לתקשורת בשפה העברית, יכול להתקיים רק אם יוגשו לו לשיפוט כתבי יד בכמות מספקת, ואולם בעת האחרונה ירד קצב הגשת המאמרים. אמת, כל מאמר המוגש למערכת כתב העת שלנו נשפט בקפידה בידי לקטורים אחדים, ואין אנו מתפשרים על איכות המאמרים; אנו גם מודעים לכך שחברי סגל אקדמי צעירים מעדיפים לפרסם את עבודותיהם בכתבי עת בחו"ל, בעיקר באנגלית; אבל חשוב לפרסם גם בעברית. כפי שדיווחתי לפני גיליונות אחדים, "מסגרות מדיה" כבר מופיע ב"רשימת ירושלים" של כתבי עת בתקשורת הנחשבים כפרסומים מדעיים. אמנם בשלב זה הוא נמצא בקטגוריה C, אבל ככל שמעמדו של כתב העת יעלה – וזאת רק בזכות פרסום מאמרים איכותיים – יעלה גם הדירוג שלו ברשימה. אני פונה אפוא אליכם, ובעיקר לחברי הסגל הבכירים, שבעבורם "publish or perish" כבר אינו עיקרון קריטי, לשלוח אלינו את עבודותיהם.

ועדת המערכת של "מסגרות מדיה" החליטה שגיליון 8 יהיה גיליון נושאי בסוגיות שונות של רגולציה בתקשורת הישראלית. עמית שכטר ניאות לשמש עורך אורח של הגיליון, ואני מודה לו מאוד על כך. כבר קיבלנו הצעות בתגובה ל"קול קורא" שפורסם, ואני מקווה שהגיליון יראה אור לקראת הכינוס הבא של האגודה הישראלית לתקשורת באביב 2012.

לסיום, כאשר קיבלתי על עצמי את תפקיד עורך כתב העת הסכמתי לקדנציה בת שלוש שנים (שישה גיליונות). הזמן רץ, והסכמתי להמשיך בתפקידי זה שנה נוספת, עד צאתו לאור של גיליון 8. עם זאת, הודעתי לאחרונה לוועד האגודה שאפרוש מתפקיד העורך המדעי של "מסגרות מדיה" לאחר הכנת גיליון 8, ואני צופה שגיליון 9 ייערך בידי עורך או עורכת חדשים. את תודותיי אדחה אפוא עד גיליון 8. אני מאחל לקוראי "מסגרות מדיה" קריאה מעניינת, שנה טובה ושנת לימודים (תשע"ב) פורייה.

פרופ' עקיבא כהן

מאמר מקורי

"חבל טבור שאי-אפשר לחתוך": תקשורת ישראלית כמתחזקת זהות של ישראלים מהגרים בארצות הברית

ורד מלכה ועמית קמה*

תקציר

ההגירה מישראל לארצות הברית מהווה כר נרחב לתשומת לב מחקרית, אולם טרם ניתנה הדעת על מקומה של התקשורת הישראלית בחייהם של המהגרים. המחקר הנוכחי נועד להתמודד עם אתגר בחינתם של האופנים שבהם משתלבת צריכת תוצרי תקשורת ישראלית בחייהם של ישראלים המתגוררים בצפון ניו ג'רזי, המאופיינים במעמד סוציו-כלכלי גבוה ובזיקה חזקה לישראל. בעזרת סקר וריאיון חצי-מובנה נבחנו שאלות הנוגעות לזהות, לשייכות לקהילה ולאופנים שבהם נתפסים ההגירה והחיים בארצות הברית, תוך כדי בדיקת תרומתה של צריכת תקשורת ישראלית להתמודדות עם שאלות אלו. הממצאים מלמדים שהתקשורת הישראלית מהווה תותב זהותני: היא משמרת ומטפחת את ההזדהות עם ההווה הישראלית ועם השייכות אליה, והיא מאפשרת לקיים הרגשת רציפות, המשכיות וביטחון, כאילו לא הייתה כלל הגירה, וכאילו המרחק הגאוגרפי חסר משמעות. דרך זו של צריכת תקשורת ישראלית בחו"ל מאפשרת למהגר הישראלי את המשך החיים בנכר, משום שהיא מייצרת בעבורו אשליה שהוא עדיין חי כביכול במרחב הישראלי. בעבור הישראלים בניו ג'רזי התקשורת הישראלית מהווה

* ד"ר ורד מלכה (malka.vered@gmail.com) היא מרצה בחוג לתקשורת במכללה האקדמית עמק יזרעאל. ד"ר עמית קמה (amit8860@yahoo.com) הוא מרצה בכיר בחוג לתקשורת במכללה האקדמית עמק יזרעאל.

אמצעי לשיכוך הגעגועים למולדת, לתחזוק הזהות הישראלית ולשימור הרגשת הרציפות והקשר עם המציאות הישראלית.

על הגירה ותקשורת

בעשורים האחרונים, בעקבות תהליכים פוסט-קולוניאליים, בד בבד עם מגמת הגלובליזציה המתעצמת, מתרחבים ממדיה של תופעה שהיא חברתית ותרבותית לא פחות משהיא כלכלית ופוליטית: הגירה של פרטים ממולדתם למדינה זרה. בניגוד לעבר, ההגירה האופיינית לעשורים האחרונים רווחת גם בשכבות המבוססות, והיא נובעת משלל מניעים וגורמים, לרבות שליחויות מקצועיות של עובדי "צווארון לבן" בחברות רב-לאומיות. תוצר נלווה של הגירה זו הוא כינון של קהילות הכוללות קבוצות מיעוט לאומי או אתני, שלעתים הן בעלות נוכחות משמעותית ופוטנציאל השפעה על החברה המארחת. בשיח המחקרי רווחת התייחסות לקהילות הללו כאל פזורות טרנס-לאומיות המקיימות קשרים אמיצים הן עם המולדת הן זו עם זו ברחבי העולם (Cohen, 1997; Christiansen, 2004; Georgiou, 2006; Silverstone, 2001).

רבות מקהילות המהגרים בעולם נוטות להתמקם במרכזו של רצף התערות-התבדלות, שכן במציאות הפוסט-מודרנית, המאפשרת ומאשררת ריבוי זהויות, המהגרים אינם נדרשים עוד בהכרח להשיל מעליהם סממנים תרבותיים-לאומיים מארץ מוצאם ולאמץ את הזהות של הארץ הקולטת (אליאס, 2005; Adoni, Caspi, 2001; Hall, 1993; Hwang & He, 1999; Silverstone, 2001). עם זאת, במקרים רבים מבקשים המהגרים להיטמע, ולו גם חלקית, בחברה החדשה שאליה הגיעו. יוצא מכך שמהגרים רבים נוטים לשמר את זיקתם התרבותית והלאומית למולדתם, ובו-זמנית הם מאמצים לעצמם זהות חדשה, זהותה של החברה הקולטת. בכך הם מתקיימים, הלכה למעשה, בשני מרחבים תרבותיים נפרדים ומשלימים (Caspi, Adoni, Cohen & Elias, 2002; Reece & Palmgreen, 2000; Sreberny, 2005).

בשל מרכזיותה של תקשורת ההמונים בחייה של כל חברה בת זמננו ובשל צורכיהן הייחודיים של קהילות מהגרים ההופכים את כלי התקשורת חיוניים במיוחד, רבים הם המחקרים העוסקים בהיבטים שונים של הגירה ותקשורת. בין מגמות המחקר המרכזיות בתחום אפשר למנות מחקרים הבוחנים את כלי התקשורת המשרתים את קהילות המהגרים מן ההיבט המוסדי-השוואתי (Adoni, 2006; Caspi & Cohen, 2006; Hepp, 2006; Fogt & Sandvik, 2008;) ומחקרים המתמקדים בתרומתם של כלי התקשורת לטיפוח ולשימור של הזהות הקהילתית

(Georgiou, 2001). ענף מחקרי נוסף עוסק בשאלות מיקומן של קהילות המהגרים ברצף התערות-התבדלות ובתפקידיה המשתנים של התקשורת בהקשר זה (אליאס, 2005; Hwang & He, 1999; Caspi, Adoni, Cohen & Elias, 2002; Keshishian, 2000).

מחקרי תקשורת והגירה, על מגוון מגמות המשנה שלהם, זכו בשנים האחרונות לעדנה, במיוחד עם התפתחותן של טכנולוגיות תקשורת חדשות, ובראשן שידורי טלוויזיה חובקי עולם באמצעות לוויין (Gillespie, 1995; Hargreaves, 1995; Karim, 1998; Nossek & Adoni, 1996; & Mahdjoub, 1997). הדואר האלקטרוני ויישומי תקשורת בין-אישית מתווכת-מחשב נוספים (Helland, 1997; Mitra, 2007). טכנולוגיות תקשורת אלה מחייבות דיון מחודש בשאלות היסוד המעסיקות את החוקרים בתחום. נדרשים אפוא הערכה מחדש של מקורות התקשורת העומדים לרשות המהגרים לנוכח הרחבת הנגישות לכלי התקשורת מארץ המוצא מחד גיסא, והקמתם וביסוסם של מדיה פזורתיים הנוצרים בידי המהגרים בעבור עצמם מאידך גיסא (Cunningham, 2001; Dayan, 1998; Johnson, 2010; Kama, 2008). לשון אחר, הטכנולוגיות התקשורתיות העכשוויות ואימוצן הגורף בידי מהגרים מאפשרים – כנראה לראשונה בהיסטוריה – לקיים מערכים מורכבים של התקשרויות בין-אישיות וזרימה רב-ערוצית של מידע בין המהגרים לבין מולדתם וקרוביהם שנותרו בה, וכמובן – שימוש תכוף ושגור בתוצרי תקשורת ההמונים מבית היוצר של המולדת (Hiller & Franz, 2004; Melkote & Liu, 2000; Tsagarousianou, 2004). לכל אלו השלכות מרחיקות לכת על טיבם ושיעורם של קשריהן של קהילות המהגרים עם ארצות מוצאן, על רכיבי הזהות העצמית והקהילתית שלהן ועל מידת השאיפה שלהן להשתלבות בחברה המארחת.

לענייננו, בצפון ניו ג'רזי מתגוררים כ-80,000 עד 100,000 ישראלים,¹ שיש להם מאפיינים מובהקים: מדובר באוכלוסיית משפחות משכילה וחילונית ברובה ובעלת הכנסה בינונית-גבוהה עד גבוהה מאוד. לישראלים אלה חיי חברה ותרבות עשירים וזיקה חזקה לארץ המוצא, המתבטאת בין היתר בשימוש רחב היקף באמצעי תקשורת ישראלים (כפי שיפורט בהמשך). המחקר הנוכחי, העוסק במשמעויות נוכחותה של התקשורת הישראלית במארג החיים של חלק מקבוצת אנשים זו, מבקש להתמודד עם שאלות הנוגעות לשתיהן, פרטנית וקהילתית: מהו מקומה של התקשורת הישראלית בחייהם של הישראלים המתגוררים בארצות הברית, ובאילו אופנים היא משרתת היבטים שונים בחייהם? כיצד הם תופסים את תפקידיה במארג חייהם? ואילו השפעות הם מייחסים לה?

המחקר

ההגירה מישראל לארצות הברית מהווה כבר כשלושים שנה כר נרחב לתשומת לב מחקרית (פלומן, 2007; צבר בן-יהושע, 1996; Gold, 2002; Kass & Lipset, 1982; Meyers, 2001; Shokeid, 1988; Uriely, 1998), אשר התמקדה עד כה בהיבטים פסיכולוגיים, סוציולוגיים ותקשורתיים שונים. אולם טרם ניתנה הדעת המחקרית על מקומה של התקשורת הישראלית – קרי תוצרי תקשורת שמקורם בישראל, להבדיל מתקשורת קהילתית או מקומית – בחייהם של מהגרים אלה. המחקר הנוכחי הנו ראשון מסוגו, והוא נועד להתמודד עם אתגר בחינתם של האופנים השונים שבהם משתלבת צריכת תוצרי התקשורת הישראלית בחייהם של ישראלים המתגוררים בארצות הברית בהקשרים המעשיים והסמליים של משמוע החיים בנכר.

המחקר נערך בחודשים אפריל-יולי 2009. השתתפו בו 117 מרואיינים (58 נשים ו-59 גברים) בגילי 30-59, כשבני 35-44 מהווים רוב במדגם (83%). מרביתם חיים עם ילדיהם תחת קורת גג אחת, ולמיעוטם צאצאים בוגרים המתגוררים בנפרד.

כלי המחקר כלל שני רכיבים: מענה על שאלון סגור מודפס, ולאחריו ריאיון חצי-מובנה פנים אל פנים שארך כעשרים דקות. הריאיון נפתח בשתי שאלות קבועות המשותפות לכלל המרואיינים: "מהם התפקידים המרכזיים שממלאת התקשורת הישראלית בחייך מאז הפכת לחלק מהקהילה הישראלית בצפון ניו ג'רזי? מהו, לדעתך, תפקיד התקשורת הישראלית בקרב חברי הקהילה הישראלית של צפון ניו ג'רזי?". במהלך הריאיון נשאלו המרואיינים שאלות נוספות שנועדו להבהיר סוגיות שהעלו. החוקרת הראשונה, שהתגוררה בָּאזור במהלך המחקר, ערכה את הסקר ואת הראיונות, שנוהלו עם 57 זוגות נשואים שנשאלו במקביל ועם שלושה מרואיינים שנשאלו בגפם. המרואיינים נדגמו בשיטת "כדור השלג": מכריה של החוקרת הפנו אותה אל חבריהם וכן הלאה. הדגימה נועדה להבטיח ייצוג מגוון הן במובן הגאוגרפי (נבחרו תושביהן של עיירות אחדות ולא רק של העיירות שבהן מתרכזים הישראלים ברובם) הן במובנים אחרים (שנות הגירה, מעמד סוציו-כלכלי, השכלה, מטרת השהות וכדומה).

רמת ההיכרות הגבוהה עם חלק מן המרואיינים כמו גם היכרות מעמיקה עם מאפייני החיים של המהגרים הישראליים (למשל, מאפייני שיח הזהות הישראלית, פעילויות חברתיות ועוד) סייעו לחוקרת במישורים אחדים: שיתוף פעולה ופתיחות מצד המרואיינים, יכולת למקד את השאלות בנושאי הליכה ולהבחין בדקויות המסתתרות לעתים בתשובות וחיזור הרגישות לסוגיות כואבות ובעייתיות. במקביל, הרחבת מעגל המשתתפים לאנשים שאינם מוכרים לחוקרת

תרמה לא רק לגיוון המתבקש לצורכי המחקר אלא גם לצמצום ההשפעות הבלתי רצויות, העלולות להתלוות להיכרות מוקדמת בין חוקרים לנחקריהם.

פרקי הזמן של שהיית המרואיינים בארצות הברית היו מגוונים: 23% שהו עד שנתיים, 47% – שלוש-שש שנים, 13% – שבע-עשר שנים, ו-17% – 11 שנים או יותר. לנתונים אלו נחוץ להוסיף את העובדה, המכריעה בחשיבותה, שרבים הגיעו לארצות הברית מלכתחילה במסגרת שליחות תעסוקתית קצובה ומוגבלת במשכה. גם אם משך השהות בפועל עשוי להתארך, בקרב רבים מן הנחקרים רווחת אוריינטציית השהות הזמנית. אחד ממאפייניה של ההגירה הכלל-עולמית בת זמננו טמון בריבוי מצבי ביניים הניתנים להגדרה כ"הגירה זמנית". יש בכך משום הרחבת המושג "מהגר" והחלתו על כל מי שהעתיק את מקום מגוריו למדינה אחרת, השתלב במערכות החיים בה ומתגורר בה יותר מחודשים ספורים. במובן זה כל משתתפי המחקר הם מהגרים, גם אם עשו זאת לתקופה קצובה וישובו למולדתם. אולם מרואיינים ספורים בלבד הסכימו להגדיר את עצמם כמהגרים, לרבות אלו החיים בארצות הברית למעלה משני עשורים. לתפיסה זו תרומה מובהקת לעיצוב דפוסי השימוש בתקשורת, כפי שיעידו ממצאי המחקר. מדגם הנחקרים מאופיין במשתנים סוציו-דמוגרפיים בולטים אחדים, ביניהם שיעורי השכלה והכנסה גבוהים: 89% מן הנחקרים מחזיקים בתואר אקדמי, מהם 43% בעלי תואר שני או שלישי או לקראת קבלתו. במרבית משקי הבית עובדים הגברים בתחומי התמחותם, והם המפרנסים הראשיים, ואילו הנשים עובדות בעבודות חלקיות שאינן משקפות את תחומי התמחותן המקצועית, או הן אינן עובדות כלל. תחומי העיסוק המרכזיים כוללים היי-טק, פיננסים, נדל"ן ושירות המדינה. המדגם נחלק לשלוש מחלקות מבחינת הכנסות: כמחצית ממשקי הבית דיווחו על הכנסה גבוהה (הכנסה שנתית של 150,000 דולר לפחות), רוב האחרים דיווחו על הכנסה בינונית (100,000-149,000 דולר לשנה),² ומיעוט הצהיר על הכנסה נמוכה מזו.

מניתוח הדפוסים של צריכת תקשורת עולה כי רמת החשיפה לערוצי תקשורת שונים גבוהה למדי; כך למשל 114 מתוך 117 טענו שהם נחשפים לאמצעי תקשורת אמריקניים. כאשר מוקדה השאלה בתדירות החשיפה לתכנים חדשניים בכלי התקשורת הללו, העידו כ-57% מן המרואיינים על צריכת חדשות בתדירות של פעם ביום או יותר. 55% העריכו כי מתוך הזמן המוקדש לצריכת תקשורת לסוגיה, עמד נתח הזמן היחסי המוקדש לתקשורת ישראלית על 75% או יותר. בעבור 17% נוספים עומד משקלה היחסי של התקשורת הישראלית על 50%. המגמות המרכזיות בדפוסי צריכת התקשורת הישראלית דומות למדי לאלה המוכרות בישראל. מבין אמצעי התקשורת הישראליים שצורכים הנחקרים בולט במיוחד אתר ynet: 77% מן המרואיינים נוהגים לגלוש בו פעמים אחדות בשבוע,

רובם (70%) עושים זאת פעמים אחדות ביום. אתרים בולטים נוספים הם Haaretz, nrg ו-Walla ואתרי חדשות כלכליות (Gloves, TheMarker ו"כלכליסט"). שיעור החשיפה לעיתונים מורפסים נמוך מזה. "ידיעות אחרונות" הוא המקובל ביותר (על אף שגם "מעריב" ו"הארץ" ניתנים לרכישה יומיומית); כשליש העידו על קריאתו אחת לשבוע לפחות (לרוב לקראת שבת). מגמות בולטות נוספות הן שיעורי החשיפה הגבוהים לערוצי הטלוויזיה הישראלית באמצעות האינטרנט או מנוי ל"ערוץ הישראלי" (ערוץ לווייני המשדר תוכני טלוויזיה נבחרים מערוצים פופולריים אחדים): 16% ממשתתפי המחקר צופים בתכניות ערוץ 2 באמצעות האינטרנט פעם בשבוע או יותר, ו-18% צופים בשידורי הערוץ הישראלי בתדירות דומה. האינטרנט מאפשר גם להיחשף לשידורי תחנות רדיו ישראליות. בקטגוריה זו בולט מעמדן של התחנות גל"צ וגלגלצ: כחמישית מן המרואיינים נוהגים להאזין להן אחת לשבוע או יותר. תחנות רדיו אחרות זוכות לשיעורי האזנה נמוכים בהרבה. תופעה בולטת נוספת היא שיעור הנחקרים (82%) הנוהגים לצפות בסרטים ישראלים בבתייהם במסגרת ערבי תרבות במרכזי תרבות יהודיים (Jewish Community Center [JCC]) ובבתי קולנוע.

המאמר הנוכחי מושתת על הראיונות, אשר תוכתבו ונותחו כדי למצות את הרעיונות המובעים בהם בתהליך המכונה "תמטיזציה" (Orbe, 1998), קרי כדי להפיק מהם תמות בהתאם לנהוג בגישת התאוריה המעוגנת בשדה (Strauss & Corbin, 1994). הכוונה הייתה לבחון אילו היגדים רלוונטיים לשאלות המחקר וחיוניים להבנתן (Kearney, Murphy & Rosenbaum, 1994). בתהליך המיצוי האיכותני (van Manen, 1990) החוקרים אינם יודעים מראש לאיזה יעד הם חותרים, ומה עשויות להיות התמות, אלא עליהם "לזקק" נושאים בעלי בולטות וחשיבות שבאו לידי ביטוי רב-פעמי בראיונות. בהלימה לאפיסטמולוגיה הפנומנולוגית-פרשנית, במהלך הניתוח על החוקרים לחתור לחשיפת רעיונות אלו תוך כדי רפלקסיביות והתייחסות מעמיקה לנאמר מפי המרואיינים (Nelson, 1989). וכך עשינו. כמו כן ראוי להדגיש את מחויבותם של החוקרים להתייחס לכל הראיונות באופן אופקי (Orbe, 1998), דהיינו לתפוס את כל המרואיינים ואת דבריהם כשווי ערך. וכך עשינו. לבסוף, התבוננו בקפדנות בכל תוצרי הניתוח לצורך הפקת מסקנות.

יש להבהיר כי הדברים דלהלן אינם מוחלטים, משום שהמציאות המתנוכת באמצעות העבודה המדעית איננה יכולה להיות ידועה במלואה, אלא תהיה תמיד בגדר פרשנות סובייקטיבית (Strauss & Corbin, 1990). מכל מקום, ציטוטים נבחרים מתוך הראיונות יאירו וידגימו את התמות המרכזיות.

מולדת ללא גבולות

הסביבה הישראלית — "אי של זרות" (צבר בן-יהושע, 1996, עמ' 142) שבו אפשר לקיים את שגרת חיי היום-יום כמעט אך ורק עם ישראלים אחרים — שהתקשורת מישראל הוסיפה והנגישה היא רכיב מרכזי בה, מקלה על המהגרים הישראליים את השהות הרחק מן המולדת ומאפשרת בסופו של דבר את דחיית השיבה כמו גם את היכולת ליהנות לכאורה משני עולמות: הווה "אמתי" בנכר והווה מדומה במולדת. המרואיינים מתקיימים אפוא בשני הוונים מקבילים, כאשר הראשון — כפי שהספרות מראה (לדוגמה, כבר לפני למעלה משני עשורים הדגיש שוקד [Shokeid, 1988] את הסירוב המתמשך להכיר בקביעות ובסופיות של ההגירה) וממצאי המחקר הנוכחי מאששים — מובנה ונתפס כרגעי, כהווה בר חלוף. צריכת התקשורת הישראלית מזינה את האמונה ואת ההרגשה שבכל רגע אפשר לשוב לישראל ולהתחבר למציאות בה בזכות השליטה וההתמצאות בפרטים הקטנים של חיי היום-יום.

החיבור התמידי לאמצעי התקשורת הישראליים מלמד על שתי תופעות מרתקות: האחת היא קשר בלתי אמצעי לכאורה עם ההווה במולדת, שהנו תופעה שכיחה בקרב קהילות מהגרים שונות (Christiansen, 2004; Georgiou, 2006); והשנייה היא תופעה ייחודית ויוצאת דופן המתקמת כפרדוקס קיומי, הנוצר עקב הצדקת החיים בנכר והמשכם דווקא בזכות התקשורת מישראל. הסעיפים הבאים קשורים זה בזה במארג שבו נטוים בשתי וערב היבטים של זהות ושל דפוסי צריכת תקשורת.

"כאילו מעולם לא עזבתי"

סטיגמה קשה מיוחסת למהגרים מישראל, והמושג "יורדים"³ המתאר אותם מהווה גינוי חריף (כספי ואליאס, 2000), כפי שמתוודה אלעד (בן 37, מתגורר בארצות הברית שנתיים וחצי):⁴

לישראלים קשה עם תפיסת המהגר כי זה משהו מאוד גלותי. קשה לישראלים עם המושג הזה; יש לו קונוטציה שלילית.

לכן רוב המרואיינים משקיעים מאמצים קוגניטיביים, רגשיים והתנהגותיים כדי להימנע מהיות נשאי סטיגמה. שימור הזהות הישראלית תוך כדי התעלמות מן ההגירה מאפשר להם לא להתמודד עם הסטיגמה (Shokeid, 1998). הם מעלימים עין — לכל הפחות ברמת ההצהרה בעת הריאיון — מן העובדה שההגירה כבר

התרחשה, וכי היא בעצם ההפך משגרת החיים. יחזקאל (בן 43, שלוש שנים בארצות הברית) מבהיר:

פה זה לא החיים האמתיים, זו סטייה מהמסלול. התקשורת מחברת אותי לישראל, לחיים האמתיים. חשוב לי לדעת מה קורה בבית שלי. [...] אנשים שמגיעים לכאן נשארים ישראלים, גם אם הם מחוץ לישראל.

מפי המרואיינים שבה ונשמעת התנגדות נחרצת לרעיון ההגירה, המהווה פגיעה באשיות הזהות הישראלית המושתתת על שלילת הגלות. המרואיינים מדגישים את פעילויותיהם כדי להיות מעודכנים בחדשות, בספורט, באמנות וברכילות. צריכת התקשורת הישראלית נועדה להיות הן אמצעי לתחזוק זהות בלתי מתפשרת הן הכנה אין-סופית לקראת החזרה הביתה, גם אם היא (השיבה הביתה) איננה מתקיימת הלכה למעשה. ניכרת בקרב המרואיינים השקעה רבה בניסיון לצמצם את הפערים המתהווים בינם לבין אלו שנשארו באמצעות צריכת תקשורת ישראלית: "חשוב לי לקרוא על מה שקורה בשיח הציבורי כדי להיות בעניינים, לדעת", טוענת חנית (בת 35, שנתיים בארצות הברית), כאשר "השיח הציבורי" מתקיים כמובן בישראל. ההקשר שבו מתקיים ההווה שלה הוא ישראלי, ולא אמריקני. מרואיינים נוספים הצביעו על אי-מעורבות בהווה האמריקנית, הן משום הכחשת ההגירה הן עקב הרצון להיות חלק מן ההווה הישראלי. מאירה (בת 57, 18 שנה בארצות הברית) מבהירה:

אני בעצם שם. הגוף כאן, אבל הנשמה בישראל. [...] התקשורת מסייעת להקל על הגעגועים.

כאמור, המרואיינים מרמזים על חרדה מפני אבדן זהותם: הם מקיימים מאבק מתמשך לשימור הזהות הילידית תוך כדי הבעת מחויבות סמלית עמוקה אליה למרות השינוי המוחשי בנסיבות החיים. בעבור אלה טבע אוריאל (Urieli, 1998) את המונח "שוהים קבועים" (permanent sojourners), המצהירים אמנם על כוונותיהם לחזור ארצה, אולם אין להם תכניות מוגדרות ומועד שיבה ברור. מהגרים אלו מגיעים לארץ היעד בתקן שוהים זמניים, ובמהלך השנים ממשיכים לנקוט תבניות התנהגותיות ההולמות את זמניות ההגירה: אין ברצונם להתערות בחברה הקולטת, ובמיוחד הם חוששים שמא ייתפסו בעיני אלו שנותרו בישראל כאילו אינם חוזרים. רבים מן המרואיינים נחרצים בדעתם שזהותם עמידה בפני כל טלטלה. הם אינם חרדים מפני אבדן הזהות הישראלית, ובו-זמנית הם משתדלים להימנע מתייגם כ"מהגרים". יחד עם זאת, האמירה שהזהות יציבה גם בנכר דווקא היא מעוררת תמיהה לנוכח השינויים המוחשיים בנסיבות החיים. נדמה

כאילו אין הכרה בפער בין החיים בארצות הברית לבין התפיסה העצמית של המשכיות קיומית או הפנמה של פער זה. ליטל (בת 31, שמונה שנים בארצות הברית) מכריזה:

אנחנו מרגישים כל כך ישראלים שאין לנו חשש לזהות שלנו. אנחנו חיים הרי בתוך קהילת ישראלים. קוראים הרבה ספרים בעברית. זו ההווה שלנו. זו השפה שלנו. אנחנו מחוברים לישראל לא דווקא דרך התקשורת. עובדים עם ישראלים, מדברים עברית כל היום.

מעשה ההגירה הנו אירוע משברי בעל השלכות מרחיקות לכת על הזהות, על התפקוד הפסיכולוגי והיומיומי, על המרקם החברתי ועוד. אולם בעבור המרוויינים נדמה שאין בעיה: הם נוטים לתפוס את החיים לפני ההגירה ואחריה כרצף נרטיבי וזהותני; כפי שמנסחת בתיה (בת 37, שלוש שנים וחצי בארצות הברית): "כאילו לא עזבתי, כאילו אני חלק". הזהות הישראלית נותרת בעיניה הזהות היחידה. אין ניסיון להשיל אותה ולנסות ולהתמודד עם כינון זהות חדשה (של מהגר או של אזרח אמריקני). הכחשה זו ממומשת בעזרת צריכת התקשורת הישראלית ובזכותה: היא מאפשרת להתמודד בהצלחה עם טראומת ההגירה ולשמר הרגשת בית מרחוק וכן לתחזק זהות שאין בה כמעט כל סממן זר. הישראלי המתגורר בארצות הברית איננו פוסע בדרך המקובלת בחברה האמריקנית, שבה הזהות האתנית המקורית מתווספת לאמריקנית בעזרת מקף סמלי כדי ליצור זהות ממוקפת (כגון איירי-אמריקני) או בת כלאיים (Kraidy, 2002). מרבית המרוויינים דוחים על הסף אפשרות של כינון זהות שכזו ואף מתנגדים לאפשרות של בעיה אונטולוגית, כפי שמצהיר אפרים המתגורר בארצות הברית כעשור:

לא מרגיש ממש בארצות הברית. מנצל את מה שיש כאן, אבל מנסה לשמור על הסביבה הישראלית. אני שמח שיש לי כאן מציאות כמו ישראלית. חשוב לי להיות מעורה. [...] הייאוש נעשה יותר נוח כאן, במקום הישראלי הזה.

אפילו זהותם היהודית של משתתפי המחקר אינה "מאיימת" על בכורתו של הרכיב הישראלי בהגדרתם העצמית. על אף שרבים מן הנחקרים נוהגים לציין חגים יהודיים בקפידה, מהווים רוב בקהל הפוקד את בית הכנסת של חב"ד (בעיקר בחגי תשרי) ושולחים את ילדיהם לגנים יהודיים (הרבה פחות מכך לבתי ספר יהודיים), נראה כי הרכיב הישראלי הוא הגורם הדומיננטי בזהותם. בהתייחסם לשאלה "על פני סקאלה של 1 עד 5, מהו משקלו היחסי של מרכיב הזהות היהודית במכלול זהותך כאדם?", בחרו 64% מן הנחקרים בתשובות 4-5

לעומת 18% שצינו תשובות 1-2. בתשובה לשאלה דומה שעסקה ברכיב הזהות הישראלית בחרו 93% מן המשיבים בתשובות 4-5, ורק שני משיבים (1.7%) בתשובה 1. על דבקותם של משתתפי המחקר בזהותם הילידית אפשר ללמוד גם מהיקפם המצומצם של הקשרים החברתיים בינם לבין חברי הקהילה היהודית הגדולה בצפון ניו ג'רזי. הדבר ניכר היטב בדפוסי הפעילות הייחודיים, המתבדלים כמעט, של שתי הקבוצות הללו.

ההווה בארצות הברית מכונן פספס שרק פסע בינו לבין ה"בית" שנותר בישראל: "אני מחוברת לשם, זה הבית שלי"; ובעזרת התקשורת הישראלית נשמרת "תחושת שייכות", משום ש"חשוב לי להישאר בעניינים" (רעות, בת 33, שלוש שנים בארצות הברית). ההווה בנכר איננו אלא פסק זמן בין העבר לבין העתיד בבית. לפיכך החיים מאורגנים סביב ציר החזרה ארצה, ובו מושקעים משאבים סמליים, כגון צריכת תרבות ותקשורת מן המקום שניתקו ממנו זמנית. רונית (בת 36, שנתיים וחצי בארצות הברית) טוענת: "אני משתמשת בה [בתקשורת הישראלית] לחיזוק ושימור השייכות. אתה יכול לגור פה ולא להרגיש שייך לכלום. חשוב לי להרגיש שייכת כמו בעבר לישראל".

ההגירה היא זמנית ובת חלוף בעבור מרבית משתתפי המחקר. בודדים בלבד הצהירו שעזבו לבלי שוב. רבים מתכננים לחזרה הצפויה והמתוכננת. בתשובה על השאלה העוסקת בכוונות ובתכניות לחזור לחיות בישראל, השיבו כרבע מן המרואיינים שבכוונתם לחזור "השנה" או "בשנה הבאה"; 43% הצהירו על כוונה לחזור, אם כי בהתייחסם למועד החזרה המשוער בחרו באופציה הבלתי מחייבת ("בשנים הקרובות"); כרבע השיבו כי בכוונתם לחזור, אך רק "בעתיד/בפנסיה/לא ידוע מתי". לעומתם, פחות מעשירית הצהירו שאין להם כל כוונה לחזור.⁵ ראוי לציין שארבעה מהם מתגוררים בארצות הברית במסגרת "סיבוב שני", לאחר שכשל ניסיון קודם של שיבה לישראל והיקלטות מחדש. גם אם החזרה ל"בית" איננה ממומשת, גם אם השהות הזמנית מתארכת לפרק זמן ארוך הניתן להיחשב כהגירה לכל עניין ודבר – הנסיבות הללו אינן פוגמות בזהות הישראלית. רוני (בן 34, שלוש שנים בארצות הברית) מדגיש:

אני מרגיש כאילו מעולם לא עזבתי. מאוד טבעי לי לעשות זאת, כי החיים שלי בהווה עדיין מאוד מחוברים לשם. היה חסר לי מאוד אם לא היה לי אותה [התקשורת הישראלית]. הזהות הישראלית שלי לא מעורערת.

המרואיינים חרדים מפני אבדן הזהות הישראלית לא רק באופן רפלקסיבי (כלפי עצמם), אלא גם כלפי ישראלים אחרים (בישראל ובארצות הברית), כפי שטען אורן (בן 56, 11 שנים בארצות הברית):

אני לא שלם עם החיים כאן [...] מעדיף לא לומר שאני חי בארצות הברית כלפי ישראלים בארץ.

התקשורת הישראלית מאפשרת לשמור על הזהות הזו באופן שמרחיק מעליהם את הסיכון הכרוך בזהות המהגר. וכך מסכמת ברכה (בת 37, ארבע שנים בארצות הברית):

משלימה את הזהות שלי גם לא במודע. [...] התקשורת הישראלית [...] מייצרת תחושת ישראליות כאן ברגעים שהיה לי קשה והרגשתי לא שייכת. מפלט מאוד נוח לנוכח השינויים, נותן יציבות והמשכיות ומחזק זהות ושייכות. בזכות התקשורת הישראלית אין לי בעיה של זהות. [...] ישראל היא הבית, נקודה.

"ריח של בית"

התקשורת הישראלית ממלאת תפקיד מרכזי: שימור ההרגשה שהמהגרים עדיין במולדת. היא מספקת את חומרי המחיה הסמליים הנחוצים לתחזוק הזהות הישראלית, ובכך בעקיפין אף מונעת את השילוב בחברה הקולטת (מתוך התנגדות מלכתחילה להשתלבות כזו). התקשורת היא תותב זהותני, שבלעדיו השותב בנכר נדמית כבלתי אפשרית, גם אם הנסיבות מפריכות זאת. בדומה לזיכרון התותבי (prosthetic memory [Landsberg, 2004]), שאיננו תוצר של חוויה "אמתית" ושל ניסיון חיים, אלא הוא מושתת על ייצוגים מתווכים תקשורתיים, גם במקרה הנוכחי תוצרי התקשורת מאפשרים הדמיה של חוויית החיים בישראל. התותב מאפשר לאדם להאמין שהחוויה המתווכת נחוותה "באמת". זהותו מכוננת על סמך האשליה הזו. "ריח של בית" מדמה דקלה (בת 38, שלוש שנים בארצות הברית) את המניע העיקרי שלה לשימוש התכוף בתקשורת ישראלית, וממשיכה:

זה ממלא את החלק של הקשר למקום, חלק מזהות [...] מקור לעדכון, כי חשוב לי מה קורה עם האנשים שלי בארץ.

אורנה (בת 41, שלוש שנים וחצי בארצות הברית) נוקטת מטפורה ציורית כדי לתאר זאת:

זה חבל טבור שאי-אפשר לחתוך אותו. [...] אם זה ייחתך, משהו במהות שלי ייחתך. זה השורשים והשייכות. אני חוטר של המדינה פה, לא מנותקת.

שתי הנשים מייחלות לשובן לישראל. שיקולי תעסוקה הנוגעים לבני זוגן מעכבים, לפי שעה, את החזרה; אך הנוכחות בארצות הברית נתפסת כזמנית, והגעגועים לישראל מלווים אותן דרך קבע.

המהגרים הישראליים ממשיכים להיות חלק פעיל בחברה הישראלית למרות הפער הגאוגרפי. החברה הישראלית הנה קהילה מדומיינת בת כלאיים (Georgiou, 2006), משום שהמהגרים ממנה ממשיכים לתפוס את עצמם כחלק בלתי נפרד ממנה, למרות שהם נמצאים מחוץ לגבולות מדינת הלאום, ואפילו הם אזרחי המדינה הקולטת (ראו גם Meyers, 2001). הרגשת האזרחיות איננה נגזרת מן הטריטוריה כשלעצמה, שהייתה אחד מקני המידה ההכרחיים בפרויקט הלאומי המודרני (אנדרסון, 1983/2000). הישראליות המדומיינת ממשיכה לכונן זהות מוצקה ובת קיימא אפילו במרחק ת"ק פרסאות מגבולות המדינה. הפזורה הישראלית מסמנת אפוא את עצמה על סמך קנה מידה מהותני המבנה "לאומיות טרנס-לאומית" (Ang, 2003, p. 145).

מנשה (בן 35, שש שנים בארצות הברית) מסביר כיצד הוא מנהל את חייו בעזרת התותב הזהותני, המשאיר אותו לא "פחות ישראלי" ממה שהיה אילו המשיך להתגורר בישראל:

התקשורת הישראלית משמעותית ביותר. מקום גבוה בחיי. גשר לתרבות הישראלית, לחברה הישראלית. [...] בלי תקשורת ישראלית היה לי קשה מאוד, אבל הקשר היה מתרופף. הייתי פחות מעורה, פחות מודע, פחות ישראלי. [...] מחברת לישראל. [...] נותנת תחושת שייכות.

בהלך מחשבתו ובאופן התנהלותו מייצג מנשה מרואיינים רבים. על אף שהוא מתגורר בארצות הברית כחצי עשור ואינו יודע בוודאות מתי ישוב לישראל ואינו חושש להיכנס להתחייבויות כספיות ארוכות טווח, כל ישותו ישראלית. אין לו ספק שהחזרה לישראל היא עניין של זמן גרדא. במרכזו ביתו טלוויזיה המשרדרת ללא הרף את תכניות הערוץ הישראלי ומשדרי רדיו מישראל.⁶ יושבי הבית מקיפים עצמם בזרימה בלתי פוסקת של תכנים חדשותיים ובידוריים שמקורם בישראל, כאילו בכך יבטיחו את שימור הגחלת ויצליחו להקל את הגעגועים. אמירות רבות מאששות את תפקידה המרכזי והחינוי של התקשורת הישראלית בשימור הקשר עם המולדת. כלנית (בת 41, 12 שנים בארצות הברית) מאשרת: "לא הייתי יכולה להתקיים בלעדית [התקשורת הישראלית] בחיי כאן בארצות הברית. זה חלק מהאני שלי", וזאת על אף (ואולי בגלל דווקא) העובדה שהיא היגרה כבר לפני כתרסר שנים ואיננה יכולה להצביע על מועד חזרה ברור לישראל. גם מרגלית, אשר הצהירה על חזרה "בקיץ הקרוב", טוענת שהתקשורת הישראלית

בעצם מאפשרת לה "להרגיש שאני בעצם שם". בין הבולטות במרואיינים הייתה אורית (בת 43, שלוש שנים בארצות הברית), שהציגה ביקורתיות כלפי ישראל יחד עם הרגשת זיקה חזקה ושייכות עמוקה אליה. גם בניו ג'רזי היא ומשפחתה ממשיכות לקיים שגרה ישראלית:

התקשורת הישראלית מקרקעת אותי, ממסמרת אותי למקום האמתי שאני שייכת אליו. כאן אני תלושה. [...] חלק בלתי נפרד מההוויה והצורך לרפד את הבטן בכמה שיותר סממנים של בית.

אמנם בעבור אורית כשליחה, השהות בחו"ל היא זמנית, אך דבריה משתקפים גם אצל עמיתיה ששהותם בלתי קצובה. עופר (בן 40, שנתיים בארצות הברית) טוען שלמרות שהוא מתגורר בארץ אחרת, חייו מושתתים על הקשר הבלתי ניתן להפרדה, גם אם הוא מתווך, עם ישראל:

התקשורת הישראלית שומרת על קשר עם הנעשה בארץ ונותנת תחושה של שייכות. [...] אתה נשאר בעניינים. אתה שם. זה מקל על הניתוק.

מרואיינים רבים מביעים עמדה נחרצת בנוגע לתפקודה של התקשורת הישראלית כאמצעי עזר להקלת ההגירה מן המולדת, בין אם נעשתה מבחירה, ובין אם נבעה מצורך או מאילוץ. עצם צריכת התקשורת מחפה על הניתוק המוחשי, כפי שטוענת ענווה (בת 34, שמונה שנים בארצות הברית):

[בלי התקשורת הישראלית] השהות כאן הייתה קשה יותר. אי-אפשר להתנתק ממה שאתה.

כמו רבים מן הנחקרים נהנית ענווה מרמת חיים גבוהה ומחיי חברה, פנאי ותרבות עשירים. הקושי הסובייקטיבי בחיים מחוץ לישראל בולט במיוחד בהינתן מדדים אלה של איכות חיים, והוא עובר כחוט השני בדבריהם של מרבית משתתפי המחקר.

בדומה לפזורות אחרות (Ang, 2003; Thompson, 2002), תקשורת ההמונים הנה מנגנון אחד מני רבים המשמשים לחיזוק האשליה של שימור האזרחיות המקורית. בין אלו אפשר למנות ביקורים תכופים וארוכים בישראל ושימור המסורת של חגי ישראל. מרואיינים אחדים דימו את צריכת התקשורת למנגנון סמלי מתחום אחר הממלא את אותו התפקיד. כך אומרת שרונה (בת 33, שנה בארצות הברית):

עושים את זה גם כאן כמו שאוכלים אוכלי ישראלים גם כאן. אין שינוי. בלי התקשורת הישראלית יהיה לי קשה מאוד.

לצד אלו מתקיימת גם פעילות ענפה של תקשורת בין-אישית עם חברים ובני משפחה המתגוררים בישראל. אמצעים טכנולוגיים חדשים (דוא"ל וטלפון אינטרנטי), שאינם כרוכים בהוצאה כלכלית, מאפשרים תקשורת בין-אישית הדוקה, שאיננה שונה במובהק מן התקשורת הבין-אישית המתקיימת בגבולות הטריטוריה הישראלית.

יונה (בת 39, 11 שנים בארצות הברית) היא נחקרת יוצאת דופן בהיותה מודעת ל"אשליה המסמאת" של מעורבות מרחוק באמצעות התותב התקשורתי:

התקשורת הישראלית חשובה לי מאוד. [...] לשמור אותי בעניינים. [...] אני מתגעגעת לתמונות, מראות וקולות. קשר חושי ומידי חשוב לי מאוד ביחס לארץ. זה נותן לי תחושת אשליה שאני מעורבת, שמסמאת ונותנת להרגיש קרוב. [...] צריכת החדשות עוזרת לי לא ללכת לאיבוד במרחב החדש שבו אני חיה. [...] כדי לשמר משהו שאני אוהבת וכדי להוכיח לעצמי שעזבתי לא תפיסתית.

אמנם יונה מתגוררת בארצות הברית למעלה מעשור, אך פעילותה כמארגנת ערבי ספרות ושירה במועדוני תרבות ישראלים⁷ מלמדת על שימור קפדני של הזהות הילידית, בדומה לוותיקים אחרים, שאמנם אינם מוכנים להתחייב ללוח זמנים מוגדר, ברם אינם מוותרים על רעיון השיבה.

"רגעים אינטימיים"

התקשורת הישראלית מהווה ערוץ לצריכה לא רק של חדשות ואקטואליה, אלא גם של ספרות, ספורט ובידור ואפילו רכילות על ידוענים: "חשוב לי להישאר מעודכן לא רק בחדשות. ככה אני מרגיש חלק מישראל" (אלעד, בן 37, שנתיים וחצי בארצות הברית). כלומר תחזוק הזהות הישראלית נעשה בעזרת חיבור הדוק לא רק לאקטואליה הפוליטית ובמיוחד להיבטים הביטחוניים,⁸ אלא גם באמצעות העדפה של ההיצע התרבותי הישראלי ולא של ההיצע המקומי. לדוגמה, רביב (בן 41, 18 שנים בארצות הברית) מבהיר מדוע הוא צורך בידור ישראלי, ומדבריו משתמע שההיצע המקומי איננו מספק:

[התקשורת הישראלית היא] כלי בידורי. חלק מהזהות. בתקשורת הישראלית יש הבנה בסיסית חזקה יותר. בלעדיה היה לי חלל גדול מדי.

גם תמר נוקטת את המונח "חלל", המסמן את החשש הקיומי מפני התנתקות מן ההווה הישראלית ואת איונו של חשש זה באמצעות צריכת תרבות ישראלית

ללא שובע. גם מדבריה עולה ההרגשה שהתרבות האמריקנית איננה מהווה חלופה נאותה לתרבות הישראלית:

[התקשורת הישראלית] עונה על חלל ענק, מהמובן הפרקטי של איזה ספר מוביל, מוזיקה, תרבות, רכילות, מי אמר מה, צריכת חדשות.

כמהגרים ששפת ארץ היעד איננה שגורה בפהם כמו שפת אמם, וגם הדקויות של הקודים התרבותיים החדשים אינן נהירות להם דיין, צריכת התרבות מן המולדת נעשית גם ממניעים של נוחות פרגמטית: "זה חשוב לי גם ברמת הבידור והתרבות. השפה נוחה, התרבות מוכרת" (שלי, בת 47, עשרים שנה בארצות הברית). חמוטל (בת 40, ארבע שנים בארצות הברית) טוענת ש"אלה רגעים אינטימיים עם השפה והתרבות", משום שהם אינם מצריכים תהליכי חברות מחדש ותרבות מחדש. גרסא דינקותא מספקת את החמימות של הבית גם מרחוק.

צריכת התרבות, ובעיקר הבידור – "להישאר מחוברת לתכניות הבידור שאני מכירה מהבית" (מלי, בת 36, שנתיים בארצות הברית) – איננה רק תוצר של העדפת תכנים בשפה העברית, אלא היא גם מהווה טקס סנטימנטלי, נוסטלגי ופטרויטי של הקפדה על חיבור רצוף לנעשה במולדת לקראת הביקור הקרב ובא, לקראת החזרה ארצה או לצורך שימור הזהות למען עצמם וצאצאיהם. זו הכרה מלאה שכדי להישאר ישראלים לא די לשלוט בפרטי החדשות, אלא יש גם להכיר את הדמויות בעונה הנוכחית של "ארץ נהדרת", יש לדעת אילו תערוכות מתקיימות בתל אביב, יש לזהות פרסומות, ויש לשלוט במונחים ובביטויים שחדרו לשפת היום-יום. טל (בת 34, שנתיים בארצות הברית) אפילו "בודקת המלצות לטיולים בארץ". לשון אחר, צריכת התרבות הישראלית הנה מנגנון נוסף לתחזוק הזהות הישראלית ולשימור ההרגשה כאילו לא הייתה כלל העתקת מקום המגורים. וכך אומרת סילביה (בת 38, תשע שנים בארצות הברית):

מוזיקה, כלי חיבור לישראל, בעיקר תרבותית. זה מרגיש כאילו אני בארץ. שייכות. מחובר אליי במקום הכי בסיסי ומרכזי כישראלית. בתור ישראלית יש צרכים שנובעים מהמרחק, והתקשורת מספקת לי אותם.

הרגשת השליטה בנככי התרבות, ובעיקר הבידור הטלוויזיוני, הנה משמעותית בעיניהם. אנשים מתגאים בבקאות בפרטים וביכולת להפתיע את קרוביהם ואת חבריהם בישראל במידת השליטה שלהם במידע ובעדכניותו. חשוב לציין את תפקידם של אתרי אינטרנט המאפשרים צפייה בתכניות טלוויזיה כמעט בזמן אמת. למרואיינים חשובה ההרגשה שהם אינם שונים מן הנתורים בישראל או מנוכרים להם. לדידם, מקום מגוריהם הנוכחי הוא זמני, והוא איננו אמור להשליך

על מיצובם בחברה הישראלית. כך מסבירה יפה (בת 34, שמונה שנים בארצות הברית):

זה מאפשר לי להיות חלק, להיות מעורבנת, גם בצד התרבותי, לא רק חדשות. חשוב לי מאוד כשאני מבקרת לא להרגיש זרה. [...] אני שומעת מוזיקה ישראלית כל הזמן.

"מהתנתקות להתחברות"

בר בבר מתרחש תהליך פרדוקסלי: הצדקת החיים בנכר בזכות התקשורת מישראל, המהווה תותב זהותני. "בלי התקשורת הישראלית ושאר הדברים הישראליים, הייתי חוזרת מזמן לארץ. אני מאמינה שהחיים היו נראים אחרת בלי תקשורת ישראלית. [...] התקשורת מאפשרת לאנשים להישאר רחוקים", מתוודה סילביה (בת 38, תשע שנים בארצות הברית). כל המרואיינים שבו והדגישו טענה זו. ממצא זה מפתיע בגלל הסתירה הפנימית הגלומה בכך שההגירה אפשרית דווקא משום שאיננה נתפסת כממשית ואיננה מחייבת התערות זהותנית בארץ היעד. היבוא של השגרה, של התרבות ושל ההווה הישראליות באמצעות התקשורת הישראלית מהווה אפוא מעין חומר סיכה המאפשר את המגורים בחו"ל ומקל את ייסורי הגלות מרצון. לשון אחר, התותב הזהותני, המתגלם בצריכת התקשורת מן המולדת, מחזק את ההשות בנכר, כפי שטוען שלמה (בן 36, שש שנים בארצות הברית):

בלי זה [התקשורת הישראלית] היה לי קשה. אני מאמין שהיינו חוזרים מוקדם יותר בלי הסביבה הישראלית.

נחוץ להדגיש את תמימות הדעים בין המרואיינים בנוגע לפרדוקס ואת היותם לא מודעים לסתירה הפנימית בו: אילו אכן הייתה הזהות הישראלית כה חשובה, כפי שכולם מצהירים עליה ללא כחל וסרק, מדוע הם אינם חוזרים "הביתה"? שרון (בן 41, ארבע שנים בארצות הברית) מסביר:

הייתי חוזר קודם אם לא הייתה לי כל הישראליות, כולל התקשורת הישראלית. מאוד נוח להיות ישראלי כאן. יש המון קשר עם ישראל. אני מעודכן בכל דבר שקורה, הכול מעניין אותי.

הפרדוקס בולט במיוחד בטענה הרווחת שהמרואיינים היו מסיימים את ההשות בארצות הברית מוקדם יותר ללא הקשר הרצוף וההדוק עם המולדת. הקשר המתווך דווקא הוא הנותן הצדקה או אשליה של הצדקה להמשך החיים בנכר.

התותב הזהותני מאפשר להמשיך את ההגירה, ולהפך: בלעדיו החזרה הביתה הייתה בלתי נמנעת. קטי (בת 52, חמש שנים וחצי בארצות הברית) אומרת: "חושבת שאם לא הייתי חוזרת, הייתי מתאמצת יותר לדעת מה קורה [בישראל]". כלומר דווקא מי שסבורה שבעתיד תישאר כאן מחזקת את הקשר עם ישראל, פן תזהם כביכול את זהותה בתרבות המקומית. שרה (בת 42, ארבע שנים בארצות הברית) מסכימה:

אם לא הייתה לי תקשורת ישראלית נגישה, זה היה מטריד וקשה. היה מקצר את השהות. לא חושבת שהייתי צורכת פחות אם הייתי יודעת שאני לא חוזרת.

אף שכולטותה של התקשורת הישראלית בחיי הקבוצה שנדגמה ניכרת בכל קבוצות המשנה שלה, ניתוח דפוסי החשיפה כפונקציה של משך השהות בארצות הברית מגלה הבדלים בין ותיקים ובין חברים חדשים. בהתייחס לשאלה בדבר משקלה היחסי של התקשורת הישראלית בסל צריכת התקשורת בחרו כחמישית מן החדשים (עד ארבע שנות הגירה) באפשרות 100%. אפשר להסביר זאת, לפחות בחלק מהמקרים, בקשיי שפה, בהיכרות מוגבלת עם החברה ועם התרבות האמריקאיות ובנטייה לשמר הרגלי צריכת תקשורת מארץ המוצא. מבין הנחקרים הוותיקים יותר (חמש-תשע שנות הגירה) לא בחר איש בתשובה זו. בקרב הוותיקים ביותר (עשור ומעלה) דווקא – אלה שקשיי השפה והזרות אינם אמורים להיות עוד מנת חלקם – העידו כרבע שהם נחשפים אך ורק לתקשורת מישראל. ממצא נוסף מתייחס לנתוני הצפייה בערוץ הישראלי. בקבוצת החברים החדשים דיווחו 12% על צפייה בשידורי הערוץ. בקבוצת הביניים עומד מספר הצופים על 21%, ואילו בקרב קבוצת הוותיקים עולה שיעור הצופים באופן ניכר ומשמעותי (44% מהם נוהגים לצפות בערוץ). מאחר שקליטת הערוץ כרוכה בתשלום, אפשר לראות בהתחברות אליו ובצפייה בו ביטוי של מוטיבציה להיחשף לתקשורת ישראלית, בוודאי בהשוואה לאתרי אינטרנט, שהגלישה בהם אינה מצריכה תשלום ומחויבות.

גד (בן 42, שלוש שנים בארצות הברית) מדגיש את ההתפלגות בין המהגרים הוותיקים ובין אלו שזה מקרוב הגיעו; הראשונים מחזקים את הקשר עם המולדת בעזרת התקשורת, לעומת האחרונים הנוטים לצרוך פחות ממנה:

עבור הוותיקים הערוץ הישראלי הוא מרכיב חשוב. מי שבא לתקופה קצרה רוצה קצת להתנתק, בטוחים בזהות שלהם. הוותיקים מחוברים מאוד.

צפירה, בת זוגו, מאשרת:

הוותיקים צופים בערוץ הישראלי. צריכים מאוד את התקשורת. שולטים, נמצאים בעניינים יותר מהחדשים, שולטים בכל הפרטים.

עדנה (בת 41, עשר שנים וחצי בארצות הברית) מוסיפה:

בהתחלה צרכנו פחות, וזה עלה. מהתנתקות להתחברות אחרי כמה שנים.

את העלייה בצריכת התקשורת הישראלית אפשר להסביר בשאיפה לא להכות שורשים ובחשש פן זהותם הילידית תתערער. המהגרים החדשים עדיין אינם מרגישים את כאבי הגעגועים ואת תחושת האבדן הקיומי, המתעצמים ככל שהשהות בארצות הברית מתארכת. לפיכך אלו נוטים לצרוך פחות תקשורת ישראלית וזקוקים לה פחות. דהיינו אילו אפשר היה לצפות שבחלוף הזמן תהיה הקלה בכאב הנובע מן הפרדה מן המולדת, מתברר שההפך הוא הנכון: הגעגועים ואי-הביטחון הקיומי גוברים ככל שעובר הזמן. התקשורת הישראלית מהווה מקור לנחמה ולהקלת הכאב, והיא מעניקה מזור מה לחרדות הקיומיות. לשון אחר, למרות שהנסיבות האובייקטיביות מצביעות על ההגירה כמוחשית וכבלתי ניתנת לערעור (מעצם העובדה שחלף זמן ארוך למדי מאז עזבו את ישראל), המהגרים מפעילים מנגנוני הכחשה והשכחה: הם משקעים את עצמם ביתר שאת בתרבות הישראלית, ובאותה עת הם גם תושביה של ארץ היעד.

אלו שזהותם הילידית מתערערת עם השנים נדרשים לצריכת תקשורת ישראלית מוגברת: הן בעבור עצמם, הן בעבור ילדיהם המתרחקים מהוויה ישראלית, הן בעבור האנשים בישראל, שספקנותם ביחס לסיכויי החזרה שלהם מתגברת עם השנים, כפי שטוענת גליה (בת 46, שנתיים בארצות הברית):

אני משתמשת בתקשורת כדי להקל על רגשות אשם, להזכיר לי ולכולם שזה זמני, ומיד חוזרים.

הפגנת עניין במתרחש לצד בקיאות בפרטי המציאות היומיומית בישראל משמשות אמצעי להוכחת הרבקות בישראל ולרצינות הכוונות לשוב אליה ביום מן הימים. יונה (בת 39, 11 שנים בארצות הברית) מוסיפה ממד דרמטי לסוגיה:

חשוב לי להיות ישראלית, להוכיח לעצמי שלא שכחתי, שלא נטשתי. חשוב לי בהתנהלות היומיומית לשמור על רצף של עדכון [...] היום אני חייבת לדעת מה קורה שם. זו מחויבותי כאדם, כאישה, כישראלית. מחויבותי לאבות אבותיי. בהתחלה צרכתי הרבה פחות.

מי שהרגישו שזהותם הילידית חזקה ובלתי מעורערת, ושמועד החזרה למולדת הנו קצוב או ברור להם מראש (גם אם זה לא מה שיקרה בפועל), מעדיפים להתנתק מן התקשורת הישראלית, הנתפסת כחונקת או טורדנית (למעט בדיקת כותרות מהירה באתרי האינטרנט, מעין טקס יומימי לוודא את המשך קיומה של המולדת),⁹ כפי שטוענת נינה (בת 36, שנתיים בארצות הברית):

[התקשורת הישראלית] משמעותית מאוד בארץ. פה אני מרגישה צורך להתנתק ממנה, להתחבר ליום-יום באמריקה. התקשורת שייכת לחיי בישראל, פחות מחוברת כאן. צורכת פחות תקשורת באופן כללי, אבל אם לא הייתה לי בכלל תקשורת ישראלית הייתי נלחצת. ככה אני יודעת שאם יקרה משהו, יהיה ynet.

לצד הנוקטים את הטענה הרווחת שצריכת התקשורת הישראלית נועדה להצדיק את שהייתם הארוכה של המהגרים, ושהיא מתחזקת עם השנים, יש הטוענים שהצריכה מתגברת עם ההכנות לקראת החזרה לישראל דווקא, כדרך להתכונן לצפוי וכדי להימנע מ"הלם תרבותי". גברי (בן 41, שלוש שנים בארצות הברית) מצהיר שהוא "תמיד מוכן למצב שבו נחזור לארץ", בדומה לאחרים הנמצאים ב"כוננות" לקראת השיבה. גם אם החזרה איננה יוצאת אל הפועל אלא נותרת בגדר תכנית ערטילאית שמימושה מעורפל וזמנה בלתי קצוב, עצם צריכת התקשורת הישראלית נותנת תוקף לתכניות השיבה. ההתעדכנות הבלתי פוסקת בשגרה הישראלית מהווה חלק מן ההכנות לשיבה הממשמשת אך מתמהמהת לבוא. אי לכך, צריכת התקשורת הישראלית איננה רק בבחינת שמירה על קשר, אלא היא גם מחזקת את הרגשת הארעיות מעצם תפיסתה כחלק הכרחי מן ההכנות לחזרה למולדת. ההגירה היא זמנית, ובכל רגע היא אמורה להסתיים, ומכאן הצורך הדחוף "להישאר בעניינים"; כפי שטוענת מינה (13 שנים בארצות הברית): "כולם עם חצי רגל בדרך חזרה". גם אם ההגירה היא בבחינת מעשה מוגמר, ניכרת אי-השלמה עם המעשה, ולכן שמירה על הקשר עם ישראל באמצעות התקשורת מאפשרת לתפוס את החזרה כבת ביצוע לאלתר.

תותב זהותני: סיכום

הישראלים המתגוררים בניו ג'רזי מהווים קהילה טרנס-לאומית, שבה המרחב החברתי מתקיים מעבר למרחב הגאוגרפי שבו מכוונת מדינת הלאום הישראלית. בדומה לתנועות הגירה עולמיות אחרות בעשרות השנים האחרונות, גם הישראלים אינם תופסים את מקום מגוריהם כ"הרחבה" גרדא של מולדתם, והם אף אינם

מתקיימים במרחב נטול זהות לאומית, אלא הם מקיימים משאים ומתנים מתמשכים ומגוונים בין המרחבים החברתיים והגאוגרפיים ה"נמתחים" לכאורה מעבר לים (אליאס וזלצר-שורר, 2007; Pries, 1999; Christiansen, 2004). אפשר לכתובם "טרנס-מהגרים", ששגרת חייהם וזהותם נובעות מאינטראקציה הדוקה בין שני מרחבים גאוגרפיים וחברתיים. למרות שמקום מגוריהם הקבוע נמצא במדינה אחת, מדינת המוצא שלהם עדיין נתפסת כמולדתם לכל עניין ודבר (Basch, Glick- & Schiller, 1994). הם אמנם משולבים בחיי היום-יום האמריקני – הם עובדים ומתפרנסים בארצות הברית, ולכן קשורים באופן מוחשי למוסדות מקומיים – אך באותה עת הם מקיימים קשר רצוף, הדוק ומשמעותי עם ישראל. הקשר הזה הוא הבסיס האיתן, ואפילו הברור מאליו, של זהותם. אפשר להצביע על מימוש מובהק של מה שמכונה *detrterritorialized world* (Appadurai, 1991, p. 196), דהיינו "נוף" של זהות קבוצתית שאיננה מותנית בטריטוריה מוגדרת והומוגנית המתוחמת במונחים פיזיים בלבד ואיננה ככולה אליה.

המשתתפים במחקר זה דומים לאוכלוסיות נוספות ששיעוריהן הולכים וגדלים בעידן הנוכחי והמפרקות, בזכות קשריהן הכולגיים עם שתי מדינות לאום, את המיתוס המודרני בדבר מדינת לאום שבה מתגורר עם יחיד בטריטוריה מוגדרת (Glick-Schiller, Basch & Szanton-Blanc, 1999). הטכנולוגיות התקשורתיות חוצות הגבולות העכשוויות מאפשרות למהגרים טרנס-לאומיים לטפח ולחזק את הקשרים ההדוקים, הרצופים והמידיים עם המולדת; אך אין הן מקורם או סיבתם של קשרים אלו (Elias & Lemish, forthcoming). ככל מקרה, אמצעי תקשורת אלו תורמים לשימור הזהות הילידית, גם ואפילו לנוכח המציאות המוצקה של המגורים בארץ אחרת (Georgiou, 2006).

המחקר הנוכחי מלמד שצריכת התקשורת הישראלית מהווה תותב זהותני. היא משמרת ומטפחת את ההזדהות עם ההווה הישראלית ואת השייכות אליה. היא מאפשרת לקיים הרגשת רציפות, המשכיות וביטחון, כאילו לא היה כלל מעשה ההגירה, כאילו המרחק חסר משמעות במובנים הסמליים, הרגשיים והקיומיים. רובם המכריע של הנחקרים מתכחשים לתפיסת חייהם בארצות הברית כמונחי הגירה ומסרבים באופן כמעט גורף לתייג מחדש את עצמם (למשל, באמצעות כינון זהות בת כלאיים). הם ממשיכים לחיות בהרגשת ארעיות; הרגשת פסק זמן בלבד של שהות זמנית רגע קט לפני שישבו למכורתם. זמניות קבועה זו מחזקת את העולה ממחקרים רבים (פלומן, 2007; צבר בן-יהושע, 1996; Kass & Lipset, 1982; Shokeid, 1998; Uriely, 1998), שאישו את תפיסת ההגירה כבת חלוף וכנטולת השלכות זהותניות בקרב ישראלים שהיגרו לארצות הברית, בדומה למהגרי העבודה הסיניים בתחילת המאה העשרים (Siu, 1952).

גולד (Gold, 2002) חולק על הטוענים טענות אלו. לדעתו, כיום אין לראות עוד בישראלים המתגוררים בארצות שונות קהילה זמנית, והשהות בהן איננה נתפסת עוד כבת חלוף. לדבריו, יש ניצנים של התארגנויות חברתיות ופוליטיות ורשתות עסקיות המבוססות על הרגשת גורל משותף ועל רצון לחזק את הקשרים בינם לבין עצמם, ושבאמצעותן אפשר לקיים אורח חיים בשפה העברית בלבד. במוקד הפעילויות הללו נמצא הרצון לחזק את הרגשת הישראליות במישורים החברתי (למשל באמצעות התרועעות בלעדית עם ישראלים אחרים), התרבותי (לדוגמה בעזרת צריכת תקשורת בעברית או הקמת מועדוני ספרות) והמוחשי (כגון ביצוע עסקאות מסחריות רק עם ישראלים). נובע מכך שגם אם מגמות האתניזציה וההתמסדות שמצביע עליהן גולד משתרשות, המהגר הישראלי נותר מעוגן לחלוטין בהקשר הישראלי.

צריכת התקשורת הישראלית מאפשרת לטפח את הרגשת הארעיות או את כינונו של "אי" ישראלי בארץ היעד. דרך זו של צריכת תקשורת מאפשרת את המשך החיים בנכר, לא פחות, אם לא יותר, משהיא מעודדת חזרה מהירה למולדת. אנשים חיים בהרגשה שבזכות השליטה בפרטי החיים בישראל אפשר יהיה בכל רגע לשוב ולהשתלב בה בקלות ובמהירות. למרות שהמרואיינים מקיפים את עצמם בסממנים ישראליים, מתעצמת השהיית החזרה, שכן באופן הזה אפשר ליהנות משני העולמות: להמשיך ולהתקיים כישראלים בלי לוותר על יתרונות החיים בארצות הברית. מצטייר כאן פרדוקס: מצד אחד צריכת התקשורת הישראלית מאפשרת את המשך ההגירה, משום שהיא מייצרת אשליה שהמהגר עדיין חי במרחב הישראלי, ומצד אחר היא מספקת חומרים סמליים האמורים לסייע בסיום ההגירה לאלתר.

צריכת התקשורת הישראלית מרככת את רגשות האשם ונקיפות המצפון הנגרמים מן החיים הנוחים הרחק מישראל מרובת הצרות. במקום לחזור ולקחת חלק בנטל, לסבול יחד עם הקרובים והאהובים, כאילו זה מה שכל ישראלי נאמן חייב לעשות, צורכים תקשורת במינונים גבוהים, מגלים בקיאות בפרטים הקטנים, מתרגזים, נעצבים, שמחים, ובכל מקרה מגלים הזדהות עם המדינה ועם אורחיה שנותרו מאחור. תופעה זו מהווה היבט משלים של התותב הזהותני, מפני שהתקשורת מאפשרת למהגרים להיות שותפים לגורל, גם אם זו שותפות מרחוק שאין לה מימוש מוחשי: אחרי הכול, המתרחש בישראל איננו באמת משפיע על המתגורר מחוץ לתחומה.

היקפי צריכת התקשורת הישראלית גדלים ככל שעובר הזמן, ככל שהזהות הילידית מתחילה להתערער, ותאריך השיבה לישראל נעשה ערטילאי יותר ויותר. פרק הזמן הראשוני של ההגירה מאופיין בהתנתקות מן המולדת. התנתקות זו מהווה מנגנון הגנה פסיכולוגי, המסייע למהגר בתחילת דרכו להתמודד עם

משימות מורכבות וחדשות ללא צורך להתמודד עם העומס הרגשי המלווה את מעשה ההגירה (Grinberg & Grinberg, 1984; Tartakovsky, 2009). ככל שחולף הזמן והמהגרים מתמקמים בארצם החדשה, הם מתחברים יותר ויותר למולדת כחלק מן החיבור לעולם הפנימי שהתנתקו ממנו, כעין המחשבה הזו: כעת, לאחר שיש לי דירה, עבודה ובית ספר לילדים, אפשר להתפנות ולחשוב גם למה אני מתגעגע, ומה כואב לי. החיבור המתעצם לישראל מבטא גם את הרגשות האבדן על שעזבו אותה.

מנגד ניצבים אלו שזה מקרוב הגיעו לארצות הברית, והם משוכנעים שמועד חזרתם "הביתה" לישראל חתום וברור. הללו נוטים פעמים רבות להתרחק מתקשורת ישראלית. זהותם מוצקה ונטולת ספקות, והם מונעים בהרגשה שווהי הזדמנות לברוח ולהתנתק, להינפש וליהנות מן ההיצע התרבותי המקומי בטרם ישובו לחיים האינטנסיביים ולדפוסי צריכת החדשות הדחוסים והרוחסים בישראל. בקרב קבוצה זו יש מי שבוחרים להתנתק גם מתכנים בידוריים ישראלים, בניסיון למצות עד תום את החוויה האמריקנית, ואחרים בוחרים להימנע רק מצריכת תכנים חדשניים – אם כי גם רובם יקפידו על בדיקת כותרות מרפרפת – וממשיכים לקיים את הרגלי צריכת תכניות הבידור והתרבות המוכרות.

לסיכום, ראינו כיצד ומדוע ישראלים המתגוררים בארצות הברית פרקי זמן שונים וממניעים מגוונים מקפידים לצרוך תקשורת ישראלית במינון גבוה במיוחד יחסית לצריכה הזניחה של תקשורת מקומית. תופעה זו מנוגדת לקשרי תקשורת-הגירה אחרים, שבהם צריכת תקשורת מן המולדת איננה בהכרח מלמדת על ניתוק מן החברה הקולטת. בעזרת התקשורת מן המולדת מכוננים מהגרים אחרים – כמו עולים חדשים מחבר העמים (אליאס, 2005; Adoni, Caspi & Cohen, 2006) – זהות חדשה בת כלאיים, המתיימרת לשלב בה גם רכיבים מקומיים כדי להתערות בחברת היעד. בעבור הישראלים בניו ג'רזי התקשורת הישראלית מהווה אמצעי לשיכוך הגעגועים למולדת, לתחזוק הזהות, לשימור הרגשת הרציפות והקשר עם המציאות הישראלית ולהשלמת פערי מידע לקראת מועד השיבה, גם אם זו איננה יוצאת אל הפועל. בעשותם זאת פועלים הנחקרים כשלנגד עיניהם קבוצות ייחוס שונות: חברים ובני משפחה מישראל, מהגרים ישראלים אחרים, ילדיהם ובני זוגם וכן תפיסת העצמי שלהם כישראלים.

דומה שמשום שהיא קלה לביצוע בזכות עזרים טכנולוגיים עכשוויים, צריכת התקשורת הישראלית מייתרת את הקמתם של מוסדות תקשורת מרחבית, דהיינו תקשורת הנוצרת בידי המהגרים למען עצמם ועל אודות עצמם (קמה, 2008; Cunningham, 2001; Riggins, 1992). ואם כבר נוסדו (למשל, "ישראל שלנו"), אורך חייהם קצר למדי¹⁰ (Meyers, 2001). עובדה זו מעוררת תמיהה בהינתן

הפריחה והשגשוג של עיתונות אתנית בעולם בכלל ובארצות הברית בפרט (Johnson, 2010). לבדיקת תופעה זו וסיבותיה נחוץ מחקר נוסף.

הערות

- 1 אין אומדן רשמי או מידע מסודר. הניסיון להגיע לנתונים באמצעות הקונסוליה הישראלית, ארגוניים דתיים, JCC ואנשי "ידיעות אמריקה" ו"הערוץ הישראלי" היה לשווא. המספרים דלעיל נגזרו בעקבות סיעור מוחות עם נציגי הגורמים הללו בהתבסס על מספר הילדים הישראליים בבתי ספר, על מספר הרשומים בארגונים וכיוצא בזה.
- 2 סכום זה נחשב גבוה באזורים אחרים של ארצות הברית, אך בשל יוקר המחיה בצפון ניו ג'רזי הוגדר כבינוני.
- 3 המילה "יורד" הושמעה לעתים רחוקות בראיונות, וכאשר ננקטה, היו אלו המתגוררים בארצות הברית 15-20 שנים שהשתמשו בה. בכל אופן, הם ציינו שכבר אין מתייחסים אליהם כמו בעבר ("נפולת של נמושות"), ושסטיגמת ה"יורד" כבר אינה כה קשה. יחד עם זאת, איש מהם לא הגדיר עצמו "יורד".
- 4 כל השמות בדויים.
- 5 גם אוריאל (Uriely, 1998) מצא ש-82% מן המהגרים מן המעמד הגבוה מסווגים כ"שוהים קבועים". הם מתגוררים בארצות הברית פרקי זמן ארוכים ואוחזים בתכניות ערטילאיות ובלתי מחייבות לגבי החזרה ארצה.
- 6 מכשיר הטלוויזיה מרכזי גם בביתם של מהגרים אסייתיים וערביים באירופה (Christiansen, 2004; Gillespie, 1995).
- 7 חברי הקהילה יוזמים פעילויות תרבותיות בעברית לא רק משום שהם מבקשים לתחזק את זהותם, אלא גם משום שאינם נוטים לנטול חלק בפעילויות דומות מחוץ לקהילה (פלומן, 2007).
- 8 הצורך במידע על אודות המצב הביטחוני חיוני, והוא נובע מן החרדה לנשאים בישראל ולמדינה כולה, כפי שמסבירה קטי: "אני צריכה את התקשורת כדי להירגע, לדעת שהשמים לא נפלו".
- 9 על השימוש התכוף באינטרנט הצביעה הודיה (בת 38, שמונה שנים בארצות הברית): "ynet, אני קמה אליו, לא יכולה בלעדיו. בודקת כמה פעמים ביום. [...] רוצה לדעת מה קורה". ברוך (בן 57, שנתיים בארצות הברית) הוסיף: "אני ו-ynet מחוברים לנצח".
- 10 באוסטרליה המצב שונה, ותחנת רדיו אתנית משדרת בקביעות תכניות הנוצרות בידי ישראלים (Cohen, 2008).

רשימת המקורות

- אליאס, נ' (2005), שימושי תקשורת כאסטרטגיית השתלבות: המקרה של מהגרים מחבר העמים בישראל, תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב, מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה.
- אליאס, נ' וזלצר-שורר, מ' (2007), מטריושקה. קום: יצירת זהות טראנס-לאומית של מהגרים מחבר העמים באמצעות רשת האינטרנט, תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב, מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה.
- אנדרסון, ב' (1983/2000), קהילות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה, תרגום: ד' דאור, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- כספי, ד' ואליאס, נ' (2000), להיות כאן ולהרגיש שם: על התקשורת בשפה הרוסית בישראל, סוציולוגיה ישראלית, (2), 415-455.
- פלומן, ר' (2007), ארעיים וקבועים: הקהילה הישראלית באזור מפרץ סן-פרנסיסקו, ירושלים: כרמל.
- צבר בן-יהושע, נ' (1996), קיבוץ L.A., תל אביב: עם עובד.
- קמה, ע' (2008), ללא חדר משלהן: מעורבותן של מהגרות-עבודה פיליפיניות בכתב עת בן כלאיים, מסגרות מדיה, 2, 49-25.
- Adoni, H., Caspi, D., & Cohen, A. A. (2006). *Media, minorities, and hybrid identities: The Arab and Russian immigrant communities in Israel*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Ang, I. (2003). Together-in-difference: Beyond Diaspora, into hybridity. *Asian Studies Review*, 27(2), 141-154.
- Appadurai, A. (1991). Global ethnoscapes: Notes and queries for transnational anthropology. In R. Fox (Ed.), *Recapturing anthropology*. Santa Fe, NM: School of American Research Press, pp. 191-210.
- Basch, L., Glick-Schiller, N., & Szanton-Blanc, C. (1994). *Nations unbound: Transnational projects and the deterritorialized nation-state*. New York: Gordon & Breach.
- Caspi, D., Adoni, H., Cohen, A. A., & Elias, N. (2002). The red and the white and the blue: The Russian media in Israel. *Gazette*, 64(6), 551-570.
- Christiansen, C. C. (2004). News media consumption among immigrants in Europe: The relevance of Diaspora. *Ethnicities*, 4(2), 185-207.

- Cohen, E. (2008). "We are staying in our country — Here": Israeli mediascapes in Melbourne. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(6), 1003-1019.
- Cohen, R. (1997). *Global Diasporas*. Seattle, WA: University of Washington Press.
- Cunningham, S. (2001). Popular media as public "sphericules" for Diasporic communities. *International Journal of Cultural Studies*, 4(3), 131-147.
- Dayan, D. (1998). Particularistic media and Diasporic communications. In T. Liebes & J. Curran (Eds.), *Media, ritual and identity*. London: Routledge, pp. 103-113.
- Elias, N. & Lemish, D. (forthcoming). Between three worlds: Host, homeland, and global media in the lives of Russian immigrant families in Israel and Germany. *Journal of Family Issues*.
- Fogt, A. & Sandvik, M. (2008). "We represent a potential, not a problem": Young people's media use in Diaspora. *Nordicom Review*, 29(1), 111-131.
- Georgiou, M. (2001). Crossing the boundaries of the ethnic home: Media consumption and ethnic identity construction in the public space: The case of Cypriot community center in north London. *Gazette*, 63(4), 311-329.
- Georgiou, M. (2006). *Diaspora, identity and the media: Diasporic transnationalism and mediated spatialities*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Gillespie, M. (1995). *Television, ethnicity and cultural change*. London and New York: Routledge.
- Glick-Schiller, N., Basch, L., & Szanton-Blanc, C. (1999). From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration. In L. Pries (Ed.), *Migration and transnational spaces*. Hants: Ashgate, pp. 73-105.
- Gold, J. S. (2002). *The Israeli Diaspora*. London and New York: Routledge.
- Grinberg, L. & Grinberg, R. (1984). A psychoanalytic study of migration: Its normal and pathological aspect. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 32, 13-38.
- Hall, S. (1993). Culture, community, nation. *Cultural Studies*, 7(3), 349-363.
- Hargreaves, A. G. & Mahdjoub, M. (1997). Satellite television viewing among ethnic minorities in France. *European Journal of Communication*, 12(4), 459-477.
- Helland, C. (2007). Diaspora on the electronic frontier: Developing virtual connections with sacred homelands. *Journal of Computer Mediated Communication*, 12, 956-975.

- Hepp, A. (2006). Communicative mobility and networks of Diaspora or: To what extent do digital media make new methodologies of media and minority research necessary? Paper presented at *The 58th Annual ICA Conference*, Montreal.
- Hiller, H. H. & Franz, T. M. (2004). New ties, old ties and lost ties: The use of the Internet in Diaspora. *New Media & Society*, 6(6), 731-752.
- Hwang, B. H. & He, Z. (1999). Media uses and acculturation among Chinese immigrants in the USA: A uses and gratifications approach. *Gazette*, 61(1), 5-22.
- Johnson, J. A. (2010). Incorporating self-categorization concepts into ethnic media research. *Communication Theory*, 20(1), 106-125.
- Karim, H. K. (1998). *From ethnic media to global media: Transnational communication networks among Diasporic communities*. Retrieved August 26, 2010 from <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/karim.pdf>
- Kama, A. (2008). Labor migrants' self-empowerment via participation in a Diasporic magazine: Filipinos at Manila-Tel Aviv. *Asian Journal of Communication*, 18(3), 223-238.
- Kass, D. & Lipset, S. M. (1982). Jewish immigration to the United States from 1967 to the present: Israeli and others. In M. Sklare (Ed.), *Understanding American Jewry*. New Brunswick, NJ: Transaction Books, pp. 272-294.
- Kearney, M. H., Murphy, S., & Rosenbaum, M. (1994). Mothering on Crack Cocaine: A grounded theory analysis. *Social Science and Medicine*, 38(2), 351-361.
- Keshishian, F. (2000). Acculturation, communication, and the US mass media: The experience of an Iranian immigrant. *Howard Journal of Communications*, 11(2), 93-106.
- Kraidy, M. M. (2002). Hybridity in cultural globalization. *Communication Theory*, 12(3), 316-339.
- Landsberg, A. (2004). *Prosthetic memory: The transformation of American remembrance in the age of mass culture*. New York: Columbia University Press.
- Melkote, S. R. & Liu, D. (2000). The role of the Internet in forging a pluralistic integration: A study of Chinese intellectuals in the United States. *Gazette*, 62(2), 495-504.

- Meyers, O. (2001). A home away from home? *Israel Shelanu* and the self-perceptions of Israeli migrants. *Israel Studies*, 6(3), 71-90.
- Mitra, A. (1997). Diasporic web sites: Ingroup and outgroup discourse. *Critical Studies in Mass Communication*, 14(2), 158-181.
- Nelson, J. (1989). Phenomenology as feminist methodology: Explicating interviews. In K. Carter & C. Spitzack (Eds.), *Doing research on women's communication: Perspectives on theory and method*. Norwood, NJ: Ablex, pp. 221-241.
- Nossek, H. & Adoni, H. (1996). The social implications of cable television: Restructuring connections with self and social groups. *International Journal of Public Opinion Research*, 8(1), 51-69.
- Orbe, M. P. (1998). *Constructing co-cultural theory: An explication of culture, power, and communication*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pries, L. (1999). New migration in transnational spaces. In L. Pries (Ed.), *Migration and transnational spaces*. Hants: Ashgate, pp. 1-35.
- Reece, D. & Palmgreen, P. (2000). Need for acculturation and media use motives among Indian sojourners in the US. *International Journal of Intercultural Relations*, 24(6), 807-824.
- Riggins, S. H. (Ed.) (1992). *Ethnic minority media: An international perspective*. Newsbury Park, CA: Sage.
- Shokeid, M. (1988). *Children of circumstances: Israeli emigrants in New York*. Ithaca: Cornell University Press.
- Shokeid, M. (1998). One-night stand ethnicity: The malaise of Israeli-Americans. In E. Leshem & J. T. Shuval (Eds.), *Immigration to Israel: Sociological perspectives*. New Brunswick: Transaction, pp. 502-524.
- Silverstone, R. (2001). Finding a voice: Minorities, media and the global commons. *Emergences*, 11(1), 13-27.
- Siu, P. C. P. (1952). The sojourner. *American Journal of Sociology*, 58, 34-44.
- Sreberny, A. (2005). "Not only, but also": Mixedness and media. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(3), 443-459.
- Strauss, A. L. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1994). Grounded theory methodology: An overview. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 273-285.

- Tartakovsky, E. (2009). The psychological well-being of unaccompanied minors: A longitudinal study of adolescents immigrating from Russia and Ukraine to Israel without parents. *Journal of Research on Adolescence*, 19(2), 177-204.
- Thompson, K. (2002). Border crossing and Diasporic identities: Media use and leisure practices of and ethnic minority. *Qualitative Sociology*, 25(3), 409-418.
- Tsagarousianou, R. (2004). Rethinking the concept of Diaspora: Mobility, connectivity and communication in a globalised world. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 1(1), 52-66.
- Uriely, N. (1998). Rhetorical ethnicity of permanent sojourners: The case of Israeli immigrants in the Chicago area. In E. Leshem & J. T. Shuval (Eds.), *Immigration to Israel: Sociological perspectives*. New Brunswick: Transaction, pp. 525-542.
- van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human science for action sensitive pedagogy*. Ontario: State University of New York Press.

מאמר מקורי

מלעג מר דרך חיוך קטן ועד לצחוק גדול: הומור כאמצעי ביקורתי בצילום עיתונות בישראל

איילת כהן*

תקציר

צלמי העיתונות פועלים במרחב חזותי תחרותי ודינמי, המחייב מציאת דרכים יצירתיות לייצוג מקורי של הנושאים המצולמים ולבחינתם הביקורתית. המאמר עוסק בגילויים שונים של הומור וגווניו כאמצעים להבעת ביקורת חברתית ופוליטית בתצלומים המתפרסמים בעיתונות הכתובה והמקוונת בישראל. התבוננות בדוגמאות מייצגות של תצלומים שהתפרסמו בעיתונות זו בין השנים 2005-2009 מעלה לדיון שתי סוגיות הכרוכות זו בזו. סוגיה אחת מתמקדת במאפייניו של הצילום כמדיום ובאתגר שמציבים מאפיינים אלה בפני הצלמים, כאשר עבודתם מכוונת לשימוש בהומור ככלי ביקורתי. הסוגיה השנייה עוסקת באופן שבו מחודדת שאלת השימוש בגווניו של הומור כאשר מדובר במציאות הישראלית. היבטים שונים של שימוש בהומור ישמשו כבסיס להצבת מסגרת לדיון שיטתי, סמיוטי ומילולי, ברמות שונות של אי-הלימה והתנגשות בין משמעויות צורניות ומילוליות בתצלומים ובתרומתן למסרים העולים מכל תצלום ותצלום.

* ד"ר איילת כהן (ayeletkohn@gmail.com) היא מרצה בכירה בחוג לתקשורת צילומית במכללה האקדמית הדסה.

פתח דבר

מאמר זה עוסק בגילויים שונים של הומור וגווניו כאמצעים להבעת ביקורת חברתית ופוליטית בצילום עיתונות, והוא בוחן תופעה זו בתצלומים המתפרסמים בעיתונות הכתובה והמקוונת בישראל. התבוננות בדוגמאות מייצגות של תצלומים ושל דימויים חזותיים אחרים שהתפרסמו בעיתונות זו בין השנים 2005-2009 מעלה לדיון שתי סוגיות הכרוכות זו בזו. סוגיה אחת מתמקדת במאפייניו של הצילום כמדיום ובאתגר שמציבים מאפיינים אלה בפני הצלמים, כאשר עבודתם מכוונת לשימוש בהומור ככלי ביקורתי. הסוגיה השנייה עוסקת באופן שבו מחודדות שאלות אלה כאשר מדובר במציאות הישראלית המורכבת, במושאי הייצוג ובמאפייני הנמענים. אם נניח כי המדיום משפיע על סוג ההומור המובע באמצעותו, וכי המבע ההומוריסטי משנה את אופיו בהתאם לתכונות הייחודיות לערוץ הביטוי שלו ולמהות קהלו (Nielsen, 1986; Palmer, 1987; Shifman, 2007), יהא עלינו לשוב ולבחון את דרכי ההצפנה ואת אפשרויות הפיענוח של גוני ההומור בכל תצלום ותצלום בכלים אפיסטמולוגיים, חברתיים ותרבותיים. לדיון זה מטרה כפולה: הבנת הדרכים שבהן סתירה פנימית במרחב התצלום המכוונת לעורר ביקורת באמצעות גוונים של הומור עשויה לתרום לידע על אודות האפשרויות הביקורתיות שמציע הצילום כמבע; במקביל תועיל הבנה זו לדיון במאפייני ההומור החזותי ככלי ביקורתי.

מטרות המחקר ושיטת המחקר

המאמר מבקש להציע מספר דגמים אפשריים לשילוב נימה ההומוריסטית או הזמנה לפרשנות המבע כהערה ביקורתית המבוססת על גוונים של הומור בצילום עיתונות, כלומר כאמצעי לביקורת חברתית ופוליטית. צילום העיתונות עשוי להצביע באופן זה על תפקידם העכשווי של דימויים חזותיים במדיה כמעצבי תודעה, כמסמנים רמות שונות של ידע וכוח הנתונים בידי גורמים שונים וכטקסטים המשקפים זרמים וגישות בצילום בן זמנם (Elkins, 2002).

כאשר מדובר בתצלומי עיתונות שעל פי רוב מתקשרים למצב פוליטי או חברתי ומתייחסים אליו, גוני ההומור שבהם אנו עוסקים חמקמקים. לעתים אפשר להצביע על חתירה לייצוג קריקטוריסטי ואפילו גרוטסקי כשמדובר בצילום ביקורתי; תצלומים אחרים יכולו יותר לסטירה, ומכאן לביקורת חריפה יותר מהומור גרדא. לעתים יכולו התצלום לחיות הנובע מהבנת הסיטואציה, ולעתים יעורר לעג של ממש. גוונים אלה קשים להגדרה, ובוודאי הם סבוכים כשמדובר

בניסיון להצביע על תגובות אפשריות של קהל. מכיוון שמאמר זה מתמקד בחקר הטקסט, הכוונה כאן היא להצביע על רכיבי הטקסט ועל אפשרויותיו בזיקה למבעים הומוריסטיים מוכרים וכן להדגיש את ייחודו של צילום העיתונות כסוגה בעלת יכולת ביקורתית גבוהה.

במהלך הדברים אעמוד על מאפייני ההומור ברצף המתקיים בין חיוך דק לבין הגחכה. אתמקד באופן שבו גוונים של הומור מכוונים את הצופים להתבוננות עצמית ביקורתית. לשם כך אציע ניתוח תוכן חזותי של דוגמאות מתוך תצלומים שהתפרסמו בעיתונות הישראלית ובספרים שאיגרו תצלומים כאלה, בין השנים 2005-2009. ניתוח זה יתבסס על גישות חברתיות לניתוח סמיוטי של דימויים חזותיים (Jewitt & Oyama, 2002; Lister & Wells, 2002; van Leeuwen & Jewitt, 2002). מקום הופעתם הטבעי של תצלומים אלה, העיתונות, מבליט את מעמדם כטקסטים בעלי תכליות מרובות: כמבעים אילוסטריטיביים, כיצירות עצמאיות המתפרסמות בטור אישי, כיחידות תוכן עצמאיות ברפורטז'ה ועוד. בשל מעמדן הרווח כנלוות לטקסט נהנות יצירות אלה ממידה של חתרנות נסלחת, וכך עולה הפוטנציאל הביקורתי שלהן, תכונה שהיא מסגולותיו המרכזיות של ההומור (Douglas, 1975).

בדברים הבאים אתמקד בדוגמאות מעבודתם של צלמים ישראליים מוכרים אחדים שזכו בהכרה ממסדית, כגון פבל וולברג, אלכס ליבק ומיכה קירשנר,¹ בצד צלמי עיתונות נוספים. חשוב להעיר כי ההכרה שזכו בה תורמת למעמדם כמובילי דעה וכבעלי השפעה, אך היא גם משפיעה על אופי יצירותיהם, המכוונות כבר (גם אם לא במודע) לקראת חיפוש אחר קונצנזוס והכרה ציבוריים רחבים. צלמים אלה וצלמים נוספים שבהם ארון מתכוננים בעבודתם בהווה החברתית והפוליטית הישראלית. כדי לחדד את הדיון בהקשרו הרחב יותר, אתייחס לדימויים חזותיים נוספים שהתפרסמו בעיתונות הישראלית תוך כדי עמידה על הנסיבות הפוליטיות והחברתיות שעקבותיהן ניכרים בדימויים הנבחרים. אין הכוונה לערוך מחקר מקיף של מדגם גדול של תצלומים, מטרה בפני עצמה למחקר עתידי, כי אם להתבונן בכמה דוגמאות אופייניות לתחומים שונים של צילום העיתונות: טור אישי (ליבק, 2008; קירשנר, 1977), צילום עיתונות שמדובר בו גם כביצירת אמנות (וולברג, 2006) וצילומי עיתונות מתחומי הפלילים, החדשות והתרבות הישראלית.

הומור, צילום ופוליטיקה בישראל

הומור, כמושג, קשה להגדרה. "מכלול של תופעות, החל ביכולתו של האדם לספר בדיחות, דרך אפיון מי שמזגו אופטימי, ועד לתיאור עמדה מאוזנת ומרוחקת במקצת מהחיים", מציעה זיידמן (זיידמן, 1994, עמ' 15) ומעירה כי "המסקנה הבלתי נמנעת היא, שאי אפשר להגדיר הומור, ומי שבכל זאת מנסים – סובלים לא אחת ממעגליות: חוקרים את מאפייני ההומור, כדי להגיע מתוכם להגדרת מאפייניו".

כשמדובר בצילום, הבעיה המרכזית בהגדרת המאפיינים והשימושים של גוונים שונים של הומור – היותו קומי, משעשע, מעורר תהייה, מצחיק ואף מזעזע בשל עוצמת האבסורדיות הגלומה בו – מקורה בשתי מסגרות התייחסות: אפיסטמולוגית והקשרית. הסינכרוניות של הצילום, מעצם הגדרתו, מצמצמת את האפשרות לפתח נרטיב ולהצביע על דרכי התייחסות שלו. הן היוצר הן קהלו עלולים להיתקל בקשיים בעת הניסיון ליצור, לזהות ולפענח רכיבים עלילתיים המוכרים להם מטקסטים הומוריסטיים, כגון תפנית מפתיעה, סיום מפתיע של בדיחה, מצב אבסורדי שתיאורו המוקצן מתברר בעקבות הבנה הדרגתית של הסיפור וכדומה. התכונה או הרכיב מעוררי החיוך שבתצלום תלויים אפוא במוסכמות חברתיות נכונות לזמנן. הם מבוססים על הנחה שמרבית השותפים לשיח יזהו צירוף או תכונה מסוימים בתצלום כ"מצחיקים", כמעוררי חיוך ולחלופין כמזוהים להבעת לעג הנועד לבקר.

מילות החיפוש "תמונות מצחיקות" באינטרנט לדוגמה יעלו מגוון של מצגות ותצלומים שאפשר לסווגם בדרכי מיון אחדות, המבטאות תפיסות שונות של הומור.² קטגוריה אחת כזאת כוללת תצלומים המציגים דמויות וסיטואציות הנתפסות מיד כמופרכות וכמוגזמות בדרכי ייצוגן. תצלומים כאלה מתאפיינים בעיוות, בהדגשת פגמים ובהקצנה בתיאור התווים החיצוניים של מושאיהם. מקור השראתם של תצלומים כאלה והקרבה הז'אנרית שלהם הם סוגות כגון קריקטורות וגרוטסקות, לעתים עם ההיבט הביקורתי הנלווה להן. במקרים אחרים תצלומים כאלה מוצעים כ"בדיחה חזותית" (תצלום 1 להלן) או כסיטואציה המבוססת על הפרת כללי התנהגות, שאף להם לבוש ז'אנרי מוכר: הכלאה (בעלי חיים בתחפושת) או הפרת כללי התנהגות (למשל, תצלום הלוכד "רגע סלפסטיק" שבו זורקים עוגת קרם בפניו של המצולם – וכאן מדובר בגרסה מסוימת של הקלה הנובעת משמחה לאיד [Zuromskis, 2008]). מיון אחר יוליך את הסיטואציות ה"מצחיקות" לחיוך אוהד ("תמונות מצחיקות עם ילדים", "תמונות מצחיקות עם בעלי חיים" וכדומה). נעיר כי התמונות הללו נועדו לעורר תגובה כמעט רפלקסיבית, כזו שאינה מעוררת מחשבה נוספת, בדומה אולי לדגדוג. גם כאן

הגבולות נזילים, ונוכל למצוא חיבורים מגוונים בין גוני הומור שבמקורם השתייכו לסוגה ספציפית, וכעת הם חוברים ליצירה של הבנה והגדרה מחודשות של "מהו מצחיק" בנסיבות נתונות.

תצלום 1

ככלל, הסוגות ההומוריסטיות מתמצות ומחדדות היבטים שונים של התרבות שבה הן מתבוננות, כגון איסורים וחששות, מנהגים ומוסכמות. דוגמה אחת לכך אפשר לראות במחקרה של קירשנבלט-גימבלט (Kirshenblatt-Gimblett, 1977), העוסקים בבדיחות ובסיפורים ההומוריסטיים המשקפים את קשיי ההגירה, את שימור החיים היהודיים ואת הוויי הקהילה היהודית בארצות הברית. בפונקציות של הומור במערכות חברתיות עסקו בין היתר פיין, רץ' ועמיתים ורסקין (Fine, 1983, 1984; Ruch, Attardo & Raskin, 1993; Raskin, 1985, 2008). כאן גם מודגש תפקידה של תאוריית אי-ההלימה ככלי לדיון בהומור מילולי ובהרחבתו לדיון במבעים חברתיים ככלל. בתפקיד המורכב וברמות השונות של התחכום בפיענוח המבעים ההומוריסטיים עסק רסקין (Raskin, 1985, 2008), שעליו הסתמכתי בהערות על דרכי פיענוח אפשריות של קהל הקוראים. בסטירה פוליטית וחברתית בעיתונות עסקו גמסון וסטיוארט (Gamson & Stuart, 1992), שדנו בקריקטורות פוליטיות, ועליהם הסתמכתי בדיון בתצלומים המאזכרים דימויים חזותיים על גבול הקריקטורה. התבוננות בגוונים שונים של הומור ובשימושו החברתיים

מצויה גם אצל גרינברג (Greenberg, 2002) ואצל הקספורד (Huxford, 2001) ואחרים.

ההזדקקות להומור בחברה הישראלית, ובתצלומים בולט הדבר במיוחד, מכוננת להתבוננות, להתקפה, להתבצרות בעמדות ולעתים לניסיון לשמור על הסכמה כללית לטווח ארוך (Apte, 1985; Davis, 1979). על פי רוב, השימוש בהומור בתצלומי העיתונות הישראלית אינו "מצחיק", וגם לא "חביב". במקרה הטוב הדימויים החזותיים מעוררים חיוך מריר. תופעה זו נובעת מהרגשה מתמדת של ארעיות, אינטנסיביות ומאמץ לשמור על סולידריות. כל אלה מעמידים טווח רחב של הומור, המבוסס בדרך כלל על זיהויים של רכיבים מפתיעים ועל הצבתם בהקשר טעון. אפשר לדבר בהקשר זה על לגלוג עצמי, לעג מר, אירוניה, הומור המסייע בתיעול מחאה, מבע הומוריסטי שמצביע על ייאוש, זעם וחוסר אונים. מכיוון אחר, אופטימי יותר, משמש ההומור בתצלום לאצבעה אוהדת על המופרך. הוא מעיד על התפעלות עצמית מכך שהחברה והמקום עדיין מתקיימים ועדיין בשלהם. ההומור בצילום בודק כל זאת במעבדה הגלויה של הרחוב ושל חיי היום-יום. על פי רוב מטרתו לטלטל את הצופים ולמחות על קהות החושים החברתית כלפי הסכנות הטמונות בהסכנה עם מצבים אבסורדיים. ברכים מן התצלומים שנבחנו מתפקד השימוש בהומור כעין מצפן, כקריאה להכרה באחרות שבנו כראשית הדרך לקבלת אחרים (Benhabib, 1992).

כדי לעמוד על מורכבות המצב ועל גווניו העדינים, נוכל להציע את הדוגמה ההיפותטית הבאה: תצלום שבו צולמה אישה חרדית הרה ניצבת לרגלי תמרור שנהגים והולכי רגל מזהים כ"זהירות, ילדים בדרך", והוא עשוי להתפרש בחברה הישראלית גם כהערה ביקורתית על ריבוי הילודה בחברה החרדית, וזאת מבלי שתתעורר ביקורת כלפי משמעי התמרור או הופעתה של האישה, כל אחד ואחד מהם לעצמו. פרשנות הקהל עשויה לנוע בין חיוך מריר לבין תרעומת, איש איש על פי טעמו, זהותו והשתייכותו הקהילתית.³ דוגמה זו מחדדת את ההתבוננות במצבים שבהם קיימת אי-ההלימה בין המשמעים. ההפתעה נוצרת מעצם המעבר הפתאומי משדה תוכן אחד למשנהו. שני המשמעים המתנגשים יוצרים משמעות שלישית, חדשה, ולכן גם נותרים שני הרכיבים המתנגשים שלמים באמינותם, ועל גביהם נוצרת המשמעות החדשה. משמעות חדשה זו מקרינה על שני המשמעים הראשונים ומכוננת להגדרת ההומור ולשימוש בו כאמצעי ביקורתי. המודעות המתעוררת להתנגשות בין המשמעים מחדדת את הבנת ההערה הביקורתית הטמונה בעימות הפנימי.

במקרה שלפנינו יש אפוא להוסיף לדיון את הרגישויות השונות שמגלה החברה הישראלית כלפי מבעים ביקורתיים, פוליטיים וחברתיים המתבססים על שימוש בהומור. יהא עלינו להתייחס למסרים גלויים וסמויים, לחציית קווים

אדומים, לנקודת המבט בזמן המאפשרת ריחוק ממושא ההתבוננות המחויכת ולזירת ההופעה של המבע ההומוריסטי (עיתון, אלבום, גרפיטי, תמונות המופצות ברשת חברתית וכדומה).

כך למשל, התצלום הבא, שצולם בתקופת תהליך ההתנתקות בחודש אוגוסט 2005 (תצלום 2 להלן), שימש את יוצריו להבעת עמדה כלפי מדיניות ממשלת ישראל דאז. הפעילות המשחקית של שינוי האותיות (הצירוף "חוף עזה" הומר ב"סוף עזה") עשויה לעורר במבט ראשון הפתעה וחיוך קל עם זיהוי משחק המילים. בשעתו הובן התצלום מיד כייצוג פעולת מחאה, כאשר אוגרו התצלומים באלבומי המאבק של גוש קטיף במהלך ההתנתקות (כהן ורזנוברג, 2009; Klingman & Shalev, 2001). תצלום זה מדגים את סגולתו ואת כוחו של הנוף הלשוני לעמת מרחבים עם משמעותם המיוצגת במילה ולהעמידם שוב למבחן הצופה בתצלום. כפי שנראה להלן, בחלק מן הדרוגמאות מופיעים תצלומי רחוב שלמילים בהם יש תפקיד מרכזי בהבנייתו ובהבנתו של האירוע כמעורר חיוך המוביל לתהייה. תהייה זו מתועלת להיגד ספקני בשל קיום האירוע בתוך הנוף הלשוני (linguistic landscape) דווקא. לא פעם משמש הדימוי החזותי בהקשר זה, לאחר החיוך הראשוני, הנובע מהצלחת הפיענוח, כהצבעה ביקורתית על הבדלי מעמדות וכוחות בחברה (Ben Rafael, Shohamy, Amara & Trumper-Hecht, 2006; Hanauer, 2004; Elkins, 2002; Conquergood, 1997).

תצלום 2

שני הנושאים שבהם עסקנו עד כה – התפיסה המשתנה של ההומור בהתאם לערוץ הביטוי שלו ורגישותה של החברה הישראלית לשימוש בהומור בנסיבות נתונות – דינמיים, והשינויים החלים בהם מתבטאים בקשרי הגומלין המורכבים המתקיימים ביניהם. בחינת משמעותם של גוונים של אירוניה בצילום, שבהם אדון להלן כבסיס לדיון בהומור בצילום בכלל, מתאימה במיוחד לניסיון לעמוד על ייחודו של השימוש בהומור רב-משמעי כאמצעי הישרדות בחברה זו, שחייה מתאפיינים בקוטיביות ובכורח להתנהל בסיטואציות קיצוניות.

האירוניה כנקודת מוצא לדיון בגוונים של הומור בצילום

לבחירה באירוניה כנקודת מוצא לדיון בגוונים של הומור בצילום שתי סיבות. הסיבה האחת היא האפשרות להתבונן בסתירה בין רכיביו הצורניים והתוכניים של הצילום ולבחון כיצד מעורר המפגש בין שני החלקים סתירה שבאמצעותה מציגים כיוון התבוננות אחד ומדברים עליו במונחים של נושא אחר. ההתנגשות הנוצרת בין המשמעויות יוצרת את אפקט ההפתעה המחדד את ההתנגשות. הסיבה הנוספת לבחירה זו נובעת מאופי ההומור הבא לידי ביטוי בתצלומים העוסקים בחברה שריבוי סתירות הוא מצבה הטבעי, והתייחסויות אירוניות מסייעות לחברים בה לא פעם בהתמודדות עם סיטואציות מורכבות.⁴

"לומר דבר אחד ולהתכוון לדבר אחר", אחת ההגדרות הראשוניות למבע אירוני, הגה הכרזה בעייתית כאשר מדובר בצילום: כיצד יכול התצלום, שהוא הטבעה של אור בנקודת זמן ובמקום חד-פעמיים, להראות בו-זמנית את מושא ההצגה שלו ואת משמעותו המנוגדת? ומה באשר לרכיב העדות, ה"היות שם" המצוי בבסיס הכנת הצילום כמדיום והמסמן את הדיאלוג המורכב שהתצלום מנהל עם היבטים של זיכרון והיסטוריה (Benjamin, 1931/1999)?

כך מגדיר ג'ונסון מבע אירוני: A mode of speech in which the meaning is contrary to the words (מצוטט אצל Sperber & Wilson, 1981). כדי שיוכן ככזה, הן ה-ironist, יוצר המבע האירוני, הן קהלו, אמורים להבין באופן דומה דבר והיפוכו או לפרש גוונים של המבע כמנוגדים לאמירה המקורית. ההבנה או הפרשנויות הללו מתממשות במלואן רק עם זיהוי הרכיב הקומי הטמון בהיפוך ועם העמידה הבו-זמנית על התפקיד החיוני שממלא רכיב זה בהבנה המלאה של המבע המקורי שאותו מבקרים. גם אם תהליך הפיענוח נראה כמעט מיד, בפועל הוא מחייב את הנמענים להבין בהדרגה את המשמעות הראשונית של המבע, כאשר הוא נהגה בעל פה או מופיע בכתב, ולעמוד על משמעות ההקשר. רק אז הם מוכנים לחוות את ה-punch line שמציב את הניגוד או את ריבוי המשמעויות

המתעמתות ביניהן כמעוררים חיוך. כך המבע האירוני בפרט והמבע ההומוריסטי בכלל עשויים לשמש כניסיון להצביע על גוני ביניים של הטלת ספק, לסמן אפשרות למתיחת ביקורת.

סקוט (Scott, 2004) מציעה שתי אפשרויות מרכזיות ליצירת מבע אירוני בצילום: אירוניה המבוססת על מילים ואירוניה המבוססת על סיטואציה. כך היא עוקפת את דילמת הרגשת ההבנה המידית של דבר והיפוכו במרחב הצילום, שכן היא מציבה מודל של פיענוח לינארי, הבוחן מישורים שונים של התצלום באופן כרונולוגי ומנתח אתו בכלים דומים לאלה שנעזרים בהם בניתוח שיח מילולי או טקסט ספרותי. סקוט מאמצת את תאוריית ההדהוד (echoic mention) שמציעים ספרבר ווילסון (Sperber & Wilson, 1981/1991), תאוריה שזכתה ליישומים בחקר ההומור בכלל ובחקר האירוניה בפרט, לדיון בדימויים חזותיים בכלל ובאייקונים (icons) בפרט. כיוון זה, כפי שאציע בהמשך, נמצא פורה במיוחד כשמדובר ביחסים המתקיימים בין רכיבי התוכן בחלוקה הפנימית של כל תצלום ותצלום. פתרון אפשרי אחר, שאף הוא מניח כי זיהוי הרכיב הקומי מתחולל בד בבד עם הבנת רכיבי המשמעות של התצלום, מצביע על ניסיון לזהות בתצלומים נימה אירונית, שאינה כרוכה בהכרח בהיפוך המשמעות (Weitzman, 2001). ויצמן מציעה לראות במשמעות האירונית משמעות דובר עקיפה, שפיענוחה מותנה בזיהוי אי-התאמה בין משמעות המבע לבין נסיבות השימוש. גם כאן נענית השאלה הבסיסית של מרחב מול זמן במודל הנשען על דגם מילולי: למרות הרגשתנו שהזיהוי המידי של הרכיב הקומי מנותק מן הפרשנות שבאה מאוחר יותר, בפועל מתרחש התהליך ההפוך: ההבנה הכוללת של דרכי יצירת האירוניה באמצעות גילוי המכשולים ומתן הפתרונות להם (Dascal & Weitzman, 1987; Weitzman & Dascal, 1991), היא המעוררת בנו חיוך.

הדיון במבעים אירוניים בצילום כאחד השימושים בהומור ביקורתי מפתה לבדיקה בשל הקבלות אפיסטמולוגיות מעניינות בין האירוניה ובין הצילום. הוא יעיל לענייננו מכיוון שכדי להביע אירוניה חייבים להצביע על מקור, להתייחס אליו ולבקר אותו באמצעות היפוך משמעותו. בכך מכיל המבע האירוני את הכורח לבדל ולסמן משמעויות. הוא מחייב אפוא פיתוח של קו לינארי כלשהו, של נרטיב המתרחש בין שני רכיבים מתעמתים, צורניים או תוכניים, במרחבי התצלום הנתון. הכיוון האירוני קוסם גם מכיוון שמדובר ב"תחבולה אינטליגנטית" מעודנת המחניפה ליוצר ולנמען המפענח כאחד. התכונה הזאת מאפשרת ל-ironist להציע מסרים חתרניים בהבעה "תמימה", אך גם להסתכן בהחמצת קהלים (Muecke, 1969, 1973).

סקוט (Scott, 2004) טוענת כי אפשר לראות יותר ויותר אירוניה באמנות בכלל ובצילום בפרט מסיבות אחדות. ראשית, אנו מצויים בעידן שבו רווחת הנטייה

לשבירת נרטיבים גדולים ולהצבת חלופות מרובות, אישיות יותר, לנרטיבים אלה. שנית, בצד תפיסה זו אנו עדים להטלת ספק עצמית ולקידומה של ראייה דיכוטומית. ראייה זו מבטאת ייאוש מערכים מוחלטים, ובצדה עולה חשיבותה של ההנאה מעצם האפשרות להציג יצירה שיש לה היבטים משחקיים. שלישית, האקלים הרעיוני הזה הולם גם את השלב האפיסטמולוגי שבו מצוי הצילום, שאינו נתפס עוד כתיעוד של המציאות כי אם כאפשרות ייצוג אחת מני רבות. תפיסה ראשונית כזאת של הצילום מרחיבה את טווח ההתעמקות בגבולות הנזילים של כל טקסט כייצוג לגיטימי בפני עצמו, והיא מדגישה את המעמד השווה הניתן לייצוגים מקבילים של סוגי מציאות שונים. ורביעית, תוך כדי כך עומדת תפיסה זו על ההנאה המשחקית הטמונה בעצם היכולת לעסוק בבריאתם של עולמות אלה. לשון אחר, העולם המבויס או העולם שבורא הצלם בסטודיו עשויים לקבל ערך שווה לתצלום עיתונות "חי" של אירוע פוליטי. גם צילום המוגדר כתיעודי אינו נתפס עוד כ"צילום עדות" כי אם כגיוון מסוים של צילום כזה. תפיסה זו מגדילה את טווח החירות היצירתית והפרשנית של הצלמים, ובמסגרתה גם את האפשרות לבחון גוונים שונים של הומור – ולא רק מבעים אירוניים, המשמשים כאמור כנקודות מוצא לעמידה על סוגיית המתחים המתקיימים במתכונתם הצורנית והרעיונית במרחב התצלום – ככלי ביקורתי שיש לו ערך של "אמת" (Lucaites & Hariman, 2001). המבע ההומוריסטי המבויס והרגע ההומוריסטי האקראי שהמצלמה לוכדת עשויים להיות אפוא שווי ערך מבחינת רמת הייצוג וגם מבחינת יכולת ההשפעה המורכבת שלהם.

התצלום של מנחם כהנא (2009, תצלום 3 להלן), שתצלומים דומים לו מתפרסמים בעיתונות הישראלית בכל שנה ושנה בערב יום כיפור, לוכד רגע מסוים שבו הדמיון החיצוני בין האדם הנראה בתמונה ובין בעל החיים (סוגה מוכרת מתחום ה"תמונות המצחיקות") עשוי לכוון להשלכת החיוך הראשוני שמעוררת הכפילות לביקורת שהצלם ואולי גם צופיו עשויים להפנות כלפי זרותם של טקס הכפרות והמקיימים אותו. שכפול מגחיק או חיקוי מדויק של התנהגות או של הופעה המחדדת היבטים נלעגים בדמותו של אובייקט החיקוי הם אמצעים מקובלים בז'אנרים ההומוריסטיים, כגון פנטומימה. במקרה שלפנינו משמשת התפיסה האינטר-טקסטואלית את הצלם להציג זרות מכופלת: של החרדים בין שאר תושבי ישראל בכלל ושל החרדים כקהילה שמנהגיה סתומים ומעוררי גיחוך בפרט. כאן נשען הצלם הן על היכרותו עם קהלו ועם עורכי העיתונים הן על האפשרות לסמן רצף בין היכולת לעורר אמפתיה לבין סימון השונה כנלעג.

תצלום 3

המודעות הגוברת לשוויון המעמד של מושאי הייצוג ולמעמד המנותק של דימויים חזותיים משוכפלים המשמשים כ"סימנים מרחפים" (Krauss, 2000) מציבה בעיה מרכזית בפני הצילום כמדיום המייצר סימנים ההופכים במהירות לאיקוניים. תופעה זו מובילה לניסיון או לרצון לטעון אותם שוב במשמעויות, "להוריד אותם ארצה", ובכך לאפשר שוב לראותם כמצביעים בצורה מדויקת יותר על הפגם שאותו מבקשים לבקר (Baudrillard, 1986). כך למשל עשויה הכותרת המצורפת ליריעה בעיתון לקיים יחסים של עימות או השלמה עם התצלום. שני הטקסטים עשויים להאציל מידה של רצינות או הקלת ראש זה על זה. פעולה כזאת של משמוע מחדש מתקיימת גם בבחינת התצלומים בהקשר הכללי של הכתבה ובראיית התצלום בהקשר הכללי של עמוד העיתון או של דף האינטרנט. ההומור, בגלל מעמדו ה"קל" והחתרני, ניחן בסגולה לשמש בתפקיד "סמן הזרה" יעיל, הן בטקסט הכתוב הן בתצלום. כך יכול המבע ההומוריסטי לחדר את יתרונותיו הראשוניים של הצילום: להצביע על סגולתו לשמש כעד, להציגו כמסמך שממנו אפשר ללמוד על תקופתו ועל נסיבות יצירתו, ובד בבד לראות בצילום טקסט העשוי לחתור תחת המשמעים שהוא מציג באותה מסגרת ייצוג עצמה. השימוש בהומור בצילום עשוי להצביע על היחסים המורכבים שמקיים התצלום הנבחר עם תפיסת הזמן של תקופתו מכאן ועם תכונתו האפיסטמולוגית כמדיום המקבע פיסה של כרוניקה מוקפאת בזיכרון מכאן (תצלום 4 להלן).

תצלום 4

תצלומי העיתונות מתקשרים לטקסט הכתוב בדרכים שונות, בין אם ענייננו ביחסים הנרקמים בין התצלום ובין הכותרת או הכיתוב המוצמד אליו, ובין אם הוא בזיקה בין התצלום ובין שאר הטקסטים המופיעים בעמוד: השפה הכתובה, העיצוב הגרפי והדימויים החזותיים. הבולטות השונה מוענקת, בתורה, לנוכחות המילה כרכיב צורני ורעיוני ולדימויים החזותיים — כל טקסט וטקסט והרכיבים המורליים הייחודיים לו והמזוהים עמו (נייגר וכהן, 2008; Banks, 1994).

רוב צלמי העיתונות מוכוונים כבר פנימית (כאנשי מקצוע) וחיצונית (מתוקף דרישות המערכת) לחפש אחר קומפוזיציה שיש בה עימותים פנימיים, כל אימת שהם עומדים בפני משימת צילום (נתנזון, 2008; אילן, 2008; Zelizer, 1995; Ewha, 2003). בתצלום העיתונות הזה (תצלום 4 לעיל) לכדה הצלמת טס שפלן את דמותו של אדם העומד למשפט. ההילה שיוצר החלון סביב ראשו של המצולם עשויה הייתה להתקבל כמקריית אלמלא הקישור המהודק שבין הכותרת, המכנה את המצולם בשם "מתנחל" (מתנחלים מפירי חוק), ובין הצגתו של יהודי דתי באיקונוגרפיה של קדושה נוצרית. הידע האיקונוגרפי הקודם של הצלמת ושל הצופה, אופיו הפוליטי של העיתון ("הארץ") והכותרת שבחר העורך בונים את הסכמה הבאה: התנגשות מפתיעה בין משמעים משדה תוכן דומה (דת — יהדות ונצרות וכן "קדושה" כמנגדת להאשמה בעברה) מעוררת חיוך ראשוני, ואילו תוכן הדברים בכותרת כבר מוביל את המבע ההומוריסטי לכיוון ביקורתי

מפיל. עדיין כמובן מדובר בפרשנות, והשימוש בהומור כאמור נוטל מעוקצה של האמירה. עם זאת, שימוש עקיב מעין זה בהומור, המופנה כלפי קהילה מסוימת, יתרום עם הזמן לקיבוע סטראוטיפי שלה.

חלוקת המרחב של הדימוי החזותי ותרומתה להבנה המדורגת של האמירה ההומוריסטית

(א) סוגת "הרגע המכריע" וחלוקת המרחב

אופיו הפוליסמי של המבע ההומוריסטי והדגש המושם בו על מצבים של אי-הלימה, המפגש בין הסביר ושאינו סביר והקוטביות המתקיימת בין רכיביו הם הסיבה לבחירה להתעכב בדברים הבאים על התרחשות ועל סוגה שאפשר להגדירן "מצב ביניים" בתפיסת המציאות של הצילום. גרסה מוכרת של מצב ביניים כזה, שבו ההתרחשות מתקיימת ללא התערבות הצלם אך דרך "לכידתה" במודעות לרכיביה ולפוטנציאל ההתנגשות בין המשמעויות שנושאים הפריטים המופיעים בה, היא "הרגע המכריע" (the decisive moment) בצילום בכלל וב"הצילום המכריע המבויס" ברמות שונות בפרט. אנרי קרטייה-ברסון (Cartier-Bresson) הגדיר את הרגע המכריע בצילום כך:

"The decisive moment is the simultaneous recognition, in a fraction of a second, of the significance of an event as well as the precise organization of forms which gives that event its proper expression" (Friend, 2004).

ההבחנה הזאת, המקשרת בין הבנה סימולטנית של משמעות ובין ארגונה הצורני, כמו גם הרכיב הקומי הקיים לעתים קרובות בתצלומים מעין אלה, נכונים גם להגדרתו הבסיסית של המבע ההומוריסטי המבוסס על הפתעה, על זיהוי רכיביה ועל הבנת משמעותה המורכבת. עוד נעיר כי הרגע שבו מבין הצופה את הדרך שבה נוצרת המשמעות ההומוריסטית, רגע חשיפת התחבולה, הוא גם רגע ההתענגות על היכולת לפענחו. לכך נוסף מאפיין שני, המשותף למבע ההומוריסטי ולרגע המכריע בצילום, והוא הפן המשחקי. פן זה מתבטא בנכונות להתענג על המשחק ובמוכנות לחשיפה עצמית לביקורת. כל אלה מאפשרים לצלם להציע ביקורת נוקבת כלפי מערכות גדולות מעמדה שולית, לא מאיימת לכאורה. זהו אחד היתרונות ואף המשימות הגדולות של מבעים ההומוריסטיים, מהערה אירונית וקריקטורה ועד לפרודיה וסטירה, ככלי לביטוי מחאה. ולבסוף, סוגת "הרגע המכריע" פופולרית במיוחד בטורים אישיים של צלמי עיתונות.

בבסיס הצילומים המשותפים לסוגה זו קיימת ראייה צילומית המכתיבה מחשבה מארגנת ראשונית של קומפוזיציה, שמציעה יחסים של הפתעה שמקורם במערכות של ניגודים או אף קוטביות בין המציאות הנראית ובין דרכי ארגונה בתוך ה-frame.

הדוגמה שלפנינו (תצלום 5 להלן), שהתפרסמה ב"הארץ" ואחר כך בספרו של הצלם זוכה פרס ישראל לצילום אלכס ליבק (ליבק, 2008), עשויה לעורר חיוך מידי, מורגל, מכיוון שאנו מותנים לזהות רכיב הומוריסטי בסוגה זו. במקרה שלפנינו נוספת לכך ההיכרות עם הצלם ועם הטור האישי שלו בעיתון. מעבר להפתעת ההתנגשות, אנו יכולים להצביע כאן על הבעה רגשית מרומזת, במקום הבנליה של ריגוש ישיר או הבנליה של ריגוש אינטלקטואלי. לחיוך הראשוני נוספת הרגשה של אי-נוחות קלה ושל מודעות לרגשות מודחקים. הבנה כזאת מתאפשרת אם נעמוד על החלוקה הפנימית בתוך התמונה. אז נוכל לעמוד על יחסים של גילוי וכיסוי, טקסיות ושגרה, הנובעים מן ההתנגשות הנוצרת בין חומרים ומרקמים (בגדי חתונה מול חול), ועל עלייתן של הערות אפשריות על אודות תפיסות חברתיות (עירום, שמרנות, צניעות, משחק ו"משחק החיים").

תצלום 5

הדיון בהתנגשות בין המשמעים מתאפשר עם החלוקה הטבעית שעורכת העין במרחבי הצילום ומודגשת בתצלום 6 להלן. בכך משמשת החלוקה הפנימית

תצלום 6

לסימון השהיה (שהיא כמעט לא מורגשת) שמבצעים המפענחים. כך נוסף לתצלום הממד הלינארי, הכרונולוגי, המאפשר בנייה של נרטיב שיש בו פיתול הומוריסטי, מעין נקודת מחץ (על משקל "שורת מחץ") חזותית. הבנת הפיתול הזה מעלה הערה נוספת, שאף היא מעוגנת בהבנת תפקודיו של המבע ההומוריסטי. במקרה שלפנינו משמשת ההעמדה המעמדת בין המשמעויות כלי להעלאתם של חששות ואיסורים בנושאים אינטימיים. המעטפת הנוחה לזיהוי הסוגה מאפשרת להעמיד זה בפני זה את החשש ואת ההתייחסות המרגיעה, ה"קלה", אליו בכמוסת פיענוח סימולטנית מלוכדת.

חששות ראשוניים ופחדים חשאיים המובעים בצילום שאנו מזהים כהומוריסטי אפשר למצוא בתצלום של פליקס לופה, שבו נראה אדם הולך ברחוב, ומאחורי גבו סמליל של רשת בתי קפה, שבה נראית צללית אדם צועד הנראית כחיקוי מוקטן ומדויק של המצולם שבקדמת התמונה. חוסר המודעות של המצולם לדמות המצוירת מאחורי גבו, דמות שהצופה מבחין בה, מעורר את החשש הטבעי מפני ה"כפיל" שלנו ומסכנת את שחיקת הייחודיות האישית בגלל השכפול, הדומות וההשתקפות. חשש זה מצוי בכל מפגש שלנו עם התצלום (כאן הכפילות החזותית כרוכה בחוסר המודעות של האדם ש"הבדיחה על חשבוננו"). פער הידע הזה, בדומה לפער האירוני, מציב את הצופים בעמדה הכפולה של שמחה לאיד מכאן

והנאה מזיהוי הגיחוך שברגע הנלכד מכאן. החיוך הנוח מכסה על החשש הבסיסי שמעוררים השכפול והדומות, אך החשש הזה מצוי עדיין בעת המפגש עם האיש וכפילו וממקד את הדיון בכוחו של המבט ובתמונת הראי כאיום חזותי. בכך מזמן תצלום זה דיון בשימוש שכיח של הומור בתצלום כדי לחשוף את המשמעות העמוקה יותר של הבנת החששות המשוקעים בסיטואציה.

הבנתו המידית של הרכיב הקומי בתצלומים תלויה לא רק בהבנת ההקשר ובידע המוקדם של הצופים, אלא גם באופי הקהל שאליו מכוון המבע. אחד השימושים העיקריים במבע האירוני הוא יצירת קהילת שווים נבדלת ומתוחכמת, שרק חבריה עשויים להבין לעומקן את דקויות האירוניה שאותה הוא נוקט. יצירת שותפות זו נוצרת פעמים רבות באמצעות התפיסות השונות של המבט, ומכאן חשיבותו.

(ב) נוכחות מילים

הפער האירוני, כאסטרטגיה שבה עושים שימוש בהומור, הוא שקובע את רמות אי-ההבנות ואת ריבוי המשמעויות בסיטואציה. פער זה נקבע לפי ההעמדה, לפי היחס בין הרכיבים בתוך המסגרת ולפי ההגדרות השונות של המבט. הדוגמאות הבאות מבליטות את מקומן המרכזי של המילים הכתובות כמזמינות את המתבוננים להסתכלות אירונית, לחיוך מעוקם, המודע מיד לביקורת שמעלה המבע ההומוריסטי המוצע בדימוי החזותי.

תצלום 7

תצלום 7 לעיל, שצולם ב-10.12.2006, עם לכידתו של האנס בני סלע לאחר שנמלט מן הכלא, עורר בשעתו ביקורת ציבורית חריפה. השוטרים הכריחו את סלע להצטלם והציגו אותו בכוח מול המצלמה. האלימות והבעת השמחה לאיד שעל פניהם עוררו דיון בזכויותיו של האסיר וביקורת כלפי השוטרים. חוסר המודעות של השוטר לכתובת שעל חולצתו ("overqualified") והידע שמביא עמו הצופה – צילום "הצגת הניצוד" שביימו השוטרים כאשר לכדו את סלע – מעמידים את התצלום כהערה מוסרית. הכתובת, שהלובש אינו מודע לתוכנה ולהצגתה למצלמה, מעמידה אותו באור אירוני ומחזקת את הביקורת הציבורית שנשמעה אז על התנהלות המשטרה ועל עצם השימוש בבימוי ובצילום.

אין בביקורת זו כדי להפחית מחומרת מעשיו של סלע. הסיטואציה עצמה נתפסה בוודאי בעיני השוטרים כמהנה. בעיני הצופים, הפער שבין הידע הכולל שלהם (הסיטואציה, המחדל של המשטרה, דימוי מזלזל הקיים בקרב הציבור הישראלי כלפי המשטרה ומשמעות המילים הכתובות באנגלית) ובין חוסר הידע/ המודעות של השוטר בתמונה גורם לאותה הרגשה כפולה: חיוך של אי-נחת. מבחינה חדשותית היה המעקב אחרי האסיר הנמלט בבחינת אירוע מדיה מתמשך, ולכידתו תוארה כהישג שנועד לשמש כמשקל נגד לכישלון המשטרה. הכתובת שעל החולצה והפער האירוני שנלווה אליה מגבירים את הביקורת והופכים את כיוון ההגחכה: לפנינו תערובת של שמחה לאיד, מבוכה, רתיעה מאמפתיה ואולי גם מבוכה הנובעת מהבנת ההנאה מרחוק (על משקל "הסבל מרחוק", וראו גם Berger, 2002) שהרגישו צרכני התקשורת שעקבו אחר מסע הלכידה. התצלום הבא (תצלום 8) צולם ב-1983, בתקופת מלחמת לבנון הראשונה.

תצלום 8

העיתונאי רון מיברג מתאר את נסיבות יצירת התצלום בטקסט הנלווה לתצלום שהתפרסם בספרו של מיכה קירשנר, "הישראלים" (1997):

"אף אחד לא זז", מצווה קירשנר על שרון, שהלשונות הרעות אומרות שציות לפקודות אינו תכונה בולטת באישיותו, "עוד אין לי תמונה". מהברוטליות בלבד נדבק אורי דן [יועצו של שרון] לקיר. "תקום בבקשה", קירשנר פוקד על שרון, "והיגש לקיר. כן, עם הגב לקיר הזה, ואל תזוז, אל תסתכל עלי ואל תחיך".

יערי [אהוד יערי] ואני רואים בעיניים כלות כיצד קירשנר מציב את שרון ליד מסגרת גדולה התלויה על הקיר ובתוכה הפסוק האוטופי "וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות", מתנת לילי שרון לבעלה. שרון ניצב ליד הפסוק, כמצוות קירשנר, שה"ניקון" האוטומטית שלו יורה צוורות, שני סרטים לפחות של 35 מ"מ. אורי דן בהלם קרב (עמ' 58-61).

הבימוי מפתח את ההתנגשות בין הטקסט המקראי (ישעיהו כ ד), המוכר היטב לציבור הישראלי מטקסים לאומיים, ובין דמותו של אריאל שרון. לכך נוסף הרכיב הכפול של הצילום המכריע (הטקסט והצל בעל האף הארוך המהדהד קריקטורה דמונית) והאמצעי הטכנולוגי – העדשה המעוותת. האירוניה נוצרת כאן משום ששרון אינו מודע לאפקט שיוצר המכלול, ובוודאי משום שהטקסט, מתנת רעייתו, היה חשוב בעיניו, ושעל כן ביקש להצטלם כשהוא בגבו. גם כאן כמובן המבע האירוני כבול כולו להקשר, לעמדת הצלם וליכולתם של הצופים לזהות את כלל ממדיו ומובאותיו (וראו גם Mitchell, 1994).

ההתנגשות הכפולה בין המשמעויות עשויה להתבטא בתוכן או בצורה, ואנו מתעניינים בתצלומים שיש בהם ריבוי מוקדים כאלה ובאופן שבו ההומור עושה שימוש בכפילויות האלה כדי לחדר סוגיות קיומיות. הסיטואציה הנידונה מעלה שאלות לגבי טיב ההתנגשות והאפקט שלה. פער הידיעה מאפשר לצלם ולעיתונאים להביע עמדה פוליטית, והעזר הטכני (עדשת המצלמה) מאפשר לקשר את התצלום אסוציאטיבית לקריקטורות. בדומה לקריקטורה האנטישמית גם כאן אין הכוונה לעורר חיוך אלא לחדר ביקורת באמצעות הגחכה. אי-הידיעה מאפשרת לצלם להטיל ספק במניעיו של שר הביטחון דאז. הוא אינו לועג לשרון עצמו, אלא מותירו כאיום ממשי.

(ג) גוון קומי תלוי סיטואציה

אדגר וסדג'וויק (Edgar & Sedgwick, 1999) מעירים כי בצד מסגורה של קהילת המבנים, הגדרה נוספת לאירוניה טוענת כי ההערה האירונית מאפשרת לדובר

להישאר מנותק מן הנושאים שאליהם הוא מתייחס ולהתמקד בעיצוב המעטפת ההומוריסטית של המבע. בדוגמה הקודמת עסקנו בשימוש בהומור בתצלום שיש בו נוכחות של מילים. בדברים הבאים נבחן שימוש בהומור המתממש עם הבנת סיטואציה. במציאות הישראלית מצבים קוטביים נתפסים ונחיים (and are lived) כהוויה מובנית, כצורך קיומי. בדומה לשיח הישראלי, מדובר בהוויה "כפחיסטית" וכוחנית (Katriel, 1986, 2004), שהומור, ובעיקר הומור עצמי, משמשים לא פעם את החיים בה כדי להסכין עם שיגיונותיה ובעיקר כדי לשרוד בה.

במציאות הישראלית החיים בתוך מערכות הבנויות על עימות מתמשך מתאפיינים בהשלמה עם פרדוקס: ההוויה ה"נורמלית" נתפסת כמערך מורכב של שמירה על איזון בין רכיבים סותרים, שהמשא ומתן היומיומי על אפשרות התיישבותם ההדדית הוא העיסוק העיקרי בכל רמות החיים (אידאולוגית ומעשית כאחת), הן בתחום הפרט הן במדינה ככלל.

הרֵאָיָה זאת טבעית לכל צלם שרוצה "לספר סיפור". היא בוודאי טבעית לצלם שמצלם בישראל ומודע היטב לסתירה הקיומית הזאת. משום כך, בתצלומים רבים שמצלמים בישראל קיימות שתי רמות מדורגות של קיטוב. הרמה הראשונה היא קיטוב כאצבעה על "עימות כנורמליה". הצלמים בוחרים לצלם במקומות שבהם מזדמן עימות פוטוגני שניתן לזיהוי מיד, כגון התנחלות, אולם הכנסת, יישוב ערבי במועד זיכרון וכדומה. מניסיונם, יודעים צלמי העיתונות שאלה גם הצילומים שימצאו להם במה פרסומית (אילן, 2008; נתנזון, 2008; Ewha, 2003; Zandberg & Neiger, 2005). רמת הקיטוב השנייה, הנוספת על הראשונה, מתקיימת במרחב הפנימי של כל תצלום ותצלום. כך מתפתח עימות כפול בין שתי מערכות הייצוג של כל אחד ואחד מן הקטבים, ולכן אנו מתבוננים בסתירה מדרגה שנייה או ב"קשר כפול" של עימות, העשוי להתבטא בתוכן או בצורה.

כך גם בתצלום הבא של פבל וולברג (תצלום 9 להלן), שאפשר לכנות אותו "רובה טוטו", שבו "מרכיבים" חיוך על חיוך, והמבט האירוני נובע לא רק מעצם הזרות של התחפושת והניגוד בין גופו של הגבר ובין החצאית, אלא גם ובעיקר מהכרת המצב הישראלי, שבו אדם בלבוש אזרחי הנושא רובה אינו חזון בלתי נפרץ; במבט שני, לא החצאית על גוף הגבר היא הרכיב המוזר בתמונה, כי אם הרובה התלוי על הגוף המחופש, המגחיך אותו ומבקר את מה שנתפס כרגיל לעין המקומית ברחוב הישראלי. הבחירה לצלם את המצולמים מגבם מחדדת ביקורת זאת, שכן עלינו לבחור בעמדת התבוננות שאינה טבעית להולכים ברחוב כדי להבין את הכיוון הביקורתי.

תצלום 9

אם נאמץ את הדגם המרובע שמציע פלמר להכנת הזיקות המתקיימות בין רכיביו של מבע הומוריסטי המושתת על השלכת משמעים (Palmer, 1987), נוכל להציע את הטענה הבאה, העוקבת אחר דרכי תיהלוך התגובה לתצלום, כדי לתעל את החיוך הראשוני להכנתה של בניית הביקורת. ההפתעה הראשונית היא דמותו של גבר הלוכש חצאית, תופעה שאינה רווחת ברחוב הישראלי. ההסבר ההגיוני המידי הוא ההקשר, מצעד שמשותתפיו מחופשים (מצעד הגאווה, פורים). הבנה כזאת מציבה את השונה כנורמה. הטענה "גבר בחצאית שונה מ'גבר'" הופכת אפוא "לגבר בתחפושת הוא תופעה מקובלת בהקשר מסוים". ההנחה הבאה, המקובלת ברחוב הישראלי, היא ש"גברים הנושאים נשק הם מחזה נפוץ". חייל במדים, אך גם אזרח, הנושאים נשק ברחוב הם תופעה בולטת בזרותה בעיני תיירים, אך מראה שאין משגיחים בו בעיניים ישראליות. הצירוף "גבר בחצאית טוטו נושא רובה" (התלוי על גבו בגנדרנות) הוא הצירוף שעל פי פלמר שולח

את המפענח להבנה בנושא אחר הנגזר מן ההבנה שקדמה לה. עם קבלת ההסבר להבנת התופעה הנתפסת כאנומליה (גבר בחצאית טוטו) והבנתה, מופנה הספק כלפי הצירוף שהוצג ככזה שאין משגיחים בו: אזרחים נושאי נשק הוא חזון נפרץ. כך מסמן התצלום הערה חברתית תוך כדי ניצול הסיטואציה שקל לזהותה ממבט ראשון כקומית: הערה זו נוצרת מן הקישור הקווי בין הפתעה, חוסר המשכיות, חוסר עקיבות והרגשה של אי-נוחות. במובן זה אפשר לראות בתצלום זה תצלום טרנסגרסיבי (נתנזון, 2008).

סיכום

המאמר עסק באופן שבו גוונים של הומור ומשחקיות בצילום הפוליטי והחברתי הישראלי משמשים לבחינה ביקורתית ולהתרסה כלפי ייצוגים דומיננטיים וכלפי אייקונים ישראליים, כגון אתרי הנצחה, סמלי לאום ואתרים קדושים וכבושים. בדומה לסטירה ולפרודיה, גם התצלום שנעשה בו שימוש בהומור עשוי להצביע על המציאות המיוצגת כעל מציאות אותנטית ולהטיל בה ספק בו-זמנית. תאורטיקנים של הצילום מדברים על אירוניה חזותית רב-משמעית (ambiguous irony).

בדיון בתצלומים שהוצע במאמר עלה עניין מקומו המרכזי של הפער בין הידע שמחזיק בו האדם (או המערכת שהוא מייצג), ושהבדיחה (או החיוך או עקימת הפה המלגלגת) הם על חשבוננו, ובין הידע המצוי בידי הצופים. התגלותו של פער זה, בדומה לפער האירוני בטרגדיה, ממקדת את תשומת לבם של הצופים בכשלים ובעוולות, שהייצוג הרגיל בעיתונות נוטה לטשטש או להציג באופן בנלי ומקהה חושים. דרכי הייצוג של הפער הזה והאפשרויות להצביע עליו נקבעות על פי דרכי ההעמדה בתצלום, על פי בניית העימות, על פי ההתבוננות ביחס בין הרכיבים בתוך המסגרת ועל פי תיעול המבט.

הדיון בחלוקה הפנימית במרחב התצלום, המאפשרת תיהלוך הדרגתי של מסריו והבנת דרכי הפיענוח של הרכיבים ההומוריסטיים – יהיו אלה הסיטואציה או נוכחות המילים או החלוקה הפנימית של התצלום; כולם יחד או כל אחד ואחד מהם לחוד – האיר את תפקיד המבט הן של הצלם הן של הנוכחים בתוך התצלום כמדגשים ביקורתיים המסמנים, בהדגשה כמובן, את מה שנתפס בדרך כלל כסיטואציה יומיומית ואף נורמלית.

למקומו המשמעותי של המבט נוספת ההערה על היעדרו. היעדר המבט, שניכר בבחירה לצלם חלק מן הדמויות מאחור או כשהן אינן מודעות להתרחשות המתכוננת מאחורי גבן, הוסיף להבנת כוחם של מבט הנוכח מכאן ושל הביקורת

המתלווה כהצגת האובייקט כפגיע, כמוקד הפער האירוני, מכאן. תשומת הלב מופנית אז להתרחשות שהגיבור המרכזי בתמונה אינו מודע לה. הצופה מוזמן להבחין בפגיעות, בפער האירוני ובכוחו של המבט המעמית בין חלקי התצלום ולהבין, בשלב השני של הפיענוח, את תביעתו של המבט המופנה אליו לבחינה עצמית.

חלק מן הצילומים הפוליטיים המופיעים בעיתונות הישראלית – בין אם הם מוצגים לעצמם, ובין אם הם מלווים במילים – נעזרים בגוונים של הומור להתרסה ולהפניית ביקורת. הם מעוגנים ז'אנרית בסוגות העושות שימוש ביקורתי בייצוגים קיצוניים של שימוש בהומור (מקריקטורה וגרוטסקה ועד לסטירה ופרודיה), שמטרתם החברתית, הרעיונית והפוליטית היא לקשר בין החיוך לתמיהה ובין התמיהה לבושה ולביקורת העצמית. רכיב העדות, הבסיסי להבנת הצילום, שב ועולה עם פיענוח השימוש בגוני ההומור: הצופה מוזמן לשמש עד נבוכ הנתון לביקורת שמפנה אליו מבטם של צלמי העיתונות.

הערות

- 1 אלכס ליבק הוא חתן פרס ישראל לשנת 2005. מיכה קירשנר הוא ראש החוג לצילום במכללת ויצ"ו חיפה. עבודותיהם, וכן עבודותיהם של פבל וולברג ומנחם כהנא, ובהן תצלומים שהתפרסמו בעיתונות, הוצגו בחלקן גם בתערוכות יחיד.
- 2 על מיונים סמיוטיים של הומור ראו Palmer, 1987, pp. 75-80. על גוונים של אירוניה בהקשר זה ראו Muecke, 1973.
- 3 דוגמה לבחינת גבולות הסובלנות של הצופים הישראליים הייתה תכנית הסטירה הטלוויזיונית "החרצופים", שבה הוצגה ב-1996 בובה של ראש הממשלה המנוח יצחק רבין בגן עדן (שנה לאחר הירצחו). רבין שר את "שיר השלום" בזיוף קיצוני. קמה סערה ציבורית, ומאז לא הוצגה הבובה.
- 4 וראו למשל Zilberg, 1995 על האירוניה העצמית בקרב מהגרים ממדינות ברית המועצות לשעבר, וכן Weitzman, 2001.

רשימת המקורות

אילן, י' (2008), לצלם חדשות – להראות לעולם: תהליכי הייצור של צילומי חדשות בסוכנות ידיעות בין-לאומית, עבודת גמר לשם קבלת התואר "מוסמך", החוג לתקשורת, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
וולברג, פ' (2006), פבל וולברג, תל אביב: גלריה דביר.

- זיידמן, ע' (1994), הומור, תל אביב: פפירוס.
- כהן, א' ורוזנברג, ח' (2009), מדברים אל הקירות: "גרפיטי מהופך" בגוש קטיף, מגמות, מו(2-1), 136-109.
- כהנא, מ' (2009), חרדים, ירושלים: בית אבי חי ומוזאון ארץ ישראל.
- ליבק, א' (2008), ישראל: המאה העשרים ואחת, ירושלים: כרמל וליברוס.
- נייגר, מ' וכהן, א' (2008), שירת מחאה כטקסט וכמופע: השיר "לבי" לאהרן שבתאי ואינתיפאדת אל-אקצה, בתוך ת' אלכסנדר, י' טובי, ד' לאור, ז' עמישי-מייזלש וא' שורצולד (עורכים), איגוד – מבחר מאמרים במדעי היהדות, ג, ירושלים: האוניברסיטה העברית, עמ' 245-227.
- נתנזון, ר' (2008), מצלמים כיבוש, תיאוריה וביקורת, 31, 155-127.
- קירשנר, מ' (1997), הישראלים, תל אביב: הד ארצי.

- Apte, M. L. (1985). *Humor and laughter: An anthropological approach*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Banks, A. (1994). Images trapped in two discourses: Photojournalism codes and the international news flow. *Journal of Communication Inquiry*, 18(1), 118-134.
- Baudrillard, J. (1986). *America*. London: Verso.
- Benhabib, S. (1992). *Situating the self: Gender, community and postmodernism in contemporary ethics*. Cambridge: Polity Press.
- Benjamin, W. (1931/1999). Little history of photography. Trans. M. W. Jephcott & K. Shorter. In M. W. Jennings, H. Eiland, & G. Smith (Eds.), *Walter Benjamin: Selected writings*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 507-530.
- Ben Rafael, E., Shohamy, E., Amara, M., & Trumper-Hecht, N. (2006). Linguistic landscape as a symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, 3(1), 7-31.
- Berger, J. (2002). Photographs of agony. In L. Wells (Ed.), *The photography reader*. London: Routledge, pp. 288-290.
- Conquergood, D. (1997). Street literacy. In J. Flood, B. H. Heath, & D. Lapp (Eds.), *Research on teaching literacy through the communicative and visual arts*. New York: Macmillan, pp. 354-375.

- Dascal, M. & Weitzman, E. (1987). Contextual exploitation of interpretation clues in text understanding: An integrated approach. In M. J. Verschueren & M. Bertuccelli-Papi (Eds.), *The pragmatic perspective*. Amsterdam: John Benjamin's, pp. 31-46.
- Davis, M. S. (1979). Sociology through humor. *Symbolic Interaction*, 2, 105-110.
- Douglas, M. (1975). *Implicit meanings : Essays in anthropology*. London and Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Edgar, A. & Sedgwick, P. R. (Eds.) (1999). *Irony: In concepts in cultural theory key*. London: Routledge.
- Elkins, J. (2002). Preface to the book: A skeptical introduction to visual culture. *Journal of Visual Culture*, 1, 93-99.
- Ewha, B. J. (2003). News agency wars: The battle between Reuters and Bloomberg. *Journalism Studies*, 4(3), 387-399.
- Fine, G. A. (1983). Sociological approaches to the study of humor. In P. E. McGhee & J. H. Goldstein (Eds.), *Handbook of humor research* (vol. 1): *Basic issues*. New York: Springer, pp. 159-181.
- Fine, G. A. (1984). Humorous interaction and the social construction of meaning: Making sense in a jocular vein. *Studies in Symbolic Interaction*, 5, 83-104.
- Friend, D. (2004). Cartier-Bresson's decisive moment. *The Digital Journalist*, 86. Available at <http://digitaljournalistic.org/issue0412/friend.html>
- Gamson, W. A. & Stuart, D. (1992). Media discourse as a symbolic contest: The bomb inpolitical cartoons. *Sociological Forum*, 7(1), 55-86.
- Greenberg, J. (2002). Framing and temporality in political cartoons: A critical analysis of visual news discourse. *Canadian Review of Sociology / Revue Canadienne de Sociologie*, 39, 181-198.
- Hanauer, D. I. (2004). Silence, voice and erasure: Psychological embodiment in graffiti at the site of Prime Minister Rabin's assassination. *The Arts in Psychotherapy*, 31, 29-35.
- Huxford, J. (2001). Beyond the referential: Uses of visual symbolism in the Press. *Journalism*, 2(1), 45-71.
- Jewitt, C. & Oyama, R. (2002). Visual meaning: A social semiotic approach. In T. van Leeuwen & C. Jewitt (Eds.), *Handbook of visual analysis*. London: Sage, pp. 134-156.

- Katriel, T. (1986). *Talking straight: "Dugri" speech in Israeli Sabra culture*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Katriel, T. (2004). *Dialogic moments: Explorations in Israeli culture*. Detroit, MI: Wayne State University Press.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (1977). *Traditional storytelling in the Toronto Jewish community: A study in performance and creativity in an immigrant culture*. Michigan: Ann Arbor.
- Klingman, A. & Shalev, R. (2001). Graffiti: Voices of Israeli youth following the assassination of the Prime Minister. *Youth and Society*, 32(4), 403-420.
- Krauss, R. (2000). A note on photography and the simulacral. In C. Squiers (Ed.), *Over exposed*. New York: The New Press, pp. 169-182.
- Lister, M. & Wells, L. (2002). Seeing beyond belief: Cultural studies as an approach to analyzing the visual. In T. van Leeuwen & C. Jewitt (Eds.), *Handbook of visual analysis*. London: Sage, pp. 61-91.
- Lucaites, L. & Hariman, R. (2001). Visual rhetoric, photojournalism, and democratic public culture. *Rhetoric Review*, 20(1/2), 37-42.
- Mitchell, W. J. T. (1994). *Picture theory: Essays on verbal and visual representation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Muecke, C. D. (1969). *The compass of irony*. London: Methuen & Co.
- Muecke, C. D. (1973). *Irony* (the critical idiom series). London: Methuen & Co.
- Nielsen, A. (1986). We should laugh so long? *School Library Journal*, 33, 30-34.
- Palmer, J. (1987). *The logic of the absurd*. London: BFI Publishing.
- Raskin, V. (1985). *Semantic mechanisms of humor*. Dordrecht: Reidel.
- Raskin, V. (2008). Theory of humor and practice of humor research: Editor's notes and thoughts. In V. Raskin (Ed.), *The primer of humor research*. Berlin and New York: York Mouton de Gruyter, pp.1-16.
- Ruch, W., Attardo, S., & Raskin, V. (1993). Toward an empirical verification of the general theory of humor. *Humor*, 6, 123-136.
- Scott, B. (2004). Picturing irony: The subversive power of photography. *Visual Communication*, 3(1), 31-59.
- Shifman, L. (2007). Humor in the age of digital reproduction: Continuity and change in Internet-based comic texts. *International Journal of Communication*, 1, 187-209.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1981). Irony and the use-mention distinction. In P. Cole (Ed.), *Radical pragmatics*. New York: Academic Press, pp. 295-318.

- Sperber, D. & Wilson, D. (1981/1991). Irony and the use-mention distinctions. In S. Davis (Ed.), *Pragmatics: A reader*. Oxford: Oxford University Press, pp. 550-563.
- van Leeuwen, T. & Jewitt, C. (Eds.) (2002). *Handbook of visual analysis*. London: Sage.
- Weitzman, E. (2001). Addresser, addressee and target: Negotiating roles through ironic criticism. In E. Weigand & M. Dascal (Eds.), *Negotiation and power in dialogic interaction*. Amsterdam: Benjamin's, pp. 125-137.
- Weitzman, E. & Dascal, M. (1991). On clues and cues: Strategies of text understanding. *Journal of Literary Semantics*, XX(1), 18-30.
- Zandberg, E. & Neiger, M. (2005). Between the nation and the profession: Journalists as members of contradicting communities. *Media, Culture and Society*, 27(1), 131-141.
- Zelizer, B. (1995). Journalist's "last" stand: Wirephoto and the discourse of resistance. *Journal of Communication*, 45(2), 78-92.
- Zilberg, N. (1995). In-group humor of immigrants from the former Soviet Union to Israel. *Israel Social Science Research*, 10(1), 1-22.
- Zuromskis, C. (2008). Outside art: Exhibiting snapshot photography. *American Quarterly*, 60(2), 425-441.

מאמר מקורי

דיוק "אובייקטיבי" ודיוק "סובייקטיבי" בחדשות פלילים בעיתונות הישראלית

צבי רייך ולינור קאן*

תקציר

מחקר זה¹ בוחן לראשונה את רמת הדיוק בחדשות בישראל בניסיון להשיב על השאלות אם העיתונות הנחשבת "פופולרית" אכן מדייקת פחות בהשוואה לעיתונות הנחשבת "רצינית", ואם החדשות המקוונות מדייקות פחות מאלה המודפסות. המחקר מתמקד בחדשות פלילים, כיוון שהן רגישות, על פי הספרות, להבדלים בין גופי התקשורת הנחקרים. לשופטי הדיוק נבחרו 24 חוקרי משטרה שהיו מעורבים בחקירת הפרשיות המסוקרות. אלה קיבלו לידיהם אשכולות של ידיעות שפורסמו בארגוני חדשות שונים, ובאשר לכל ידיעה כזו מילאו שאלון המשמש במחקרי דיוק מובילים בארצות הברית. שאלון זה בוחן את רמת הדיוק ה"אובייקטיבית" (היבטים הנוגעים לעובדות קונקרטיות המתוארות בידיעה) וה"סובייקטיבית" (דרכי הצגת המידע). לפי הממצאים, העיתונות ה"רצינית" מדייקת יותר מן הפופולרית, והמודפסת יותר מן המקוונת – כמשוער. בכשלושה רבעים מן הידיעות נפלה לפחות טעות אחת – לעומת כ-40%-60% במחקרי דיוק בארצות הברית. ממצאים אלה מהווים אינדיקציה ראשונית מדאיגה, אבל יידרש מחקר נוסף בתחומי סיקור נוספים כדי לקבוע באופן מבוסס אם העיתונות הישראלית אכן מדויקת פחות בהשוואה לסטנדרטים המקובלים בארצות הברית.

* ד"ר צבי רייך (zreich@bgu.ac.il) הוא מרצה בכיר במחלקה לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון ועיתונאי בעבר. לינור קאן (linor@bgu.ac.il) היא בעלת תואר שני במחלקה לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון.

מבוא

אחד הגורמים המשמעותיים ביותר בקביעת רמת אמינותו של כלי תקשורת בעיני הציבור הוא מידת הדיוק של ידיעותיו (Gaziano & McGrath, 1986; Meyer & Zhang, 2002). יש אומרים כי הדיוק הוא אף הגורם המשמעותי ביותר (Urban, 1998), כפי שסבורים גם מרבית העיתונאים (Mensing & Oliver, 2005). לדיוק חשיבות עליונה גם בעיני הציבור בישראל. לפי מחקרם של צפתי, מאירס ופרי (Tsftati, Meyers & Peri, 2006), כמעט 80% מן הישראלים סבורים כי בדיקת הדיוק היא פרקטיקה עיתונאית בעלת חשיבות עליונה. מידת הדיוק של המידע מהווה הן יעד פרקטי הן סמל וערך של משלח היד העיתונאי. בכוחה להעיד על הסטנדרטים המקצועיים, האתיים והאפיסטמולוגיים שבהם הופק המידע ועל מידת האמון שראוי לתת לא רק במידע הספציפי, אלא גם בעיתונאים העומדים מאחוריו, בארגוני החדשות העומדים מאחוריהם ובסופו של דבר אף במוסד העיתונאי כולו.

הנקודה הארכימדית שעליה מתבססת נורמת הדיוק היא על דרך השלילה – הצורך להימנע מהטעיית הציבור (Maier, 2005) – ועל דרך החיוב – הצורך לספק בסיס לשיח ציבורי איכותי ומעוגן במציאות, הניזון מעובדות ומפרשנויות וכן מתפיסות ועמדות המתבססות על מידע מדויק; "דיוק הוא היסוד שעליו בנוי כל היתר. [...] אם היסוד רעוע, כל היתר פגום" (Kovach & Rosenstiel, 2007, p. 43). והנה, למרות חשיבותו, נמצאו רמות לא מרשימות של דיוק בסדרת מחקרים לאורך כ-75 השנים האחרונות, מרביתם בארצות הברית: בין 40 ל-60 אחוז מן הידיעות הכילו לפחות טעות אחת (Charnley, 1936; Berry, 1967; Brown, 1965; Maier, 1999, 2005; Trench & Knowlton, 2009).

בשנים האחרונות ניכרת תחייה במחקרי הדיוק, שוב בעיקר בארצות הברית, אולי דווקא בשל הערכות פסימיות שהדיוק העיתונאי, כמו נורמות מקצועיות ואתיות אחרות, מצוי במגמת ירידה. זו הייתה הערכתם של 64% מעורכי העיתונים בארצות הברית (Mensing & Oliver, 2005). בישראל אין נתונים על היקף חוסר הדיוק, אולם לעיתונאים הישראליים דעה ביקורתית מזו של קהליהם על היקף טעויותיהם (צפתי וליביו, 2005).² המחקר הנוכחי הוא ניסיון ראשוני לבחון את רמת הדיוק בעיתונות הישראלית, במטרה להשיב על השאלות אם העיתונות המכונה "איכותית" מדויקת יותר מן ה"פופולרית", ואם החדשות בעיתונות המודפסת מדויקות פחות מאלה שבעיתונות המקוונת.

המחקר מתמקד בחדשות פלילים, המתאפיינות בהתרחשויות בלתי מתוכננות, העשויות לבטא הבדלי מהירות ועדכניות בין העיתונות המקוונת ובין זו המודפסת, ובהיבטים של עניין אנושי העשויים לבטא הבדלים בין עיתונות איכות לעיתונות

פופולרית (Entman, 2005; Ericson et al., 1989; Sparks, 2000). יתרון נוסף של חדשות הפלילים הוא היותן מסוקרות בידי כתב במשרה מלאה בתקופת המחקר (גוטמן, 2006; פישמן, 2006).

מערך המחקר נבנה במסורת מחקרי הדיוק בארצות הברית תוך כדי שימוש בכלי המחקר שהעביר לידינו באדיבותו סקוט מאייר (Scott Maier) מאוניברסיטת אורגון, מהמובילים בחקר התחום. בשני היבטים סוטה המחקר מאותה מסורת. ראשית, במקום להסתמך על שיפטיהם של המקורות הנקובים בידיעה, כפי שנעשה במרבית המחקרים, כאן השופטים היו חוקרי משטרה הממונים על חקירת התיק המסוקר. בחירה זו מאפשרת לעקוף את מכשול המקורות האנונימיים, שהיקפם מגיע לעשרות אחוזים מכלל ידיעות בארצות הברית, וככל הנראה עוד יותר מכך בישראל (מן, 1998; Wulfemeyer, 1985; Reich, 2011; Blankenburg, 1992). אף שחוקרים אלה משוחררים במידה מסוימת מן ההטיות המיוחסות למקורות מידע, בין היתר בשל עימותיהם לעיתים עם העיתונאים (Blumler & Gurevich, 1981; Reich, 2009), הם אינם נקיים מהטיות משלהם, ואלה יידונו בהמשך. שנית, לעומת יתר המחקרים הבודקים מגוון תחומים, כאן נבדקו רק חדשות פלילים, בזכות רגישותן להבדלים בין הארגונים הנבדקים.

המחקר התבסס בעיקר על סדרת ראיונות מובנים עם חוקרי משטרה, ובמהלכם קיבל לידיו כל חוקר וחוקר אשכול ידיעות העוסקות באותה פרשייה, לאחר שהוסרו מהן פרטים מזהים. כדי לצמצם את המרחב לשיפוט על סמך רושם כללי ומוטה, השאלון שמולא לכל ידיעה מיקד את המראיין בהיבטים עובדתיים קונקרטיים, כגון מידת הדיוק בציון גיל החשוד, בתיאור מיקום הזירה, במועד האירוע, בתפקיד הגורמים המתוארים בה וכדומה. שיטה זו היא השלטת בחקר הדיוק זה כשלושת רבעי מאה, כמתואר בסקירת הספרות להלן.

דיוק ועיתונות: סקירת ספרות

אחת ההגדרות הוותיקות, אם כי השנויות במחלוקת, לדיוק בתחום התקשורת, היא "טווח ההסכמה על אודות מסר בין המקור למקבל" (Tichenor, Olien, 1970; Harrison & Donohue). חולשתה של ההגדרה היא בהתעלמותה הגמורה מן התוכן המוסכם וממידת ההלימה בינו ובין מסכת העובדות במציאות (בין אם מקפידים לכתוב את המילה "מציאות" במירכאות, ובין אם לאו). לפי הגדרה אחרת, אידאליסטית למדי, דיוק עיתונאי משמעו שחזור הוגן ואמתי של אירוע או פעילות בעלי עניין לציבור (Blankenburg, 1970). הגדרה רלטיביסטית יותר מזו גורסת כי דיוק הנו טווח הסטייה של הדיווח מן המציאות או מן האמת של

האירוע בפועל (Lawrence & Grey, 1969). אפשר לראות בה הגדרה פסימית בהניחה כי קיימת סטייה בלתי נמנעת בין הדיווחים ובין ההתרחשויות, כשרק ממדיה של אותה סטייה משתנים ממקרה אחד למשנהו.

חקר הדיוק בעיתונות החל לפני כ-75 שנה, עם מחקרו של צ'רנלי (Charnley, 1936), שבמסגרתו התבקשו מקורות המידע שמאחורי אלף ידיעות שפורסמו בשלושה עיתונים יומיים במיניאפוליס, לזהות שלושה סוגי טעויות: שגיאות כתיב, טעויות עובדתיות וטעויות בפרשנות. מאז מתבססים מחקרי הדיוק בלעדית על שיפוט בידי "מאוזכר משמעותית" (significantly mentioned) בדיעה – בדרך כלל מקור המידע, אם כי לעתים זהו עד ראייה, משתתף באירוע או בעל ידע אחר על אודות המתרחש (Blankenburg, 1970). ההסתמכות על "מאוזכר משמעותית" נמשכה גם בשנות השישים, שבמהלכן שגשגו מחקרים אלה; הדוגמאות הבולטות לכך הן מחקריהם של בראון ושל ברי (Brown, 1965; Berry, 1967), והיא נמשכת גם בשנים האחרונות, עם תחזית מחקרי הדיוק (Maier, 1999, 2005; Trench & Knowlton, 2009).

במשך השנים ניסו החוקרים לשכלל את שיטת המחקר של צ'רנלי ולהרחיב את קשת הטעויות הנחקרות. אחד המשכללים הבולטים הוא סקוט מאיר (Maier, 1999, 2005), ששילב בין סוללת השאלות שפיתחו חוקרי הדיוק החלוציים ובין שאלון האמינות העיתונאית שפותח על ידי האגודה של עורכי העיתונים בארצות הברית (American Society of Newspaper Editors, 1985). האסטרטגיה המרכזית של החוקרים הייתה לצמצם את המרחב לרשמים כלליים ולהטיות בשיפוט באמצעות ניסוח שיטתי של סדרות שאלות באשר ל"סל" טעויות קונקרטיות. סל זה חולק במשך השנים לשלושה מדורים: טעויות איות, טעויות אובייקטיביות וטעויות סובייקטיביות.

1. טעויות איות: אף שאינן משבשות בהכרח את היכולת להבין את הידיעה, טעויות איות מהוות אינדיקציה לסטנדרטים לא גבוהים של עבודה עיתונאית ולמאמץ מוגבל להפיק מוצר נקי מטעויות (שטרסמן, 1998; Maier, 2005). את חומרתן יש לראות לא בעצם השתרבותן לנוסח המתפרסם, אלא בכך שהדבר התרחש למרות שרשרת הכתיבה והעריכה, שבמקרים מסוימים כוללת תריסר זוגות ידיים (Bell, 1991). טעויות איות נבדקו כסוג של אי-דיוק בפני עצמו כבר במחקר המוקדם של שנות השלושים (Charnley, 1936). ברי (Berry, 1967) החליט לכלול אותן בסוג הבא, ובכך ליצור שתי קטגוריות ברורות של טעויות, כפי שנוהג גם המחקר הנוכחי.

2. **טעויות "אובייקטיביות":** טעויות אלה נוגעות להיבטים שונים של העובדות המשולבות בידיעה, כגון טעות בשמות, בתפקידים, בזמנים, בנתונים ובמקומות וכן ציטוטים שגויים.

3. **טעויות "סובייקטיביות":** הטעויות הללו נוגעות להיבטים שונים באופן הצגת המידע, כגון השמטת מידע חיוני, הימנעות מהדגשה של נתון מרכזי והדגשת יתר של פריט מידע משני.³

את מגוון הגורמים לטעויות אפשר למפות לפי מיקומם של הגורמים בשלושה מוקדים לאורך פס הייצור של הידיעה: (א) **השלב הראשוני** – איסוף המידע: בשלב זה העיתונאים מלקטים את חומר הגלם החדשותי באמצעות שיחות עם מקורות מידע וחיפוש במאגרים או במסמכים או בנוכחות בזירות אירועים. טעויות בשלב זה עלולות להיגרם עקב גורמים שונים, כגון מקור בלתי אמין, חוסר תיאום בין העיתונאי ובין המקור, גודש מידע ועובדות, חוסר מקצועיות (Brown, 1965), עצלות וחוסר אכפתיות מצד העיתונאי (Urban, 1998); (ב) **שלב הביניים** – **גיבוש המידע**: בשלב זה, כאשר המידע הגולמי כבר בידי העיתונאי, טעויות עלולות להתרחש כאשר העיתונאי אינו טורח לאמת כראוי את המידע שבידו, כאשר הוא משמיט אינפורמציה חיונית, כשאינו מציג כראוי מידע שנמסר לו מן המקור (Mensing & Oliver, 2005), או כשאינו מקפיד על כתיבה בהירה (Brown, 1965), או כאשר הוא נאלץ לפעול בלחצי זמן ותחרות מול כלי תקשורת אחרים (Urban, 1998); (ג) **השלב הסופי** – **שלב העריכה**: בשלב זה, לאחר שהכתב נפרד מן הידיעה, והיא מצויה בטיפול עורכיו לצורך שכתוב, מתן כותרת, עימוד וכדומה, טעויות מתרחשות כאשר העורכים אינם טורחים לבחון את הידיעה כראוי ולוודא כי מאחוריה עומדים מקורות מהימנים, וכי הכותרת שהם מנסחים אכן הולמת את הנאמר (Mensing & Oliver, 2005). גרוע מכך, לדעת חוקרים מסוימים, בניסוח הכותרות העורכים נוטים בידעין לנפח ולעוות את העובדות, בניסיון למשוך את הקוראים לעיין בידיעות עצמן (דור, 2001; רועה ופלדמן, 1998).

חדשות פלילים הן מתחומי הסיקור הפופולריים, הצבעוניים והוויזואליים ביותר. הן מגלמות שילוב של פונקציות "נמוכות", כמו בידור, סנסציה, מציצנות ומשיכת קהלים (במיוחד בפרשיות המערבות אנשי ציבור וידוענים), ופונקציות "גבוהות", כמו התרעה מפני סכנות, ביסוס מעמדה של מערכת אכיפת החוק וגיוס תמיכה במדיניות חברתית (Chermak, 1995; Einstadter, 1979). המידע המשטרי נחשב זמין יחסית, נוח לאיסוף ומעניין, ושיעור גבוה מן הידיעות זוכה להתפרסם ואף לגלוש ממדורי החדשות למדורי הספורט, הכלכלה והפנאי (Chibnall, 1977; Sherizen, 1978; Chermak, 1995). שלא ככתבי חדשות אחרים,

כתבי פלילים מסקרים שיעור גבוה יחסית של אירועים בלתי מתוכננים על סמך אזרחים מהשורה המופיעים בדיעותיהם בתפקידים שונים, כגון נאשמים, קרבנות ועדי ראיה (Chermak, 1995; Reich, 2009), אף שמרבית המידע מגיע אליהם מן הביורוקרטיה המשטרית, המנסה לשלוט בתדמיתה בין היתר באמצעות המידע שהיא מוסרת ובאמצעות דרכי מסירתו (Haltom, 1998).

בהיעדר מחקר, המידע על יחסי משטרה-תקשורת בישראל יכול להתבסס בעיקר על במות דיון תקשורתיות וציבוריות. המשטרה מצטיירת בהן כגוף צבאי למחצה ובעל כיסוי טריטוריאלי עדיף מזה של העיתונאים, המתמחה באיסוף שגרת של מידע רגיש ובעל ערך חדשותי גבוה. נתונים אלה הופכים את המשטרה למקור עיתונאי אטרקטיבי, אבל גם זהיר, המקיים יחסים סימביוטיים, רוטיניים ובעלי תלות הדדית עם הכתבים המסקרים את תחומו (קירשנבאום, 1997; אברהם, 2000; פישמן, 2006). למרות ניסיונות להשיג שליטה בסיקור באמצעים שונים, כגון איסור ראיונות, סגירת זירות לסיקור וצווי איסור פרסום (גוטמן, 2006; קינן, 2009; תגרי, 1994), ולמרות סיקור אוהד למדי בתקופות של אירועים ביטחוניים, התדמית המשטרית המתקבלת נתפסת כמאכזבת בעיני פיקוד המשטרה (פישמן, 2006).

לפי הדעה הרווחת בספרות, רמת הדיוק משתנה בין ארגוני חדשות, אלא שאין מחקרים אמפיריים רבים המעידים על כך. קיימת מחלוקת באיזו מידה עיתונות "איכותית" לדוגמה מתאפיינת בסיקור איכותי בחדשות פלילים יותר מעיתונות "לא איכותית". לפי מחקרם הקלסי של אריקסון ועמיתים (Ericson et al., 1989), כתבים לענייני משטרה בעיתוני אליטה נוטים לסקר חדשות פלילים מעמדה מרוחקת וביקורתית, המתמקדת בהיבטים עקרוניים, כגון רמות הפיענוח של פשעים, ואילו העיתונות הפופולרית מתמקדת בתיאורים רוויי פרטים צבעוניים של מעשי פשע קונקרטיים. אנטמן טוען מפורשות כי למעמד העיתון – דהיינו להשתייכותו לטיפוס המכונה "איכותי", "אליטה" או "רציני" לעומת הטיפוס המכונה "פופולרי" או "טבלואיד" – יש השלכה משמעותית על מידת הדיוק שלו (Entman, 2005). דיוק, לדעתו, הוא העיקרון העיתונאי החשוב ביותר מבין חמשת העקרונות המקצועיים-אתיים, שהמחויבות כלפיהם מכוננת את ההבדל בין טיפוס העיתונות השונים.⁴

באופן דומה אפשר לצפות להבדלי דיוק בין העיתונות המודפסת ובין המקוונת באופן דומה אפשר לצפות להבדלי דיוק בין העיתונות המודפסת נראה חד וברור בזכות משטר הזמנים הנוח למדי שלה, לדעת חוקרים מסוימים, לעיתונות המקוונת דווקא יש פוטנציאל להיות מדויקת יותר מכוח נגישותה למקורות מקוונים ולחלל פרסום בלתי מוגבל, המאפשר לה להציג עובדות בקונטקסט ובפרספקטיבה (Koch, 1991; Pavlik, 2001). אלא שלדעה זו שותפים בעיקר חוקרים נלהבי רשת שתלו תקוות

מופלגות בפוטנציאל של האינטרנט כמרחב לחדשות, בטרם היו בידיהם ראיות אמפיריות על אודות טיבו בפועל ועל אודות שפע האילוצים הסובבים אותו. לעומת זאת, מרבית החוקרים כיום סבורים כי העיתונות המקוונת פחות מדויקת דווקא, בשל צירוף של אילוצי זמן, סגל עיתונאי, מקורות מידע, משאבים ותרבות עיתונאית הנוטה להדגיש מהירות וטכנולוגיה ולא ערכים עיתונאיים מסורתיים (Engelbrechtsen, 2006; Deuze, 2008; Paterson & Domingo, 2008).

בישראל, ככל הידוע, לא נערכו עד כה מחקרי דיוק, ואולם אפשר לצפות לרמת דיוק נמוכה (לפחות במעט) בעיתונות הישראלית, לפי השוואה בין תגובות העיתונאים בשתי המדינות: כ-45% מן העיתונאים האמריקניים הודו כי הדיווחים שלהם סובלים לעתים תכופות מדי מאי-דיוקים, לעומת 55% בקרב העיתונאים הישראליים (צפתי וליביו, 2003; The State of the News Media, 2006). יתרה מכך, לא מן הנמנע כי בחסות האנונימיות המוגברת בעיתונות הישראלית, הן המקור הן העיתונאי מרגישים חירות יתר להתבטא, גם על חשבון רמת הדיוק. חובת הדיוק בעיתונות הישראלית הנה חלק מן הדרישות המקצועיות והאתיות, והיא מעוגנת בתקנון האתיקה של העיתונות. לפי סעיף 4א (שיש לו מקבילות במדינות אחרות), "לא יפרסמו עיתון ועיתונאי ביוזעין או ברשלנות דבר שאינו אמת, אינו מדויק, מטעה או מסולף". שמירת הדיוק מחלחלת לפרקטיקות עיתונאיות נוספות הנדונות בתקנון, כגון חובת בדיקת העובדות (סעיף 5) ותיקון טעויות (סעיף 7) (תקנון האתיקה המקצועית של העיתונות, 1996).

השאלה איזה מדיום מדויק יותר מקבלת משנה עניין בישראל, שבה אתרי החדשות נתפסים כבעלי אמינות עדיפה (פרי, צפתי וטוקצ'ינסקי, 2005) המצויה במגמת עלייה, בעוד שבארצות הברית האמון באתרי החדשות מצוי בירידה דווקא. על סמך הספרות שנסקרה כאן שאלנו שלוש שאלות וניסחנו שלוש השערות.

שאלות המחקר וההשערות

המאמר מתמקד בשלוש שאלות מחקר (ש"מ):

ש"מ1: מהי רמת הדיוק של הידיעות בנושא פלילים שפורסמו בעיתונות הישראלית בהשוואה לרמות הדיוק שנמדדו בעבר בארצות הברית (Charney, 1936; Berry, 1967; Brown, 1965; Maier, 1999, 2005)?⁵

ש"מ2: האם רמת הדיוק של הידיעות שנדגמו בעיתונות ה"רצינית" גבוהה מזו של העיתונות ה"רצינית-פופולרית"?

ש"מ3: האם רמת הדיוק של הידיעות בעיתונות המודפסת גבוהה מזו של העיתונות המקוונת?

על סמך סקירת הספרות לעיל, העלינו שלוש השערות:

השערה1: השערת רמת הדיוק הכללית: רמת הדיוק בידיעות הנבדקות תימצא נמוכה לפחות במעט מכפי שנמצא במחקרים בארצות הברית.

השערה2: השערת הפורמט: רמת הדיוק בידיעות הנבדקות בעיתונות ה"רצינית" תימצא גבוהה יותר מזו שבעיתונות ה"רצינית-פופולרית".

השערה3: השערת המדיום: רמת הדיוק בידיעות הנבדקות בעיתונות המודפסת תימצא גבוהה יותר מזו שבעיתונות המקוונת.

מערך המחקר

המחקר משלב בין רכיב מרכזי של ניתוח כמותני, המבוסס על מסורת מחקרי הדיוק, ובין רכיב איכותני משלים, שנועד להוסיף רקע ופרשנות מצד עיתונאים וחוקרי משטרה במחוז הנבדק, כפי שיפורט בדיון. מערך המחקר כלל חמישה שלבים:

1. בחירת ארגוני החדשות: המחקר התמקד בעיתונים הבולטים בתחום החדשות הכלליות בעברית. לפי הקטגוריות של ספרקס (Sparks, 2000), העיתון העברי היחיד לציבור הכללי שמתאים לטיפוס ה"רציני" היה "הארץ", ואילו "ידיעות אחרונות" ו"מעריב" מתאימים לטיפוס ה"רציני-פופולרי". טבלואידים של ממש, לפי הטיפולוגיה שלו, אינם קיימים כלל בישראל. בנוסף לכך נבחרו אתרי האינטרנט של שלושת העיתונים הללו: nrg, ynet וכן Haaretz.online, שהם לא רק אתרי החדשות הבולטים בישראל, אלא הם גם מאפשרים השוואה מיטבית בין עיתון ובין אתר מאותו בית יוצר חדשותי. בחירה זו מציבה בעיה במקרה של "הארץ", שהאתר שלו התבסס על צוות כתבי העיתון המודפס (בסופו של דבר הידיעות מאתר זה לא נכללו בניתוח בשל היקפן המצומצם במדגם). לעומת זאת, הן nrg והן ynet (בעת המחקר) העסיקו צוותי כתבים ייעודיים, בין היתר בתחום הנבדק.

2. בחירת המחוז: כיוון שבתנאים רגילים חוקרי משטרה בלתי נגישים למחקר, היה צורך להתמקד במחוז מסוים כדי לנסות ולהסדיר במסגרתו אישורים פורמליים חריגים לראינם. הבחירה הטבעית הייתה מחוז תל

אביב, שבו האינטנסיביות של אירועי הפלילים היא הגבוהה ביותר ביחס למחוזות האחרים. עובדה זו מגלמת גם יתרון מתודולוגי: קצב אירועים מהיר מאפשר לצבור מהר למדי מדגם עשיר של אירועים, באופן שלא יעמיד למבחן קשה מדי את זיכרון החוקרים. יתרון פרקטי בבחירה היה שירותה של אחת ממחברי המאמר כקצינת משטרה במחוז.

3. דגימת הידיעות: כדי ליצור בסיס להשוואה, השאיפה הראשונית הייתה להתייחס רק לאשכולות של ידיעות מאותו אירוע שפורסמו בכל כלי התקשורת הנבדקים. אולם עד מהרה התברר כי שאיפה זו אינה מציאותית, כיוון שמרבית ידיעות הפלילים מתפרסמות רק בחלק מהם. לכן נקבע כי תנאי הכניסה למדגם יהיה פרסום ידיעה בשלושה כלי תקשורת לפחות. על אף אינטנסיביות האירועים במחוז, נדרשו לא פחות מארבעה חודשי דגימה כדי לצבור היקף מינימלי של אשכולות ידיעות.

4. הכנת הידיעות וכלי המחקר: כדי לצמצם ככל האפשר את הטיות הנבדקים, נמחקו מן הידיעות פרטים מזהים, כגון מועד הפרסום, שם הכתב, שם העיתון או האתר, מספר העמוד וכדומה. מובן שבכך אין די כדי להבטיח הגנה הרמטית מפני זיהוי של העיתונאי בכל המקרים, וזאת עקב טריות הידיעות והמצאות החוקרים בסוד הפרשיות וסיקורן. במקביל תורגם השאלון שסיפק מאיר (Maier) תוך כדי הכנסת התאמות מינימליות להקשר הפלילי. בסופו של דבר הקיף השאלון כחמישה עמודי שאלות לכל ידיעה.

5. איתור החוקרים: האיתור נעשה באמצעות מפקדי יחידות החקירה. כדי לשמור על "טריות" זיכרוןם, הוגדר טווח זמן מקסימלי – לא יותר מחודשיים – בין מועד פרסום הידיעה לבין מילוי השאלון בידי החוקר. במרבית המקרים השאלון מולא בפרק זמן קצר יותר. הראיונות נערכו בין אוקטובר 2007 לבין פברואר 2008.

השאלון התייחס ל-11 טעויות אובייקטיביות ולחמש טעויות סובייקטיביות, כמפורט להלן. הטעויות האובייקטיביות מתייחסות להיבטים הנוגעים לאי-דיוקים ספציפיים ברמת העובדות, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בארבעת הממדים הבאים: רכיבי הידיעה, הכתיב, נתונים כמותיים והיבטים עובדתיים אחרים. הטעויות הסובייקטיביות מתייחסות לחמישה טיפוסים טעויות בדרכי הצגת המידע: השמטת מידע חיוני, עיוות מידע או הוצאתו מהקשרו, הצגה לא מדויקת של מספרים ופירושים, הצגת ציטוטים בהקשר לא נכון והדגשת יתר של פרטים שוליים.

הטעויות האובייקטיביות: (א) רכיבי הידיעה: (1) טעות בכותרת: הכוונה היא לכותרת המכילה מידע עובדתי שגוי. זו אחת הטעויות האובייקטיביות המעטות שהאחרים לה הם העורכים, למעט במקרים שטעות העורך מבוססת על מידע שגוי בידיעה המקורית; (2) טעות בציטוט: הכוונה היא למקרים שהחוקר מכיר את הציטוט המקורי בנסיבות, כגון מסמך, הודעה, עדכון או עדות ישירה לאמירה בעל פה; (ב) הכתיב: הכוונה היא לשגיאות איות למיניהן וכן לטעות בשמות של אנשים, של ארגונים ושל מקומות. בשתי הטעויות הללו חלה אחריות משמעותית גם על העורכים והמגיהים (אם אלה קיימים בארגון), שמצופה מהם לאתר ולמנוע אותן; (ג) נתונים כמותיים: הכוונה היא לטעויות בערכים נומירליים מסוגים שונים: (1) טעות בגילים של הנזכרים בידיעה; (2) טעות בתאריך האירוע; (3) טעות בשעת האירוע; (4) טעות בנתונים מספריים (טעות זו עניינה ההיבטים הנוגעים למקרה ספציפי, כגון מספר דקירות, סכומים ששולמו וכדומה וכן לנתוני קונטקסט כגון סטטיסטיקות פשיעה); (ד) היבטים עובדתיים אחרים: הכוונה היא לטעויות מסוגים שאינם שלושת הסוגים לעיל: (1) טעות בתיאור זירת האירוע או במיקומה; (2) טעות בכתובת של קרבן או של חשוד או של שניהם גם יחד (כגון טעות בעיר, בשכונה, ברחוב או בבניין); (3) טעות בהגדרת תפקיד של כל אדם המאוזכר בידיעה, בין שהוא החשוד ובין שהוא הקרבן, החוקר או הסגור.

הטעויות הסובייקטיביות: (א) השמטת מידע חיוני: הכוונה היא למידע משמעותי להבנת המקרה המתואר שהיה בידי העיתונאים, אבל הושמט בהחלטת כתב או עורך; (ב) עיוות מידע או הוצאתו מהקשרו: הכוונה היא לכל סוג של מידע (שאינו מספרים ואיננו ציטוטים, מושאי שני הסעיפים הבאים) שהוא נכון ברמה הטכנית, אבל הוא מוצג באופן מעוות, מוטעה או מטעה; (ג) הצגה לא מדויקת של מספרים ופירושים: הכוונה היא לנתון מספרי נכון לעצמו (בניגוד לטעויות האובייקטיביות לעיל), אלא שהוא מוצג בדרך לא נכונה או בהקשר לא נכון; (ד) הצגת ציטוטים בהקשר לא נכון: הכוונה היא, כמו בקטגוריה הקודמת, לאופן השימוש בציטוטים תוך כדי עיוותם או שילובם בהקשר מוטעה; (ה) הדגשת יתר של פרטים שוליים: דבר זה ברור מאליו, ואין מה להוסיף כאן. במהלך הפגישות עם החוקרים נמסרו להם אשכולות הידיעות בליווי שאלון לכל ידיעה שאותו מילא החוקר כשהמראיין שוהה בחדר או מתדרך אותו – טלפונית או פנים אל פנים – לפני המילוי. יתרונות המתודולוגיה ומגבלותיה יידונו בהמשך. בסך הכול נותחה בדרך זו רמת הדיוק של 121 ידיעות, שעסקו ב-30 אירועים שונים. בממוצע – ארבעה פרסומים לאירוע. המדגם כלל טווח רחב של ידיעות המאפיינות את השגרה הפלילית: החל בעניינים יומיומיים, כמו ידיעה על בן 15 שדרס את אמו בחניה לאחר שהתירה לו לנהוג על אף גילו הצעיר והיותו חסר רישיון, דרך ידיעות בעלות משקל עיתונאי משמעותי יותר,

כגון שוטר בעבר שנתפס בהברחת קילוגרמים אחדים של קוקאין או מצוד אחר מצית סדרתי וסחיתת איש עסקים, וכלה בפשעים כבדים הנוגעים למעשי רצח שבחלקם היו מעורבים ראשי משפחות פשע. מדגם הידיעות מתפלג בין כלי תקשורת לפי הפירוט בטבלה 1.

טבלה 1: מדגם הידיעות לפי כלי תקשורת		
העיתון/ האתר	מספר ידיעות	אחוז מהמדגם
הארץ	30	25%
מעריב	25	21%
ידיעות אחרונות	14	12%
ynet	29	24%
nrg	19	16%
הארץ אונליין	4	3%
סך הכול	121	100%

בשל גודלו המצומצם למדי של המדגם לא נעשה שימוש במבחני מובהקות, אלא בגודל אפקט (effect size). המדד הספציפי שבו נעשה שימוש הוא D-statistic, שנמצא כמחמיר לא פחות ממבחני מובהקות (Cohen, 1992). כמקובל, אפקט של 0.20 עד 0.49 נחשב קטן, 0.50 עד 0.79 בינוני, ו-0.80 ומעלה – גדול (שם, עמ' 157).

ממצאים

הממצאים משקפים ניסיון ראשון לבחון את רמת הדיוק בעיתונות הישראלית במטרה ללמוד על השפעת הפורמט והמדיום על רמות הדיוק בידיעות בנושא פלילים. הנתונים מבוססים כאמור על שאלון בין-לאומי המקובל במחקרי דיוק ועל שיפוטיותם של חוקרי המשטרה שהיו מעורבים בחקירת הפרשיות המסוקרות במדגם הידיעות. הממצאים יוצגו להלן לפי סדר ההשערות.

השערת הדיוק הכללי: ממצאי המחקר מאששים את ההשערה הראשונה, שצפתה רמת דיוק נמוכה יותר בידיעות הנבדקות ביחס למחקרים בארצות הברית. רק 26% מתוך 121 הידיעות הנבדקות לא הכילו אפילו טעות אחת לדעת החוקרים – אובייקטיבית (בהיבטים הקשורים לעובדות) או סובייקטיבית (בהיבטים של דרכי הצגתן). לשון אחר, ב-74% מן הידיעות נפלה לפחות טעות אחת. לשם ההשוואה, אחוז אי-הדיוק הגבוה ביותר תואר עד כה על ידי סקוט

מאייר (Maier, 1999, 2005), והוא עומד על 61% – לעומת 40% מן הידיעות במחקרים אחרים (Charnley, 1936; Berry, 1967; Brown, 1965; Maier, 1999, 2005; Trench & Knowlton, 2009). כפי שנראה בהמשך, חלק ניכר ומשמעותי מתוך הטעויות הללו – 66% מן הידיעות – נוגע להיבטים עובדתיים קונקרטיים שאפשר להצביע עליהם בוודאות: מספרים, מקומות, מועדים, שמות וכיוצא באלה. לעומת זאת טעויות "סובייקטיביות", הנוגעות לאופן הצגת המידע, נמצאו ב-55% מן הידיעות.

השערת הפורמט: הנתונים המפורטים בטבלה 2 להלן מלמדים כי ההבדלים בין הפורמטים הנם בכיוון המשוער. כלומר רמת הדיוק האובייקטיבי בעיתונות ה"רצינית-פופולרית" נמוכה בהשוואה לעיתונות האיכות. הנתונים בטבלה מוצגים על פי היקף הטעויות בסדר יורד, מן הגדול לקטן, בעיתונות האיכות.

טבלה 2: אחוזי הטעויות האובייקטיביות בעיתונות המודפסת

סוג הטעות	הארץ (N=30)	ידיעות אחרונות ומעריב (N=39)	D-statistic
	%	%	
טעות בנתונים מספריים	48	42	0.11
טעות בכותרת	17	40	0.52
טעות בשעת האירוע	21	18	0.08
טעות במיקום זירת האירוע ובתיאורה	10	28	0.45
טעות בגילים	17	15	0.06
טעות בהגדרת תפקיד המאזכר בידיעה	3	15	0.39
ציטוט שגוי	3	15	0.39
טעות איות	7	8	0.02
טעות בשמות שאוזכרו בידיעה	3	8	0.18
טעות בכתובת קרבן או נאשם	3	5	0.07
טעות בתאריך האירוע	7	0	0.41

מן הטבלה עולה כי בחמישה סוגים של טעויות קיים הבדל ניכר ומשמעותי בין "הארץ" ובין שני העיתונים האחרים ($D\text{-statistic} > 0.2$). ארבעה מתוכם הם בכיוון המשוער, כלומר הם מעידים על סטנדרטים נמוכים יותר של דיוק בעיתונות ה"רצינית-פופולרית". עיתונות זו, על פי עדויות החוקרים, מתאפיינת בראש

ובראשונה בטעויות רבות בכתורות, שבהן גודל האפקט מגיע לטווח הבינוני. הדמיון למחקרו החלוצי של צ'רנלי (Charnley, 1936) עשוי להעיד עד כמה ותיקה וחזקה שאיפתם של העורכים בעיתונות הפופולרית לנסח כותרות מושכות גם על חשבון הדיוק. טעויות נוספות שבהן בולט ההבדל בין העיתונים הן אלה: תיאור זירות האירוע ומיקומן, הגדרות תפקיד המאוזכרות בידיעה וציטוטים שגויים. רק בסעיף אחד, טעויות בתאריך האירוע, נרשמו יותר אי-דיוקים בעיתון ה"רציני" דווקא, אבל ספק אם נתון זה משמעותי בהינתן המספר הזעום של המקרים. הטעות האובייקטיבית הנפוצה ביותר, הן בעיתונות ה"רצינית" הן בעיתונות ה"רצינית-פופולרית", הנה "טעות בנתונים מספריים", המתייחסת כאמור למכלול טעויות כמותניות הקשורות לאירוע המתואר או לנתוני קונטקסט, כגון סטטיסטיקות פשיעה, ואחריה הטעויות בכתורות בעיתונים הפופולריים. עד כאן באשר לטעויות האובייקטיביות. טבלה 3 להלן מציגה השוואה בין אותם העיתונים בכל הנוגע לטעויות הסובייקטיביות, כגון השמטת מידע חיוני, הימנעות מהדגשה של נתון מרכזי ולחלופין הדגשת יתר של נתון שולי. הנתונים בטבלה מוצגים על פי אחוז הטעויות בסדר יורד.

טבלה 3: אחוזי הטעויות הסובייקטיביות בעיתונות המודפסת

סוג הטעות	הארץ (N=30)	ידיעות אחרונות ומעריב (N=39)	D-statistic
	%	%	
עיוות מידע או הוצאתו מהקשרו	45	48	0.05
השמטת מידע חיוני	41	43	0.02
הדגשת יתר של פרטים לא משמעותיים	28	28	0
הצגת ציטוטים בהקשר לא נכון	14	30	0.39
חוסר דיוק בדרך ההצגה של מספרים	14	25	0.28

הבדל בעל גודל אפקט משמעותי ($D\text{-statistic} > 0.2$) נמצא כאן רק בשני סעיפים: שימוש בציטוטים מחוץ להקשרם וכן חוסר דיוק בדרך ההצגה של נתונים כמותיים ופירושים. גם כאן, ההבדל הוא בכיוון המשותף, דהיינו בשני המקרים עיתון "הארץ" דייק יותר מן העיתונות הפופולרית. עיון בשתי הטבלאות מעלה כי ההבדל המשמעותי בין העיתונים מתרכז יותר ברמת העובדות משהוא מתרכז באופן הצגתן. מסקנה זו טעונה כמובן מחקר נוסף שיתמקד בטיפוסים מובהקים יותר של עיתונות "טבלואידית", שאיננה בישראל

כאמור. ואולם גם לפני מחקר כזה מסתמן כי ההבדל בין טיפוס העיתונים הקיימים איננו מתמצה ברמת העיבוד והפרזנטציה של התכנים, אלא בראש ובראשונה ברמת הסטנדרטים של העובדות המוגשות לקורא. ממצאים אלה עשויים לגעת בלב המחלוקת האקדמית על אודות מידת הלגיטימיות של העיתונות הפופולרית ולשמש כטיעון נגד עמדתם של חוקרים כגון ספרקס (Sparks, 2000) ורועה (1994), הרואים בעיתונות הפופולרית תופעה לא מגונה בהכרח, כיוון שהיא מנגישה תכנים פוליטיים לקהלים שאינם מסוגלים לצרוך עיתונות איכותית. לעומת זאת הממצאים תומכים בעמדות ביקורתיות יותר, ולפיהן ככל שמתחזקות הנטיות לפופולריות, כך הולכת ונחלשת מחויבותו הערכית של כלי התקשורת כלפי האתוס של דיוק עובדתי (Entman, 2005).

השערת המדיום: הממצאים בטבלה 4 להלן מאששים את ההשערה השלישית, שבעיתונות המודפסת רמת דיוק גבוהה יותר בהשוואה לעיתונות המקוונת.

טבלה 4: אחוזי הטעויות האובייקטיביות בעיתונות המודפסת והמקוונת

D-statistic	עיתונות מקוונת (N=52)	עיתונות מודפסת (N=69)	סוג הטעות
	%	%	
0.02	46	44	טעות בנתונים מספריים
0.21	40	30	טעות בכותרת
0.27	27	16	טעות בגילים
0.02	21	20	טעות בתיאור זירת אירוע ובמיקומה
0.03	17	19	טעות בשעת האירוע
0.16	15	10	ציטוט שגוי
0.26	15	7	טעות איות
0.32	15	6	טעות בשמות
0.1	11	10	טעות בהגדרת תפקיד של המאוזכרים בדיעות
0.21	10	4	טעות בכתובת קרבן או נאשם
0.22	8	3	טעות בתאריך אירוע

מן הטבלה עולה כי קיימים שישה סוגי טעויות אובייקטיביות שבהם ההבדל בין העיתונות המודפסת ובין העיתונות המקוונת הוא בעל גודל אפקט משמעותי ($D\text{-statistic} > 0.2$). בכל ששת המקרים העיתונות המודפסת נמצאה מדויקת יותר,

כמשוער. לפי הממצאים, העיתונות המודפסת מכילה פחות טעויות בכותרות, בגילים, באיות של מילים שונות ושל השמות המאוזכרים בידיעה, בכתובת הקרבנות או הנאשמים וכן בתאריכי האירועים (שני האחרונים, יש לציין, מבוססים על מקרים מעטים). ממצא זה מתיישב עם הדעה השלטת בספרות המחקר שהעיתונות המקוונת מדייקת פחות, בעיקר בשל אילוצי מהירות. גם כאן, הטעויות הנפוצות ביותר, הן בעיתונות המודפסת הן בעיתונות המקוונת, הנן טעות בהצגת נתונים מספריים שונים (44% מול 46%, בהתאמה) וטעות בכותרת (30% מול 40%, בהתאמה).

הנתונים הנוגעים לרמת הטעויות הסובייקטיביות בעיתונות המודפסת והמקוונת מוצגים בטבלה 5 להלן.

טבלה 5: אחוזי הטעויות הסובייקטיביות בעיתונות המודפסת והמקוונת			
סוג טעות	עיתונות מודפסת (N=69)	עיתונות מקוונת (N=52)	D-statistic
עיוות מידע או הוצאתו מהקשרו	46	42	0.08
השמטת מידע חיוני	42	37	0.11
הצגת ציטוטים בהקשר לא נכון	23	29	0.12
חוסר דיוק בדרך הצגת מספרים	20	25	0.11
הדגשת יתר של פרטים לא משמעותיים	28	21	0.14

עיון בטבלה מלמד כי אין הבדלים ניכרים ומשמעותיים בין העיתונות המודפסת ובין המקוונת בכל הנוגע לטעויות סובייקטיביות. הצירוף של נחיתות ברמת הדיוק האובייקטיבית ושל היעדר הבדל בדיוק הסובייקטיבי עשוי לנבוע מכך שאתרי החדשות, במסגרת לחצי הזמן המוגברים שלהם, מתקשים להתפנות לתהליכי עריכה ועיבוד מקיפים של המידע, כמו אלה הנהוגים בעיתונות המודפסת, והם נוטים להיצמד במידה רבה לגרסאות של מקורות המידע. פחות עיבוד ועריכה פירושו גם פחות תהליכי התרחקות מגרסאות המקורות, וממילא גם פחות טעויות סובייקטיביות. עם זאת, ראוי לשים לב לכך ששני סוגי המדיה עדיין סובלים ממידה דומה ומשמעותית של טעויות סובייקטיביות, ובראשן עיוות מידע והוצאתו מהקשרו והשמטת מידע חיוני, תופעות המתרחשות ב-37% עד 46% מן הידיעות.

דיון: מי אחראי לחוסר הדיוק?

נפתח את הדיון בהסבריהם של העוסקים במלאכה, דהיינו חוקרי משטרה, עיתונאים ונציגי דוברות משטרת המחוז, שרואיינו במיוחד כדי להציב את הממצאים בקונטקסט פרשני המעוגן במציאות של סיקור הפלילים. דיון משלים, שיוכח לאחר מכן, ינסה לקשור את הממצאים להיבטים אקדמיים. השאלה אם סטנדרטים דומים של חוסר דיוק צפויים בתחומי סיקור אחרים תידון במסגרת הסיכום.

ההסברים של חוקרי המשטרה ושל העיתונאים
מבין העוסקים במלאכה רואיינו 24 חוקרי המשטרה שהתבקשו להתייחס בראיונות עמם לגורמים לאי-הדיוקים, וכן ארבעה כתבים לענייני משטרה – שניים שיריעותיהם נכללו במחקר (כתב באינטרנט וכתבת בעיתונות המודפסת, שיש להם ניסיון בן כעשור בסיקור המחוז) ולצדם שני עיתונאי עבר מוערכים: ראובן שפירא, כתב לענייני משטרה במשך שלושים שנה בעיתונים "דבר", "הארץ" ו"מעריב" (בינתיים הלך לעולמו), ושירה אימרגליק, שהייתה במשך 11 שנים כתבת הפלילים של "מעריב" בגוש דן.

את האחריות לחוסר הדיוק הטילו המרואיינים השונים, בדרגה משתנה, על ארבעה גורמים עיקריים: הפכפכותה של תמונת המציאות הפלילית, העיתונאים ודפוסי עבודתם, האילוצים של סביבת העבודה העיתונאית והמשטרה.

הפכפכותה של תמונת המציאות הפלילית: הכתבים שיריעותיהם נבדקו במחקר הצביעו על הדינמיות העצומה של האירועים בתחום המשטרה, באופן המתיישב עם ההיקף הרחב של אירועים בלתי מתוכננים בתחומם (Reich, 2009). אמנם הכתבים נדרשים לדווח על האירועים תוך שעות במקרה הטוב (בעיתונות המודפסת), ואולם תמונה יציבה ומהימנה על אודות אירועים אלה אינה מתגבשת, במקרים רבים, אלא בחלוף יממות אחדות. "דברים משתנים מרגע לרגע. היום מישו חשוד ברצח, ומחר משחררים אותו, ומישו אחר חשוד, אחרי שאתמול אמרת שזה הפושע. לאותו הרגע זה נכון", אומר כתב אינטרנט. כתבת עיתון מודפס: "שלושה ימים אחרי, מגיעות תוצאות הנתיחה, ומתברר שזה לא דקירה, אלא חניקה". לדעת כתבים אלה, החוקרים החמירו בשיפוטם כיוון שהם בחנו את ידיעותיהם שבועות לאחר פרסומן והתקשו לנכות מן השיפוט את רכיב החוכמה-שלאחר-מעשה שהייתה בידיהם לאחר שהשלימו את איסוף העדויות והממצאים ולעתים קרובות אף הספיקו לבצע תפנית בחקירה. גם אימרגליק סבורה כי "במרבית המקרים ההודעות הראשונות של כל הגופים, בלי יוצא מן הכלל, לא מדויקות ולא נכונות במאה אחוז".

העיתונאים ודפוסי עבודתם: חוקרי המשטרה הצביעו על העיתונאים כעל מי שאחראים לאי-הדיוקים בשתי דרגות. בדרגה הנמוכה יוחסה לעיתונאים פגיעה עקיפה בדיוק עקב דפוסי עבודה שטחיים, חלון זמן קצר מדי המוקצה לאיסוף מידע והתבססות על מקורות מידע מעטים מדי, באופן שאינו מאפשר לעיתונאים עצמם הבנה ודיוק מספקים. דרגה גבוהה יותר של אחריות לחוסר הדיוק ייחסו לעיתונאים חוקרי המשטרה יחד עם ראובן שפירא. לדעתם, חלק מן הכתבים אחראי לעיוות מידע במתכוון באמצעות ניפוח והוספה של נופך דרמטי לידיעות. שפירא: "כמעט בכל יום אפשר להיתקל בכלי התקשורת בידיעות שכבר בעת פרסומן ה'בומבסטי' ידוע לכותב ולעורכו כי הידיעה והכותרת הגדולה שלה 'לא מחזיקות מים', והן בנויות על בסיס חצי ספקולטיבי, אבל הן מושכות את העין ואת הקורא".

היקף הטעויות בכותרת, שהיה אחד מסוגי הטעויות הנפוצים כבר במחקרו של צ'רנלי (Charnley, 1936), הדאיג מאוד את נציגי דוברות המשטרה, מאחר שבמרבית הידיעות הקוראים אינם ממשיכים לקרוא מעבר לכותרות, וכך הם נשארים עם הרושם המוטעה. העיתונאים שידיעותיהם נבדקו במחקר נטו למקד את האשמה בחוסר הדיוק בכתבים מסוימים, ש"פיתחו דמיון פורה. כתבים שבכל רגע נתון תמצא נגדם ארבע תביעות, שבסוף נסגרות בפשרה. אתה קורא את הידיעות ואומר: בוא הנה, אני הייתי אתו בזירה, ואין קשר בין הדיווח שלו למה שהלך שם. האנשים האלה בסוף גם מתחילים להאמין למה שהם כתבו", אומר כתב אינטרנט.

בניגוד לחוקרים, המתקשים לעתים להכריע מה חמור יותר, טעויות אובייקטיביות או טעויות סובייקטיביות (Blankenburg, 1970), כמעט כל המרואיינים הסכימו כי הטעויות הסובייקטיביות חמורות יותר, כפי שסבור גם מאיר (Maier, 1999), כיוון שבמקרים רבים הן נעשות בכוונת מכוון של הכתבים והעורכים להגדיל את האפקט הדרמטי של הידיעות המתפרסמות. עיתונאית: "אם טעיתי טעויות אובייקטיביות, אלה טעויות תם או טעות בגלל מקור שמסר לי משהו שגוי, גם הוא בתום לב. לעומת זאת, טעויות סובייקטיביות זה משהו שהכתב או העורך לוקח[ים] דרור להחליט מה אני מבליט או משמיט. זה יותר חמור, בגלל הכוונה".

האילוצים של סביבת העבודה העיתונאית: אלה הסבורים כי מקור הטעויות הוא בעיקר באילוצי הסביבה העיתונאית, ובהם נציג דוברות המחוז והעיתונאי ראובן שפירא, מייחסים אחריות מופחתת, אם בכלל, לעיתונאים עצמם. בין האילוצים הללו בולטים לחצי הזמן, שמגיעים לשיאם באתרי החדשות, כפי שמתארת כתבת שהתנסתה באספקת ידיעות לאתר חדשות: "המפגש בין פלילים ואינטרנט הוא בעייתי. כשהאירוע קורה, אתה חייב לעלות כמה שיותר מהר

עם כמה שיותר פרטים. והמהירות פוגעת. כי עוד לא הגעתי לזירה, והטלפונים תפוסים, וההודעה של הדובר מאוד מעומעמת, ויש לי מקורות שונים, כמו זק"א ומד"א וכיבוי אש, שאומרים דברים סותרים, ואין לי מישהו להסתמך עליו. והידיעה שמתפרסמת בסופו של דבר מתבססת הרבה פעמים על קול ישראל וגלי צה"ל בתוספת פירור של מה שהבאתי מהשטח". לדעתה, בניגוד לאינטרנט, העיתונות המודפסת יכולה להיות מדויקת בחדשות פלילים "כמעט כמו כל תחום סיקור אחר". כתב האינטרנט מעיד כי למרות לחצים אלה, אתרים המקפידים לנצל את אפשרויות העדכון החוזרות יכולים לספק בהמשך הדרך גרסאות מדויקות למדי.

פחות תמימות דעים הייתה לגבי תרומתו של הפורמט לדיוק. כתבת שמכירה היטב את דפוסי העבודה במערכת "הארץ" סבורה כי הכתבים בעיתון זה שומרים על סטנדרטים עיתונאיים גבוהים ביותר בדפוסי הסתמכותם על מקורות, וכי גם העורכים ממעטים להתערב במסכת העובדות ונמנעים משיבוש ידיעות. לעומתה, כתב פלילים אחר סבר כי תשעים אחוז מן הדיוק תלויים באישיות ובסטנדרטים של הכתב, כשלמערכת תרומה שולית. ראובן שפירא ביטא נקודה שהוזכרה גם בפי חלק מן החוקרים: "האשמה היא בתחרות חסרת הפרשות בין כלי התקשורת, על סוגיהם הרבים, שהולכת ומחריפה באופן שיטתי מזה כשני עשורים, ו'מצהיבה' אותם. זה החריף והחמיר עוד יותר עם כניסתם המאוד פעילה ומשמעותית של אתרי האינטרנט לעולם התקשורת התחרותית".

המשטרה: בעיני חלק מן הכתבים, המשטרה עצמה פוגעת בעקיפין ברמת הדיוק בעצם חסימת הנגישות לזירות אירועים ולמקורות איכותיים המצויים בסוד העניינים. לפי תיאורי נציג הדוכרות, המשטרה מזרימה בסדירות תקצירי מידע רשמי וברוק (באמצעות הודעות ועדכונים במכשירי הזימון) ומאשרת באופן מתואם ראיונות נקודתיים עם מפקדי יחידות ועם חוקרים בזירות האירועים. לעומת זאת, הכתבים הסתייגו מתיאורים אלה של המשטרה. לדבריהם, הדוכרות אמינה בכללה, אבל היא נוקטת זהירות יתר, מעכבת הודעות או מפיצה הודעות חלקיות ומעומעמות, והיא מהווה חלק ממנגנון האכיפה האוסר על קצינים ואנשי מפתח להתראיין ללא רשות. לדעת ראובן שפירא, המשטרה מגבילה לעתים קרובות את הנגישות אל המעגל הפנימי של החוקרים המצויים בסוד החקירות הספציפיות בשל חששות לפגיעה בחקירה ובצנעת הפרט (של קרבנות פשיעה לדוגמה). מגבלה זו, לדעת שפירא, שולחת את העיתונאים מחוסר בררה ללקט פיסות מידע במעגלים מרוחקים, וממילא גם פחות מוסמכים ומהימנים, כגון עדי ראיה ועדי שמיעה, והם שמהווים בסופו של דבר המקור למידע המוטעה והמעוות. לדעת הכתבים שידעוניהם נחקרו, בעיית הנגישות מאפיינת בעיקר

כתבים חדשים, שטרם פיתחו רשתות של מקורות ונתרו תלויים מאוד במידע ובאישורים הרשמיים.

לדעת העיתונאים, אחריותם של חוקרי המשטרה גבוהה יותר באותם מקרים שבהם הם שותלים מידע מטעה במכוון, דבר שלפי מקור משטרתי מוסמך אמנם מתרחש, אבל רק לעתים רחוקות מאוד. שני הכתבים שידיעותיהם נחקרו, העריכו, כל אחד בנפרד, כי בעשרה-עשרים אחוזים מן הידיעות, המשטרה עצמה שותלת פרט כלשהו במכוון, בדרך כלל בניסיון ליצור רושם מוטעה בקרב החשודים, כאילו נחקרים אחרים כבר מעידים נגדם. כתבת אומרת: "הם [החוקרים] יסבירו לך אלף ואחד דברים, אבל באופן עקרוני זה כדי שמישהו יחשוב שמישהו אחר 'פתח עליו' [בעגת עבריינים: העיד נגדו] ויתחיל לדבר". עם זאת, לדעתה מדובר בתופעה לא שכיחה: "צוות חקירה לא יכול להושיב יחד חמישה חוקרים רק כדי לטכס עצה [איך להשיב] אם ישאלו באיזה מצב הייתה הגופה. הפוך זה קורה יותר. שאומרים אין לנו אף עצור, ואז מתברר ששיקרו לך".

תפקיד מורכב ומעניין ממלאים לדברי הכתבים צווי איסור הפרסום. לדעת כתב אינטרנט, צווים אלה מגבירים דווקא את הדיוק, כיוון שהם מעניקים לעיתונאי שהות להכין ידיעה בנחת וביסודיות. אבל לדעת כתבת אחרת, הצווים בכל זאת פוגעים לעתים ברמת הדיוק, כיוון שחוקרים מסוימים נמנעים ממסירת מידע כאשר קיים צו איסור פרסום, בעוד שחוקרים אחרים נוטים להתבטא באופן חופשי יותר דווקא, ביודעם כי העיתונאי ממילא אינו יכול להשתמש במידע כל עוד הצו עומד בעינו.

ההסברים לפי גישות אקדמיות שונות

גישות אקדמיות רבות יכולות להציע כאן הסברים תאורטיים משלימים לאלה שהציעו הכתבים; החל בגישות ארגוניות שידגישו היבטים שונים, כגון היעדר משאבי זמן ואיסוף, לחצי עומס, ציפיות תפוקה והתרופפות ההקפדה של ארגוני חדשות על סטנדרטים מקצועיים ואתיים (Nygren, 2008; Zelizer, 2009), וכלה בתאוריות אינפורמציה שיראו בחוסר הדיוק ידידה בנאמנות (fidelity) של המסרים לאורך שרשרת תקשורתית שחוליותיה מנסות להיות יעילות מדי, ובכך חושפות את עצמן לשיבושים של אי-הבנות ורעשים (Schramm, 1966). בחרנו להתעכב על שלושת ההסברים הבאים, שתורמתם רלוונטית במיוחד לענייננו: מנין מגיע המידע? מהן איכויות האינטראקציה? מה מקומו של ההיבט האפיסטמולוגי? מנין מגיע המידע? אף שחלולת על העיתונאים חובות מקצועיות ואתיות לבדוק את אמתות המידע (תקנון האתיקה המקצועית של העיתונות, 1996; Kovach & Rosenstiel, 2007), במציאות החדשותית רווית האילוצים עומדים

לרשות העיתונאים מעט אמצעים ואפשרויות לעשות זאת. לכן, למרות ניסיונות להכשירם לאמץ שיטות איסוף בהשראת מדעי החברה וניתוח נתונים (Koch, 1991; Meyer, 2002), נותרו העיתונאים תלויים במידה רבה במקורות המידע, ובעיקר במקורות הרשמיים, העומדים מאחורי כמעט כל המידע החדשותי הגולמי (Sigal, 1973; Maier & Kasoma, 2005; Strömback & Nord, 2005). חלקם של אלה באספקת המידע הוא כה דומיננטי עד שיש המכנים אותם "פארה-עיתונאים" (Schudson, 2003, p. 3) ורואים את החדשות כ"יצירה משותפת" (Nimmo, 1978, p. 193). גם המומחיות של העיתונאים בנושאי הסיקור היא בדרך כלל מומחיות מסוג "אינטראקציוני", שהיא מומחיות "טפילית" ופחותה בהשוואה לזו של יצרני המידע המקורי (Collins & Evans, 2007). לכן יש סיבות טובות לראות במקורות המידע שותפים בכירים לא רק למידע אלא גם לאי-הדיוקים שבו, וזו דרך אגב סיבה נוספת לא להסתמך על מקורות כשופטי דיוק.

מהן איכויות האינטראקציה? בניגוד לכתבי משפט, שמקורותיהם העיקריים הם מסמכים (Haltom, 1998, p. 166), בתחום הפלילים מדובר בעיקר בתקשורת בעל פה (Reich, 2008). לתקשורת אוראלית יתרונות עיתונאיים רבים, ובהם האינפורמטיביות, הספונטניות, המגע האנושי, האינטראקטיביות המאפשרת להציג שאלות ולהפעיל טכניקות ריאיון, האיסוף המידי לפני שמקורות המידע מספיקים להתנסח בכתב, האפשרות להשיג מידע בלעדי והתפיסה שהטלפון בטוח יותר להדלפות בהשוואה להדלפות של טקסט (שם).

ואולם לדעת חוקרים, תקשורת בעל פה רגישה לאי-דיוקים כיוון שהיא מספקת חומר גלם חמקמק וארעי, המאורגן באופן רופף, עתיר עודפויות, סתירות וחוטי מחשבה שונים, שאינם מאפשרים לדובר למצות את מלוא יכולות הביטוי, העושר הלקסיקלי והתחכום הדקדוקי שלו, כשהתיקונים העצמיים, הנותרים סמויים בתקשורת בכתב, נשמעים בעל פה כהכחשות עצמיות וכדיבור המהווה "מעשה טלאים" (Fidler, 1997, pp. 32-34; Ong, 1982, pp. 104, 107). אחת המרואיינות נגעה בנקודה זו כאשר תיארה את הנטייה של דוברות המשטרה למסור מידע שאינה משוכנעת בוודאותו בטלפון ולא במכשיר הזימון (הכתבת תיארה זאת כניסיון "לחתום על חוזה בעיפרון במקום בעט"), וגם כאשר ציינה כי ידיעות שהיא מכתובה לקלדנית, כאשר אינה יכולה להגיע למערכת ולהקליד בעצמה, סובלות מרמה נמוכה יותר של דיוק.

מה מקומו של ההיבט האפיסטמולוגי? דיוק עיתונאי הוא קצהו של קרחון אפיסטמולוגי, שרובו הנסתר מן העין עוסק בדרך שבה עיתונאים לומדים את העולם, מבינים ומתארים אותו. גופו של קרחון עצום ממדים זה נסתר גם מעיניהם של חוקרי תקשורת לא מעטים, שלעתים קרובות גולשים לספקות חסרי מעצורים כאשר ליכולת של עיתונאים להתקרב לתיאור מציאותי של העולם, ולעתים

מטילים ספקות בעצם קיומו של עולם כזה – בין היתר, בהשראה של תפיסות רלטיביסטיות ופוסט-מודרניות (Soffer, 2009; Tuchman, 1978; Zelizer, 2005). ממד זה חומק גם מעיני חלק גדול מן העיתונאים שנוטים לא רק לקחת כמובנת מאליה את יכולתם לשקף מציאות, אלא גם לגלוש לעתים קרובות לריאליזם נאיבי (Zelizer, 2005). "לעיתונאים אין זמן להיעשות פילוסופיים, ואף עורך שמכבד את עצמו לא היה שוכר את ברטרנד ראסל אילו יכול היה לגנוב כתב ספורט במקומו", כתב אחד המעטים שהתעמקו בסוגיה זו (Romano, 1987, p. 38). חרף רתיעה זו אין מנוס מדחיקה בעיתונאים לאמץ גישה מעט פילוסופית מול מציאויות ההולכות ונעשות מורכבות יותר ויותר ומול גלי הביקורת המטילים ספק ביכולתה של העיתונות לייצג מציאות בכלל. נוכח אלה חיוני לסייע לעיתונות לפתח משנה סדורה של אפיסטמולוגיה עיתונאית, שתודה בפה מלא בקושי לקבוע עובדות, שאותו היא חולקת עם תחומי ידע מוצקים ושיטתיים, כגון היסטוריה ומדע, וגם תעניק נקודת משען נורמטיבית לשאיפה, לחובה המקצועית והאתית ולפרקטיקות עיתונאיות שיאפשרו ייצוג טוב יותר של עובדות ורמה גבוהה יותר של דיוק (Kovach & Rosenstiel, 2007). מסגרת כזו עשויה לתרום לדיווח שלא יהיה מופע יומרני של ידענות אלא מסירת מידע שיש בה צניעות, שקיפות ופתיחות לגרסאות אלטרנטיביות (לפני הפרסום) וכן להודאה בטעויות, להתנצלויות ולתיקונים (לאחריו).

היטיב לבטא זאת בצניעות יוצאת דופן העיתונאי דייוויד ברודר בנאום לרגל קבלת פרס פוליצר ב-1973: "במקום להבטיח את כל החדשות הראויות לרפוס, הייתי רוצה לראות אותנו אומרים שוב ושוב – עד להבהרת הנקודה – כי העיתון המוטל על סף ביתך הוא חלקי, בהול, בלתי מושלם, ובאופן בלתי נמנע פגום ולא מדויק במידת מה במסירת חלק מן הדברים ששמענו על אודותיהם במהלך 24 השעות האחרונות, מסולף, למרות מיטב ניסיונותינו להיפטר מהטיות גסות ומעצם תהליך הדחיסה המאפשר לך להרים את העיתון מסף דלתך" (מתוך (Schudson, 2003, p. 33).

מגבלות המחקר

מחקר זה מתאפיין בארבע מגבלות: הטיותיהם האפשריות של חוקרי המשטרה כשופטי דיוק, הקושי להכליל, הקושי לשקף את מצב הדיוק ברשת והפצת מידע מטעה.

הטיותיהם האפשריות של חוקרי המשטרה כשופטי דיוק: על אף היתרונות האמורים של הבחירה בחוקרי המשטרה ועל אף ההערכה שהעיתונאים רוחשים להם כמקורות מידע מועדפים ומהימנים, החוקרים מביאים עמם גם שורה של

הטיות משלהם. בין אלה אפשר למנות את השתייכותם לממסד כמו צבאי, העלולה להתבטא בסובלנות מוגבלת לחריגות מן המסגרת, ואת היותם גורמי איסוף בעלי אמצעים העולים על אלה של העיתונאים, ואולי אף את רצונם "לסגור חשבון" עם עיתונאים מסוימים שאותם הצליחו לזהות למרות הסרת הפרטים המזהים מן הידיעות שנבדקו.

יתרה מכך, אין להוציא מכלל אפשרות כי חלק מן החוקרים שימשו בכל זאת כמקורות בידיעות מסוימות, ללא קבלת אישור. מצד אחר לא מן הנמנע כי החוקרים אף המעיטו בערך אי-הדיוקים עקב "ראייה דומה" ("like-mindedness") של השוטרים ושל כתבי הפלילים, תופעה המתפתחת גם בתחומי סיקור אחרים שבהם הכתבים נמשכים אל "העולמות הקוגניטיביים" של המקורות (Gitlin, 1980, p. 270). לפי הסבר זה, מה שנבדק במחקר הנוכחי, כמו גם ביתר המחקרים שנשענו על שיפטי מקורות, איננו בהכרח מידת הדיוק של הידיעות, אלא דרגת הקונצנזוס שלהן עם גרסאות המקורות הרשמיים שהעיתונאים נוטים להסתמך עליהם בהרחבה (Sigal, 1973; Haltom, 1998; Strömback & Nord, 2005). מטעם דומה, חלק מן הכתבים הסתייג מיכולתם של החוקרים לשמש כשופטי דיוק, במיוחד במקרים שבהם המידע הגיע ממקורות חוץ-משטריים, כמו עורכי דין או עבריינים, שהחוקרים אינם מכירים אותם בהכרח, או כאשר מדובר בכתב הנוטה למתוח ביקורת על המשטרה ופעולותיה, או כשמדובר בטעויות סובייקטיביות העשויות לבטא פרספקטיבות מקצועיות שונות (Schudson, 1982). מידע שלדעת החוקרים יכול להיראות חיוני לפרסום הידיעה עשוי להיות, לדעת שירה אימרגליק, בלתי מעניין או לא רלוונטי בעיני העיתונאים כמו גם בעיני כלל צרכני התקשורת.

הקושי להכליל: בניגוד למחקרים הקודמים נבחן כאן תחום סיקור אחד בתוך מחוז אחד המסוקר במקרים רבים בידי כתב אחד לכל ארגון, באופן שעלול להעצים נטיות אישיות של עיתונאי כלשהו ולהציגן כמאפיינות ארגונים שלמים. המחוז הנבדק איננו רק גדול ומרכזי במיוחד, אלא הוא גם מסוקר בידי כתבים במשרה מלאה, כמקובל בערים הגדולות בישראל (ירושלים, באר שבע וחיפה). לכן לא מן הנמנע כי בערים קטנות מאלה, המסוקרות בידי כתב אזורי המסקר גם תחומים נוספים, תימצא רמה נמוכה יותר של דיוק.

הקושי לשקף את מצב הדיוק ברשת: המחקר התקשה לגבור על שני קשיים שמעמידה הרשת. הקושי הראשון הוא השימוש באותם כתבים בעיתון המודפס ובעיתון המקוון, אך הוא (הקושי) לא העיב בסופו של דבר על הממצאים, כיוון שרק "הארץ" השתמש בעת המחקר באותו כתב גם בעיתון וגם ברשת, ובסופו של דבר הידיעות המקוונות שלו לא נכללו במחקר. אבל גם כאשר מדובר באותו כתב, כפי שקורה במרבית האתרים המובילים, עדיין יש בהשוואה כדי ללמד,

ולו חלקית, על ההבדלים בלוגיקת המדיה, בעריכה ובפס הייצור המקוון מול המודפס. הקושי השני שמעמידה הרשת טמון בכך שהידיעות המקוונות נדגמו שעות, ובמקרים מסוימים – ימים, לאחר פרסומן באופן המעניק לאתרים שהות לתקן שגיאות כתיב וטעויות עובדתיות. לנוכח אילוץ זה ולפי דברי הכתבים לעיל, הסטנדרטים של הדיוק בידיעות הטוריות ברשת הם קרוב לוודאי נמוכים מכפי שתואר כאן.

חשש מהפצת מידע מטעה: לא מן הנמנע כי גורמי המשטרה בעצמם הם שסיפקו לעיתונאים מידע מוטעה בכוונה תחילה, בניסיון כאמור להפעיל לחץ על עבריינים או על חשודים. עם זאת, היה קונצנזוס בין המרואיינים שמדובר בתופעה מצומצמת שאין בה כדי להסביר את מרבית אי-הדיוקים שנמצאו.

סיכום

בשלוש מתוך ארבע ידיעות שנבדקו בתחום חדשות הפלילים נמצאה לפחות טעות אחת בעובדות או בדרך הצגתן. בנוסף לכך מצא המחקר, כמשוער, כי רמת הדיוק של העיתון ה"רציני" הייתה גבוהה בהשוואה לעיתונים ה"רציניים-פופולריים", וכי העיתונות המודפסת דייקה יותר בידיעות שנבדקו יותר מן העיתונות המקוונת. עם זאת, בשל גודלו המצומצם של המדגם וההבדלים הלא גדולים בין המדיה ובין הפורמטים, אין מקום למסקנות גורפות בתחום זה ללא מחקרים נוספים. אלה יוכלו למצוא קרוב לוודאי רמת דיוק נמוכה עוד יותר ברשת, אם יתמקדו בגרסאות מוקדמות של הידיעות בטרם זכו אלה לעדכון.

האם הממצאים חמורים כפי שהם נראים? בהיעדר בסיס מוצק להשוואה, יהיה שרירותי למהר ולהסיק כי נתון מסוים הוא "חמור". הנתונים עצמם בדבר רמת הדיוק הכללי משקפים את היקף הידיעות הנקיות כליל משגיאות בסטנדרטים המקובלים על השופטים – סף דרישות המתברר כגבוה מדי בעבור מרבית הידיעות לא רק בישראל, אלא גם במחקרים האמריקניים, בין היתר כיוון שמדובר בשיפוט הנעשה בקריטריונים של "אינסיידרים" בתחום, על סמך קו בסיס מחמיר למדי (Haltom, 1998, p. 161). דרוש מחקר נוסף בעל אופי השוואתי ובאותה מתודולוגיה בדיוק, שיקבע אם הסטנדרטים של הדיוק אכן נמוכים יותר בהשוואה לארצות הברית.

יחד עם זאת, הממצאים מקבלים משנה חומרה כאשר מציבים אותם בשני הקשרים. ההקשר הראשון הוא אפיסטמולוגי. אם "דיוק הוא היסוד שעליו בנוי כל [ה]יתר" (Kovach & Rosenstiel, 2007, p. 43), אזי יש כאן אינדיקציה לחולשות אפשריות נוספות, מדאיגות אולי יותר, במנגנון קביעת העובדות של העיתונות

ובכושרה להתקרב לייצוג מציאות. ההקשר השני, המאיר את הממצאים באור מדאיג, הוא המגמות במפת המדיה. במסגרתן, הרכיבים המדייקים יותר מאחרים (קרי עיתונות "רצינית" ועיתונות מודפסת) מצויים במגמת שחיקה מבחינת שיעורי התפוצה וההשפעה, ואילו הגורם הפחות מדויק (עיתונות מקוונת בעיקר) מראה התחזקות.

מגמה זו מדאיגה במיוחד במקרה הישראלי, שבו העיתונות המקוונת נהנית מדימוי מהימן יותר מן המדיה המסורתית (פרי, צפתי וטוקצ'נסקי, 2005), אף שרמת הדיוק בה, לפחות בתחום הנבדק, נמוכה יותר דווקא. גם הסטנדרטים של הדיוק בעתיד אינם מבשרים טובות בהינתן אוירת הדעיכה הכללית ("declinism") (Gans, 2003, p. 40), המאפיינת את השדה העיתונאי, וכן בהינתן העומס המוגבר על העיתונאים, המוצאים פחות זמן למילוי משימותיהם ונאלצים לעמוד מול גלים חוזרים ונשנים של פיטורים, ירידה בביטחון התעסוקתי ומגמות של multi-skilling ודה-פרופסיונליזציה וכן מול הצורך בהתמודדות עם סדרה של משימות חדשות, כמו ניהול תוכן גולשים (Deuze, 2008; Domingo et al., 2008; Golan, Johnson & Wanta, 2010; Nygren, 2008; Örnebring, 2009; The State of the News Media, 2010; Zelizer, 2009). חומרת הממצאים תלויה גם בשאלה אם הממצאים הנוכחיים מייצגים תחומי סיקור אחרים. עד שיהיו בידניו ממצאים חותכים על יסוד השוואה, אי-אפשר לפסול את שלוש האפשרויות להשיב על שאלה זו.

רמה גבוהה יותר של דיוק צפויה בתחומים האחרים, אם נניח כי חדשות הפלילים מתאפיינות בתמונת מציאות נזילה באופן קיצוני, כפי שטענו הכתבים, או בשימוש בפורמטים אחידים ונוקשים של כתיבה, כפי שמציע לדוגמה צ'יבנול (Chibnall, 1977), אף שספק אם דבריו נכונים בעיתונות הפלילים העכשווית. לעומת זאת, סטנדרטים נמוכים יותר צפויים לפחות בתחומי סיקור מסוימים, כמו מדע, בריאות, טכנולוגיה, איכות סביבה וכלכלה, עקב האופי המדעי-אקדמי המאפיין את ידיעותיהם לעתים קרובות ועקב המומחיות הנחותה של העיתונאים בנושאי הסיקור בהשוואה לזו של הרופאים, המהנדסים, האקולוגים והכלכלנים, המשמשים להם כמקורות מידע בתחומים אלה.

לאפשרות השלישית, רמה דומה של דיוק, אפשר לצפות לפי חוקרים "הומוגניסטיים" וחברי הזרם new institutionalism, הסבורים כי הדמיון הרב בעבודה העיתונאית ובלחצים העיתונאיים גובר בסופו של דבר על ההבדלים בין ארגוני חדשות ובין מדינות (Benson, 2006; Boczkowski & de Santos, 2007; Sparrow, 2006), וקרוב לוודאי גם על ההבדלים שבין תחומי סיקור שונים. נוספת לכך העובדה שרבות מן הסיבות לאי-הדיוקים שהזכירו המרואיינים, ובהן לחצי מהירות, תחרות, דרמטיזציה וכדומה, נוגעות במידה משתנה לכל תחומי הסיקור.

אם קיימת אחידות גבוהה בסיבות לאי-הדיוקים, אין סיבה להניח חוסר אחידות קיצוני בתוצאות.

האפשרות כי הממצאים שהוצגו כאן משקפים מציאות רחבה המאפיינת תחומי סיקור נוספים, חמורה דייה, ויש בה אפוא כדי להצדיק מחקרי המשך, ולו רק כדי לשלול אפשרות זו. מחקרים בעתיד יוכלו להתמקד בבדיקת רמות הדיוק בתחומים "קשים", כמו פוליטיקה, ביטחון וכלכלה, ו"רכים" מהם, כמו ספורט ורכילות, וגם ז'אנרים עיתונאיים אחרים, כמו כתבות תחקיר המבוססות אמנם על איסוף קפדני ומקיף של מסכת ראיות מוצקה וממוסמכת אבל גם על שיפוט מציאות נחרץ על סמך אינטואיציות והכרעות מוסריות (ג'קמן, 2010; Ettema & Glasser, 1985). מחקרים נוספים יכולים לנקוט חדשנות מתודולוגית בעזרת מערכי מחקר כמו אלה של שדסון (Schudson, 1982), שבמרכזם השוואה בין טקסט מקור, כגון מסמך או נאום רוטיני, ובין סיקורו בעיתונות. גם שימוש בתצפיות עשוי להעמיק את הבנת תפקידו של הדיוק בשלבים השונים של תהליך ההפקה החדשותי ולאפשר לקבוע באיזו מידה כל חוליה וחוליה בשרשרת מקור-כתב-עורך-מגיה תורמת להגברת הדיוק או להחלשתו. כמו כן מחקרים בעתיד יוכלו לבחון את התפקיד שממלאים טוקבקים בהכוונת העיתונאים לתיקוני שגיאות לאחר הפרסום ואת מידת ההיענות של האתרים לפניותיהם.

הערות

- 1 המאמר מבוסס על עבודת הגמר של לינור קאן בהנחיית ד"ר צבי רייך. בעת המחקר וגם היום משרתת לינור קאן כקצינה במשטרת מחוז תל אביב. במהלך המחקר לא הופעלו עליה שום לחצים מצד המחוז בניסיון להשפיע על המחקר או על תוצאותיו. המאמר מוקדש לזכרו של כתב הפלילים ראובן שפירא, שסייע לנו להבין את עולמם של כתבי המשטרה. אנו מודים לד"ר סקוט מאייר מהמחלקה לתקשורת באוניברסיטת אורגון על נכונותו להעמיד לרשותנו את כלי המחקר ולד"ר זוהר קמפף מהמחלקה לתקשורת באוניברסיטה העברית על הערותיו מאירות העיניים.
- 2 בשאלה עד כמה המדיה הישראלית עתירת טעויות עובדתיות והשמטות, עמדת הציבור מסתכמת בציון 2.51 בסולם של 1-4 (1 מייצג "כלל לא מסכים", ואילו 4 מייצג "מסכים לחלוטין"), לעומת 2.63 בקרב העיתונאים.
- 3 לשם הנוחות ייעשה להלן השימוש בביטויים דיוק אובייקטיבי ודיוק סובייקטיבי ללא מירכאות.
- 4 ארבעת הערכים הנוספים שמציע אנטמן לסיווג כלי תקשורת בסולם "איכות-פופולרי-טבלואירי" הם אלה: (א) איוון: על העיתונאי להציג את כל הצדדים באופן מאוזן והוגן, בלי "לצבוע" את הנאמר בהתאם לתפיסת העולם, למטען ולגישה שלו בנושא; (ב)

היעדר שיקולי רווח מידיים: ההחלטה על נושא הסיקור ועל מידת המעקב אחר ידיעה שפורסמה תיעשה לעולם על סמך שיקולים מקצועיים גרדא ולא על סמך שיקולי רווח מיד; (ג) חשיבות דמוקרטית: על העיתון לתת מקום מרכזי בסיקור לעשייה הציבורית ולנושאים בעלי חשיבות לציבור תוך כדי הפניית משאבי סיקור בהתאם; (ד) שמירה על עצמאות מערכתית: בחירת הידיעה, מיקומה והמשך המעקב והעדכון צריכים להיעשות בהתאם להחלטותיו של צוות החדשות ובאופן עצמאי.

5 שאלה זו מחייבת זהירות רבה, כיוון שהשיפוט במקרה הנוכחי לא הסתמך כאמור על מקורות מידע אלא בחן רק תחום סיקור אחד.

רשימת המקורות

אברהם, א' (2000), יחסים מסוכנים. העין השביעית. נדלה ביום 27 ביוני 2011 מתוך http://www.the7eye.org.il/DailyColumn/Pages/article2421.aspx?RetUrl=/WRITERS/Pages/eli_avraham.aspx

גוטמן, ת' (2006), בוקי נאה ומלחמתו במפקד המחוז, העין השביעית. נדלה ביום 6 במרס 2011 מתוך <http://www.the7eye.org.il/articles/pages/article6024.aspx>
ג'קמן, ע' (2010), דפוסי העבודה של עיתונאי תחקיר בעיתונות הכתובה בישראל, עבודת גמר לשם קבלת התואר "מוסמך", המחלקה לתקשורת, אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע.

דור, ד' (2001), עיתונות תחת השפעה, תל אביב: כבל.
מן, ר' (1998), אפור מגן לחורצי לשון, ספר השנה של העיתונאים, תל אביב: אגודת העיתונאים, עמ' 169-174.

פישמן, ג' (2006), המשטרה והתקשורת ומה שביניהן, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרי, י', צפתי, י' וטוקצ'נסקי, ר' (2005), צריכת חדשות באתרי אינטרנט: מדד אמון הציבור בתקשורת, דוח 4, תל אביב: מכון חיים הרצוג.
צפתי, י' וליביו, א' (2003), העיתונאים הישראליים מעניקים ציון נמוך לתפקוד התקשורת הישראלית, העין השביעית, 43, 9-4.

צפתי, י' וליביו, א' (2005), מקטרים אבל מרוצים, העין השביעית. נדלה ביום 6 במרס 2011 מתוך http://www.the7eye.org.il/Research/The_Israel_Democracy_Institute_Researches/Pages/article5503.aspx

קינן, ע' (2009), מי חשף את סרן א.?, העין השביעית. נדלה ביום 27 ביוני 2011 מתוך http://www.the7eye.org.il/notes/Pages/091209_Who_expose_captain_A.aspx

קירשנבאום, מ' (1997), נאמנות כפולה, העין השביעית. נדלה ביום 27 ביוני 2011 מתוך <http://www.the7eye.org.il/DailyColumn/Pages/article1206.aspx>
 רועה, י' (1994), אחרת על תקשורת, אבן יהודה: רכס.
 רועה, י' ופלדמן, ש' (1998), הרטוריקה של מספרים בעמוד הראשון של העיתון, בתוך ד' כספי וי' לימור (עורכים), אמצעי תקשורת המונים בישראל, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 440-454.
 שטרסמן, ג' (1998), מדוע זוכתה הנאשמת בהריגה?, ספר השנה של העיתונאים, תל אביב: אגודת העיתונאים, עמ' 209-213.
 תגרי, א' (1994), הורה ביצים, התקשורת (ללא ציון כרך), 16-22.
 תקנון האתיקה המקצועית של העיתונות (1996). נדלה ביום 27 ביוני 2011 מתוך <http://www.moaza.co.il/BRPortal/br/P102.jsp?arc=26627>

- American Society of Newspaper Editors (1985). *Newspaper credibility: Building reader trust*. Washington, DC: American Society of Newspaper Editors.
- Bell, A. (1991). *The language of news media*. Oxford: Blackwell.
- Benson, R. (2006). News media as a "journalistic field": What Bourdieu adds to new institutionalism, and vice versa. *Political Communication*, 23(2), 187-202.
- Berry, F. C. (1967). A study of accuracy in local news stories of three dailies. *Journalism Quarterly*, 44, 482-490.
- Blankenburg, W. B. (1970). News accuracy: Some findings on the meaning of errors. *Journal of Communication*, 20(40), 375-386.
- Blankenburg, W. B. (1992). The utility of anonymous attribution. *Newspaper Research Journal*, 13(1-2), 10-23.
- Blumler, J. G. & Gurevitch, M. (1981). Politicians and the press: An essay on role relationship. In D. Nimmo & K. R. Sanders (Eds.), *Handbook of political communication*. Beverly Hills: Sage, pp. 467-493.
- Boczkowski, P. & de Santos, M. (2007). When more media equals less news: Patterns of content homogenization in Argentina's leading print and online newspapers. *Political Communication*, 24(2), 167-180.
- Brown, C. H. (1965). Majority of readers give papers an A for accuracy. *Editor and Publisher*, 63, 12-13.
- Charnley, M. V. (1936). Preliminary notes on a study of newspaper accuracy. *Journalism Quarterly*, 13, 394-401.

- Chermak, S. (1995). Image control: How police affect the presentation of crime news. *American Journal of Police*, 14(2), 21-43.
- Chibnall, S. (1977). *Law and order news*. London: Tavistock.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155-159.
- Collins, H. & Evans, R. (2007). *Rethinking expertise*. Chicago: University of Chicago Press.
- Deuze, M. (2008). Towards a sociology of online news. In C. Paterson & D. Domingo (Eds.), *Making online news*. New York: Peter Lang, pp. 199-209.
- Domingo, D., Quandt, T., Heinonen, A., Paulussen, S., Singer, J. B., & Vujnovic, M. (2008). Participatory journalism practices in the media and beyond. *Journalism Practice*, 2(3), 326-342.
- Einstadter, J. W. (1979). Crime news in the old west. *Journal of Contemporary Ethnography*, 8(3), 317-334.
- Engelbreten, M. (2006). Shallow and static or deep and dynamic? Studying the state of online journalism in Scandinavia. *Nordicom Review*, 27(1), 3-16.
- Entman, R. M. (2005). The nature and sources of news. In G. Overholser & K. H. Jamieson (Eds.), *Institutions of American democracy: The press*. New York: Oxford University Press, pp. 48-65.
- Ericson, R. V., Baranek, P. M., & Chan, J. B. L. (1989). *Negotiating control: A study of news sources*. Milton Keynes: Open University Press.
- Ettema, J. S. & Glasser, T. L. (1985). On the epistemology of investigative Journalism. *Communication*, 8(2), 183-206.
- Fidler, R. (1997). *Mediamorphosis*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Gaziano, C. & McGrath, K. (1986). Measuring the concept of credibility. *Journalism Quarterly*, 63, 451-462.
- Gans, H. J. (2003). *Democracy and the news*. Oxford: Oxford University Press.
- Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching*. Berkeley: University of California Press.
- Golan, G. J., Johnson, T. J., & Wanta, W. (2010). *International media communication in a global age*. New York: Routledge.
- Haltom, W. (1998). *Reporting on the courts*. Chicago: Nelson Hall.
- Koch, T. (1991). *Journalism for the 21st century*. New York: Praeger.
- Kovach, B. & Rosenstiel, T. (2007). *The elements of journalism*. New York: Three Rivers.

- Lawrence, G. & Grey, D. (1969). Subjective inaccuracies in local news reporting. *Journalism Quarterly*, 46, 753-757.
- Maier, S. R. (1999). Getting it right? Not in 59 percent of stories. *Newspaper Research Journal*, 23, 10-24.
- Maier, S. R. (2005). Accuracy matters: A cross-market assessment of newspaper error and credibility. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 82(3), 533-551.
- Maier, S. & Kasoma, T. (2005). Information as good as its source — An examination of source diversity and accuracy at nine daily U.S. newspapers. Paper presented to *Journalism Studies Division at The International Communication Association*, New York.
- Mensing, D. & Oliver, M. (2005). Editors at small newspapers say error problems serious. *Newspaper Research Journal*, 26(4), 6-21.
- Meyer, P. (2002). *Precision journalism: A reporter's introduction of social science methods*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Meyer, P. & Zhang, Y. (2002). Anatomy of a death spiral: Newspapers and their credibility. Retrieved March 6, 2011 from http://www.unc.edu/~pmeyer/Quality_Project/anatomy_of_death_spiral.pdf
- Nimmo, D. (1978). *Political communication and public opinion in America*. Santa Monica, CA: Goodyear.
- Nygren, G. (2008). Is there a de-professionalization of journalism? Paper presented at *The Annual Conference of Nordic Media in Theory and Practice UCL*, London. Retrieved March 6, 2011 from http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/fileadmin/documents/nordic_media_papers/Nygren.doc.
- Ong, W. J. (1982). *Orality and literacy*. London: Methuen.
- Örnebring, H. (2009). Reassessing journalism as a profession. In S. Allan (Ed.), *The Routledge companion to news and journalism*. New York: Routledge, pp. 568-575.
- Paterson, C. & Domingo, D. (Eds.) (2008). *Making online news: The ethnography of new media production*. New York: Peter Lang.
- Pavlik, J. V. (2001). *Journalism and new media*. New York: Columbia University Press.
- Reich, Z. (2008). The roles of communication technology in obtaining news: Staying close to distant sources. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 85(3), 625-646.

- Reich, Z. (2009). *Sourcing the news: Key issues in journalism – An innovative study of the Israeli press*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Reich, Z. (2011). Source credibility and journalism: Between visceral and discretionary judgment. *Journalism Practice*, 5(1), 51-67.
- Romano, C. (1987). What? The grisly truth about bare facts. In R. K. Manoff & M. Schudson (Eds.), *Reading the news*. New York: Pantheon, pp. 38-78.
- Schramm, W. (1966). Information theory and mass communication. In A. G. Smith (Ed.), *Communication and culture*. New York: Holt, Rinehart & Winston, pp. 521-534.
- Schudson, M. (1982). The politics of narrative form. *Daedalus*, 111, 97-113.
- Schudson, M. (2003). *The sociology of news*. New York: W. W. Norton.
- Sherizen, S. (1978). Social creation of crime news. In C. Winick (Ed.), *Deviance and mass media*. Beverly Hills, CA: Sage, pp. 203-224.
- Sigal, L. V. (1973). *Reporters and officials*. Lexington, MA: D. C. Heath.
- Soffer, O. (2009). The competing ideals of objectivity and dialogue in American journalism. *Journalism*, 10(4), 473-491.
- Sparks, C. (2000). Introduction: The panic over tabloid news. In C. Sparks & J. Tulloch (Eds.), *Tabloid tales*. Oxford: Rowman & Littlefield, pp. 1-40.
- Sparrow, B. (2006). A research agenda for an institutional media. *Political Communication*, 23(2), 145-157.
- Strömback, J. & Nord, L. W. (2005). Who leads the Tango? A study of the relationship between Swedish journalists and their political sources. Paper presented to *The Political Communication Division, International Communication Association*, New York.
- The State of the News Media (2006). Journalist survey. Retrieved March 6, 2011 from http://www.stateofthenewsmedia.org/2006/journalist_survey_prc1.asp
- The State of the News Media (2010). Retrieved March 6, 2011 from <http://www.stateofthemedias.org/2010/>
- Tichenor, P., Olien, C., Harrison, A., & Donohue, G. (1970). Mass communication systems and communication accuracy in science news reporting. *Journalism Quarterly*, 47, 673-683.
- Trench, B. & Knowlton, S. (2009). Accuracy in journalism — A measure of performance? A determinant of trust? Paper presented at *The Trust, Truth and Performance, Journalism Workshop*, Groningen. Retrieved March 6, 2011 from <http://www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstituten/icog/>

tekstenactiviteitenka lender/2009_trusttruthperformance/abstracts/abstract-Knowlton-Trench.pdf

Tsfati, Y., Meyers, O., & Peri, Y. (2006). What is good journalism? Comparing Israeli public and journalist's perspectives. *Journalism*, 7(2), 152-173.

Tuchman, G. (1978). *Making news*. New York: Free Press.

Urban, C. (1998). Examining our credibility: Perspectives of the public and the press. *American Society of Newspapers Editors*. Retrieved March 6, 2011 from <http://asne.org/kiosk/reports/99reports/1999examiningourcredibility/index.html>

Wulfemeyer, T. K. (1985). How and why anonymous attribution is used by Time and Newsweek. *Journalism Quarterly*, 62(1), 81-86.

Zelizer, B. (2005). *Taking journalism seriously*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Zelizer, B. (2009). Why journalism's changing faces matter. In B. Zelizer (Ed.), *The changing faces of journalism*. New York: Routledge, pp. 1-11.

מאמר מקורי

שאלה של אמון: תפיסת תרומתה של התקשורת לירידת אמון הציבור במערכת המשפט בישראל

אורנית קרביץ*

תקציר

חדשות הפלילים זוכות לסיקור נרחב בישראל, כמו גם בעולם כולו. בהיעדר התנסות ישירה של מרבית הציבור עם מערכת המשפט הפלילי, אמצעי התקשורת מסייעים לעיצובם של תפיסות הציבור ושל הידע שלו על אודות פעילות המערכת והתנהלותה. מחקר זה בוחן את האופן שבו תופסות קבוצות שונות את הקשר בין הירידה המדווחת באמון הציבור במערכת המשפט הפלילי ובין הסיקור התקשורתי של מערכת זו. מאחר שהציבור אינו הומוגני באשר למידת ההיכרות עם מערכת המשפט ולהתמצאותו בה, נבנו קבוצות מיקוד של אוכלוסיות שונות שחולקו לפי רמת ההיכרות שלהן עם מערכת המשפט, ונערכו ראיונות אישיים עם הנמנים עמן: (א) קבוצות של בעלי מקצועות המכירים את המערכת מעבודתם, כגון כתבי פלילים, שופטים, פרקליטים, תובעים משטריים, שוטרים, סנגורים פרטיים וסנגורים ציבוריים; (ב) קבוצות אנשים שהתנסו אישית בהליך פלילי, כגון אסירים המרצים עונשים פליליים; (ג) קבוצות של אזרחים שאין להם היכרות או התנסות עם מערכת המשפט, ואת מרב הידע על אודותיה קיבלו מאמצעי התקשורת. במחקר נמצאו תפיסות מנוגדות בדבר הקשר בין ירידת אמון הציבור במערכת המשפט ובין הסיקור שלה. עם זאת נמצאה הסכמה בקרב אלו המכירים

* אורנית קרביץ (ornitkravitz@gmail.com) היא עורכת דין ודוקטורנטית בחוג לתקשורת באוניברסיטת תל-אביב.

את מערכת המשפט היכרות מקצועית: לדעתם התקשורת משפיעה על מערכת המשפט ופוגעת בטוהר ההליך השיפוטי. השלכות אפשריות על שלטון החוק ועל החברה נדונות כאן בהרחבה.

"אין לי שום תרעומת על כותבי עיתונים המותחים ביקורת עניינית על פסיקת בית המשפט בלשון תרבותית ומנומסת. במידה שאלה משפיעים על אמון הציבור הרי שזוהי השפעה לגיטימית למדי" (השופט חיים כהן [כהן, 2002]).

מבוא

אמון הציבור במערכת המשפט הוכר כאחת מאבני היסוד החשובות ביותר שלה, בישראל ובעולם כולו. בשורה ארוכה של פסקי דין חזרו השופטים על חשיבותו של אמון הציבור למערכת השפיטה.¹ זכורה אמירתו של נשיא בית המשפט העליון (בדימוס) אהרון ברק: "אמון הציבור ברשות השופטת הוא הנכס היקר ביותר שיש לרשות זו. זהו גם מנכסיה היקרים של האומה".² הצורך באמון במערכת המשפט גובר כל אימת שמדובר במשפט הפלילי, שבו עצמאותו של המתלונן מופקעת מידיו עם פנייתו למשטרה,³ והמדינה הופכת לריבונית בניהול ההליך. פגיעה באמון במערכת עשויה להתבטא בהיעדר שיתוף פעולה עם רשויות האכיפה, בהימנעות מדיווח על פשעים, בחוסר נכונות למסור עדות, בניסיונות עצמאיים לפתור סכסוכים בדרכים לא דרכים ועוד.

בעשור האחרון נרשמת ירידה כללית באמון הציבור במוסדות אכיפת החוק והמשפט בישראל, כמו גם במוסדות שלטון נוספים (אריאן ועמיתים, 2010), ונראה כי הירידה באמון נותנת את אותותיה. השר לביטחון פנים יצחק אהרנוביץ' הציג לאחרונה נתון מדאיג,⁴ ולפיו רק מחצית מן הפשעים בישראל מדווחים לרשויות, וייחס את הירידה בהיקף הדיווח להיעדר אמון הציבור במשטרה.⁵ כמו כן רבו גילויי אלימות והסתה כלפי אנשי אכיפת החוק והמשפט: בחודש ינואר 2011 אוים התובע נסים מירום, שהביא להסגרתם של מי שמזוהים עם בכירי משפחות הפשע בישראל;⁶ ימים קודם לכן הופץ באינטרנט סרטון הסתה הקורא לרצוח את המשנה לפרקליט המדינה שי ניצן בטענה כי הוא נוטה לכיוון השמאל במפה הפוליטית ומתנכל לקבוצות הימין;⁷ בינואר 2010, במהלך דיון בבית המשפט העליון, הושלכה נעל לעברה של הנשיאה דורית ביניש ופגעה בפניה;⁸ ובשנת 2004 נורה למוות שופט בית המשפט המחוזי בתל אביב עדי אור במכוניתו סמוך לביתו, בשל היותו שופט.⁹

מעבר לזעזוע העמוק שמסבים אירועים אלה לכל בר דעת, הם גם מעוררים שאלות באשר למעמדה של מערכת המשפט בישראל ולחוסנה. יתרה מכך, נתונים אלה מחייבים התייחסות למגמת הירידה המדווחת באמון הציבור כלפי מערכת המשפט, ובכלל זאת גם בחינת הגורמים התורמים לירידה זו. בכירים במערכת המשפט, ובהם נשיאת בית המשפט העליון,¹⁰ חוזרים ומבטאים דאגה מהשלכות הירידה באמון הציבור על שלטון החוק ועל יציבות הדמוקרטיה בישראל ומפנים אצבע מאשימה לסיקור התקשורתי כעל מי שתורם לירידת האמון. נשיאת בית המשפט העליון, שהתייחסה למגמת הירידה באמון בסקרים, אמרה: "כאשר מדובר באמון הציבור בבתי המשפט, יש לבחון אמון זה על פי מדדים אובייקטיביים ולא על פי סקרי דעת קהל שהתגבשו בהשפעת כותרות עיתונאיות".¹¹ ברוח דומה מתח פרקליט המדינה משה לדור ביקורת קשה על סיקור מערכת המשפט¹² באומרו כי הפרקליטות "מנסה להתמודד עם עיוותי הפרופורציות בהצגת הדברים לציבור [...] בדרך כלל, כשמגיע הסיפור הלא נכון לתקשורת, הוא יצוטט וימוחזר ולא נוכל לעשות דבר כדי לעקור אותו מהתודעה".

אין להתפלא שהליכים פליליים, ובכללם מערכת המשפט הפלילי, זוכים לסיקור נרחב בכלי התקשורת השונים בישראל ובכללם כולו. אלימות, מאז ומעולם, עוררה עניין פוליטי, חברתי ובידורי כאחד בתרבויות שונות (Seaton, 2005), והיא אינה תופעה ייחודית לישראל. מלבד זאת השנים האחרונות בישראל היו גדושות במשפטים פליליים מתוקשרים ביותר, בין היתר לנוכח מעורבותן בפלילים של דמויות פוליטיות מן המעלה הראשונה. די אם נזכיר את משפטו והרשעתו של נשיא המדינה בעבר משה קצב,¹³ את העמדתו לדין של ראש הממשלה בעבר אהוד אולמרט¹⁴ ואת הרשעותיהם של השרים בעבר חיים רמון¹⁵ ואברהם הירשנזון.¹⁶ ואלו רק אחדות מן הפרשות שהסעירו את המדינה בעת האחרונה. אם לא די בכך, בשנים האחרונות נודעו חילוקי דעות וסכסוכים פנימיים מתוקשרים של בכירים במערכת המשפט, כדוגמת הסכסוך בין שר המשפטים בעבר דניאל פרידמן ובין נשיאת בית המשפט העליון דורית ביניש,¹⁷ המחלוקת המתקשרת בין שר המשפטים יעקב נאמן ובין פרקליט המדינה משה לדור,¹⁸ פרשת התבטאותו של הפרקליט אורי קורב נגד השופטים¹⁹ ועוד.

אירועים אלה ודומיהם הציבו בקדמת הבמה התקשורתית את מערכת המשפט הפלילי, שעד לא מזמן פעלה הרחק מעיני התקשורת, והעמידו את החלטותיה במרכז תשומת הלב הציבורית, כשהם מזמינים קריאות הולכות וגוברות להכפפת המערכת לביקורת ציבורית. התפתחויות אלה מגלות את החשיבות שבבחינת הקשר הנתפס בין הסיקור התקשורתי של מערכת המשפט הפלילי ובין הירידה המדווחת ברמת האמון כלפיה, הן בעיני אלה העוסקים במלאכת אכיפת החוק והמשפט הן בעיני הציבור כולו.

רקע תאורטי וסקירת ספרות

מהו אמון?

במשך שנים רבות עסקו פילוסופים, פסיכולוגים וסוציולוגים במשמעותו של המושג "אמון" וניסו להגדירו מהיבטים מגוונים. חרף זאת, ואולי משום זאת, עדיין אין תאוריה מרכזית אחת באשר לאמון אלא שלל גישות דיסציפלינריות שונות (Delhey & Newton, 2005), המציעות למעלה מעשרים הגדרות שונות לאמון. הגדרות אלה חולקות ברובן קווים משותפים הכוללים את ההסכמה הוולונטרית של נותן האמון להימצא בעמדת פגיעות ביחס למקומו של מקבל האמון בהקשר הנתון ואת ממד הפתיחות, במידות משתנות, של נותן האמון לקבל על עצמו את פסיקתו של מקבל האמון (Tschannen-Moran & Hoy, 2000). סוציולוגים הנוקטים גישה רציונלית ביחס לאמון רואים בו מעין חוזה חברתי (Coleman, 1993).

חלוקות שונות הוכרו בספרות גם ביחס לסוגי אמון. באופן כללי אפשר לומר כי הוכרו שלושה סוגי אמון עיקריים: הסוג האחד משקף את הנכונות לבטוח בזרים; הסוג השני משקף את הנכונות לבטוח באנשים המוכרים לנו; והסוג השלישי, העומד בלבו של מחקר זה, מתייחס לנכונות לבטוח בקבוצות ספציפיות של אנשים, כגון שוטרים ועורכי דין, או מוסדות כגון בתי המשפט (Healy, 2002), והוא נודע גם בשם "אמון מוסדי". אמון זה מתקשר למושג נוסף מתחום הסוציולוגיה, "הון חברתי". מונח זה הופיע בספרות בשנות השישים, והשימוש בו נעשה נפוץ ביותר בעקבות מחקריהם של הסוציולוגים קולמן (Coleman, 1988) ופאטנם (Putnam, 1993), שגרסו כי אחד הרכיבים החיוניים ביותר של ההון החברתי הוא אמון במוסדות חברה ושלטון.²⁰ אין תמך אפוא שהאמון המוסדי הוכר כקונספט סוציו-פסיכולוגי חשוב לקיומה של כל חברה דמוקרטית (Fukuyama, 1995; Hardin, 2006; Warren, 2001; Mizrahi, Vigoda-; Gadot & Cohen, 2009, 2010).

מגמת הירידה באמון הציבור

כבר למעלה משלושה עשורים ניכרת מגמת ירידה עולמית של אמון הציבור במערכות הממשל השונות בעולם המערבי (Norris, 1999; Putnam, 2000; Mair, 2006). סקרים שנערכים מדי שנה בשנה בארצות הברית ובאירופה מלמדים על ירידה באמון במוסדות השלטון המרכזיים, ובהם גם בתי המשפט השונים והמשטרה (Moy & Pfau, 2000; Bradford & Jackson, 2009; Shaw & Brannan, 2009; Eurobarometer, 63 Cappella &).

Jamieson, 1996) הגדירו את הירידה הנמשכת באמון המוסדי "מגפה". גם בישראל נרשמת ירידה כללית באמון הציבור בחלק ממוסדות השלטון, כגון הממשלה, הכנסת והמפלגות (אריאן ועמיתים, 2010). בתוך כך ניכרת ירידה של אמון הציבור גם במוסדות אכיפת החוק והמשפט, כגון בית המשפט העליון, בתי משפט אחרים והמשטרה²¹ (רטנר, 2010; פרי, צפתי וטוקצ'ינסקי, 2007).

נשאלת אפוא השאלה מה מייחד את סוגיית האמון במערכת המשפט שמצדיק מחקר נפרד בעניינה. אוסלנר (Uslaner, 2002) טוען כי בניגוד לממשלות, המערכת המשפטית יכולה לגרום לאנשים לתת אמון זה בזה באמצעות אכיפה המאותתת לאזרחים כי לסטייה מן הנורמה יש מחיר. חשיבותה של מערכת המשפט בשמירה על הסדר הציבורי הופכת אותה לחיונית, ועל הציבור לדעת כי הוא יכול לפנות אליה בחפשו אחר צדק. בנוסף לכך שופטים, בניגוד לפוליטיקאים, אינם נבחרים בידי הציבור, והם חסינים מסכנת הדחה בידי הציבור.²² מייטיבה לבטא את חשיבות אמון הציבור במערכת המשפט אמירתו של אונורה-דה-בלזק: "חוסר אמון בשפיטה הוא תחילת סופה של החברה" (Kirchheimer, 1961).

גורמים המשפיעים על אמון הציבור במערכת המשפט

החל במחקרו של איסטון (Easton, 1965) ועד היום, חוקרים מדיסציפלינות שונות מנסים להסביר את הירידה הנמשכת באמון הציבור במוסדות שלטון (Lühiste, 2006; Mishler & Rose, 2001). בין היתר נטען שיש חוסר שביעות רצון ממשרתי הציבור (Citrin & Green, 1986) ומן המדיניות שהם נוקטים (Patterson, 1991; Caldeira, 1990; Miller & Borelli, 1991), וכן נמנו סיבות כלכליות, חברתיות, פוליטיות ותרבותיות לירידה זו (Nye, Zelikow & King, 1997; Orren, 1997). טיילר (Tyler, 2001) הציע כי קיימים שלושה היבטים מרכזיים המשפיעים על תפיסות האמון של הציבור במערכת המשפט: (א) היבט הצדק הפרוצדורלי (procedural justice perspective), ולפיו אנשים נוטים לגבש את עמדתם לגבי רשויות אכיפת החוק ולהעריך לפי תפיסותיהם באשר להגינות הפרוצדורלית של הרשות; (ב) היבט הצדק החלוקתי (distributive justice perspective), ולפיו עמדתם של אנשים כלפי רשויות האכיפה נקבעת בראש ובראשונה לפי דעתם באשר לאופן שבו הרשות מחלקת את שירותיה; (ג) פרספקטיבה מבוססת ביצועים (performance-based perspective), ולפיה גישתם של אנשים כלפי גופי אכיפת החוק מושפעת מתפיסתם לגבי האפקטיביות של הגופים בהתמודדותם עם הפשע. נשאלת השאלה מנין שואבים האזרחים את הידע על אודות היבטים אלה של מערכת המשפט. התשובה לכך מורכבת, והיא תלויה בהתנסות האישית ובמקורות הידע של כל אדם ואדם. תאוריית התלות במדיה הכירה בחשיבותם

של התנסותו האישית של אדם ושל הקשרים הבין-אישיים שלו, העולים על השפעות התקשורת עליו (Ball-Rokeach, 1998; Ball-Rokeach & Jung, 2009). ואכן, במחקרים נמצא שאדם מגבש את תפיסותיו על אודות מערכת המשפט בראש ובראשונה מידע בלתי אמצעי (firsthand knowledge) שגיבש בעקבות התנסותו עם המערכת (Tyler, 2009; Higgins, Wolfe & Walters, 2009; Surette, 2007; Tyler & Huo, 2002).

עם זאת למרבית האזרחים אין ניסיון אישי עם מערכת המשפט, וממילא אין להם ידע אישי על אודותיה. לפיכך את מרבית דעותיהם ואמונותיהם ביחס לחוק ולמוסדות המשפט קנו באמצעות התקשורת, המהווה בעבורם מקור מידע מרכזי בנושאים אלה (Ghanem, 1996; Brown, 2003; Piquero et al., 2005). יתרה מכך, נמצא כי התקשורת מהווה מקור מידע חשוב גם בעבור אנשי משפט ופוליטיקאים רבים (Edelman, Abraham & Erlanger, 1992; Jamieson, 1998; Slotnick & Segal, 1998). בעבורם, הידע המקצועי שרכשו אינו מיתר את השימוש בתקשורת כמקור מידע, אלא הוא משמש אותם כמוטיבציה לשימוש בתקשורת, כפי שמציעה ספרות העוסקת בתאוריית השימושים והסיפוקים (Katz, Blumler & Gurevitch, 1974).

שאלה מרתקת, המתבקשת בהקשר זה, היא מהו היחס בין רמת האמון שרוחש אדם למערכת המשפט לאחר שהתנסה בה אישית ובין רמת האמון שרוחש לה אדם שאת עיקר הידע על אודותיה רכש מכלי התקשורת. האם היכרות והתנסות אישיות עם המערכת מעלות את רמת האמון או גורעות ממנה? שאלה זו טרם קיבלה תשובה חד-משמעית בספרות, ומחקרים שונים הגיעו לממצאים שונים (Gibson & Caldeira, 2009; 2010; רטנר, 2010).

תרומת התקשורת לירידת אמון הציבור

מהו אפוא תפקידם של כלי התקשורת בהבניית אמון הציבור במערכת המשפט? סילברסטון (2006) טוען כי כל מחקר העוסק באמון חייב לעסוק בתפקיד התקשורת ביצירתו. ואכן, בהיעדר התנסות ישירה של מרבית האזרחים עם מערכת המשפט, אמצעי התקשורת מאפשרים להם לעצב את תפיסותיהם על אודות פעילותה והחלטותיה (סגל, פוקס ובלס, 2011; Haltom & McCann, 2004; Orren, 1997; Jamieson, 1998). אך מהי תרומתה של התקשורת? האם התקשורת מציגה את המציאות כמות שהיא, או שמא היא מבנה תמונה מציאות קודרת בכוונה תחילה כדי לטפח עמדות שליליות בקרב הציבור כלפי מערכת המשפט? הדעות חלוקות. חלק מן החוקרים מייחסים לתקשורת תפקיד העברת ידע, שירידת האמון היא נגזרת שלו. כך למשל, פפאו ועמיתים (Pfau et al., 1998)

מצאו כי הגורמים לירידת אמון הציבור קשורים לתפקוד ולפעילות של המוסדות עצמם (substantive factors), והסיקור אינו מהווה אלא צינור להעברת מידע. לעומתם, אלה הרואים בתקשורת גורם עצמאי לירידת אמון הציבור סבורים כי התקשורת יוצרת חוסר אמון של הציבור ברשויות, וזאת ללא קשר להתנהלות הרשויות. ג'וזף קפלה (Cappella, 2002) טען כי כלי התקשורת ממחזרים סיפורים על חוסר אמון במערכות ומגבירים בכך את עוצמתם של סיפורים אלה בעיני הקהל, מה שמשליך בסופו של דבר על האמון שרוחש הציבור למערכות אלה. עוד נטען כי מה שסוקר בעבר כדיווח על טעויות של מערכת המשפט הפך לדיווח על "משבר אמון במערכת המשפט" שאינו נתמך בנתונים סטטיסטיים, אלא נטען כי הוא יציר כפיה של התקשורת (Nobles & Schiff, 2009).

מאפייני סיקור המשפט הפלילי

אין כל חדש בכך שהתקשורת מאתגרת את מוסדות המדינה, המהווים מאז ומעולם מוקד לעניין ציבורי, נוכח השפעתם הרבה על חיי האזרחים (Habermas, 1989). עם זאת נטען כי לאורך העשורים האחרונים התקשורת נוטה לסיקור שלילי, ציני וביקורתי יותר מזה שבעבר כלפי מוסדות פוליטיים, ובכללם כלפי מערכת המשפט, ובכך היא מעמיקה את העוינות והספקנות של הקהל ומובילה לירידת אמון הציבור (Patterson, 1993; Pfau et al., 1998; Cappella & Jameison, 1997). תומס האניץ' (Hanitzsch, 2011) הציג שורה של מחקרי תקשורת שנערכו באוסטריה, בגרמניה, באירלנד, בפורטוגל ובארצות הברית שהצביעו על הקשר בין סיקור שלילי ובין חוסר שביעות רצון הציבור ממוסדות פוליטיים.

גם בישראל הכירו חוקרים בשינוי שחל באופן הסיקור של מוסדות השלטון בסוף שנות השמונים, עם כניסתם של ערוצי טלוויזיה מסחריים, כבלים ולוויין ועם התפתחות האינטרנט כמדיום תקשורת מרכזי (אדוני ונוסק, 1997; Caspi & Limor, 1999). תמורות אלה, לצד שינויים כלכליים ומבניים, הפכו את ענף התקשורת לעסק כלכלי לכל דבר ושינו את הסיקור התקשורתי. התוצאה של שיקולי רווחיות ותחרות גוברת היא הגברת הצורך לספק לצרכני התקשורת סיפורים בעלי ערך חדשותי, רגשי ואישי בווליום גבוה יותר, וכל זאת מרצון למשוך את הקהל הרחב (שנער ומשה, 1997; לימור וגבל, 2002). פרי (Peri, 2004) טען כי העיתונות בישראל עברה מגישת המודל הביקורתי, המבקר באגרסיביות את הפוליטיקאים, למודל תחרותי, שבו כלי התקשורת בעצמם "עושים פוליטיקה". לפי פרי, כלי התקשורת מערערים את הלגיטימציה של מוסדות השלטון ומתחרים בהם על הנהגת דעת הקהל.

הבנת כוחה הרב של התקשורת בעיצוב הידע של הקהל על אודות מוסדות המשפט הייתה הסיבה שהניעה חוקרים לבחון את סיקור המוסדות האלה (Sarat & Simon, 2003; Haltom & McCaan, 2004; Bogoch & Holtzman-Gazit, 2008; Caldeira, 1986; Jamieson, 1998). ואכן, בנוסף לשינויים המאפיינים את הסיקור של מוסדות שלטון באופן כללי חלו גם שינויים ייחודיים המאפיינים את הסיקור התקשורתי של מוסדות משפטיים. חוקרים טוענים כי נוכח הרחבת תחומי העיסוק של בית המשפט אל ליבת המתחים בחברה התעצם העניין החדשותי בבית המשפט, וחלה עלייה ניכרת ומשמעותית בהיקף הסיקור של נושאי משפט בתקשורת (Gies, 2008; Malleon, 1999). בנוסף לכך ניכר גם המעבר לעיתונות טבלואידית בתחומים משפטיים (Fox, Van Sickle & Steiger, 2007). פלג ובוגוש (2010) סיכמו מחקרים העוסקים במאפיינים המרכזיים של הסיקור המשפטי בתקשורת החדשה בארצות הברית, ובהם פישוט, דרמטיזציה, האנשה (פרסונליזציה), מהירות, נגישות, עירוב בין עובדה ודעה, ביקורת וציניות (Bybee, 2007; Gies, 2008). בין היתר הן מצאו כי מאפיינים אלה, כמו גם השינויים הטכנולוגיים והסגנוניים המאפיינים את העת הזו, תורמים לנכונות מצד שופטים להגמיש את השיח עם התקשורת.

תרומת המחקר

הבנת הקשר הנתפס בין סיקור מערכת המשפט ובין הירידה המדווחת באמון הציבור כלפיה חיונית נוכח מרכזיותם של שני הערכים הללו, אמון הציבור וחופש העיתונות, לדמוקרטיה כולה. במידה שערכים אלה נתפסים כפוגעים זה בזה, מתעוררת דילמה ערכית המצדיקה דיון חברתי ראשון במעלה. מודל שהציגו גאנתר וסטורי (Gunther & Storey, 2003) מחזק את חשיבות הבנתן של התפיסות כאמור. מודל זה, הנקרא "השפעתה של תפיסת השפעת התקשורת", הנו פיתוח של תאוריית האדם השלישי, שהכירה בכך שהתקשורת מובילה להתנהגות מסוימת מאחר שאחרים חושבים שיש לה השפעה על הקהל (Davison, 1983). על פי המודל, אנשים פועלים לפי האופן שבו הם תופסים את השפעות התקשורת, ללא קשר להוכחת התקיימותן במציאות של תפיסות אלה.

מתוך כך ובהתאם למודל, הקשר התפיסתי בין סיקור התקשורת ובין האמון במערכת המשפט עשוי להשליך על התנהגותם של הצדדים, הנגזרת מתפיסותיהם. מחקרים שפורסמו לאחרונה מצאו כי בין יתר השפעותיו של מודל זה נמצא גם האופן שבו קבוצות מסוימות מתנהלות אל מול התקשורת. כהן, צפתי ושפר (Cohen, Tsfaty & Sheafer, 2008) מצאו קשר בין האופן שבו תופסים חברי כנסת

את השפעת התקשורת על הציבור ובין שיעור מאמץ החשיפה שהם משקיעים בתקשורת. ממצאים דומים נמצאו גם במחקרם של צפתי, כהן וגאנתר (Tsfati, Cohen & Gunther, 2011), שמצאו כי כמות ההופעות של מדענים בתקשורת נגזרת מן החשיבות שייחסו להשפעת התקשורת על מחקריהם.

מאחר שמחקר זה בוחן, בין היתר, את אלה המשמשים בתפקידי מפתח במערכת המשפט הפלילי – שופטים, שוטרים ופרקליטים – האופן שבו הם תופסים את השפעת התקשורת על אמון הציבור עשוי על פי המודל להשפיע על התנהלותם המקצועית והתקשורתית. בהיות קבוצות אלה בעלות תפקיד מרכזי בתהליך העשייה של חדשות הפלילים – בפרט בטרם הוגש כתב אישום, וההחלטות אינן גלויות לציבור – ברור כי לאופן שבו יבחרו להתנהל תקשורתית ומקצועית תהא השפעה מכרעת על המשפט ועל החברה כולה.

מטרת המחקר ושאלות המחקר

מטרתו של מחקר זה לערוך מיפוי רחב היקף ביחס לשאלת תפקידה הנתפס של התקשורת בהבניית אמון הציבור במערכת המשפט הפלילי בישראל וביחס לשאלה באיזו מידה נתפסת התקשורת כתורמת לירידת האמון המדווחת במערכת זו. לצורך כך נתבקשו שלוש שאלות מחקר (ש"מ) מרכזיות:

ש"מ1: באיזה אופן תופסות קבוצות שונות את סיקור התקשורת את מערכת המשפט הפלילי?

ש"מ2: האם נתפס הסיקור כמשפיע על אמון הציבור במערכת המשפט, ואם כן – באיזו מידה?

ש"מ3: באיזה אופן נתפס הסיקור כמשפיע על מערכת המשפט הפלילי עצמה?

שאלות אלה נשענות על ההנחה שקבוצות הנבדלות זו מזו ברמת ההיכרות והידע עם מערכת המשפט, ייטו להעריך באופן שונה את הסיקור התקשורתי של המערכת ואת השפעותיו על אמון הציבור ועל המערכת עצמה. הנחה זאת נסמכת על העובדה שלרשותן של הקבוצות המכירות את מערכת המשפט עומדים ידע אלטרנטיבי וניסיון המשפיע על הערכותיהן, מלבד השפעתה של התקשורת. זיהוי והבנה של הפערים בין התפיסות כאמור עשויים להציג תמונה רחבה יותר באשר להערכת תפקידה של התקשורת כגורם האמון על דיווח, ויהוו קרקע פורייה לדיון בשאלות חברתיות רחבות יותר, אלה הנוגעות לתפיסות ממדים שונים בעבודת התקשורת ולהשפעתה על הציבור בחברה הדמוקרטית בישראל.

שיטת המחקר

כאמור המחקר מבוסס על קבוצות מיקוד ועל ראיונות אישיים. המשתתפים בקבוצות סווגו על סמך מידת ההיכרות שלהם עם מערכת המשפט והתמצאותם בה: חלק מן הקבוצות שנבחרו הן בעלות היכרות אישית עם מערכת המשפט הפלילי (מתוקף העיסוק או מהתנסות אישית), וחלקן מורכבות מאזרחים שאינם בעלי היכרות מקצועית או אישית עם מערכת המשפט, ושאת רוב תפיסותיהם לגביה גיבשו דרך אמצעי התקשורת. ההחלטה לקיים קבוצות מיקוד הומוגניות נתקבלה בשל מורכבות הנושא ובמטרה לאפשר למשתתפים להרגיש נוח בשיחות עמם ולהעמיק בדיון עם בעלי שפה משותפת להם (Morgan, 1997). מלבד זאת הראיונות נערכו בסביבת העבודה של המשתתפים, וזאת כדי להעניק להם אווירה טבעית ו"ביתית" ככל האפשר (Krueger & Casey, 2000).

המשתתפים במחקר: המחקר נערך בין דצמבר 2009 ליוני 2010, והשתתפו בו בסך הכול 152 יהודים ומוסלמים בגילי 22-75. 68 מהם נשים, ו-84 גברים. בסך הכול נבנו במחקר 13 קבוצות מיקוד, ונערכו 24 ראיונות אישיים. כל קבוצה מנתה שבעה עד 13 משתתפים, וממוצע המשתתפים בקבוצה היה עשרה. המשתתפים בקבוצות המיקוד שהכירו את מערכת המשפט היכרות מקצועית הם אלה: פרקליטים מפרקליטות המדינה, סנגורים מן הסגוריה הציבורית, תובעים ממשטרת ישראל ושוטרים בתפקידים שונים (חקירות, סיוור ותנועה). בנוסף לכך השתתפה במחקר גם קבוצת אסירים פליליים מכלא מעשיהו,²³ המרצים עונשי מאסר בין שנה ל-12 שנים בשל מגוון עברות פליליות.

את הפרקליטים, התובעים, השוטרים והסנגורים הציבוריים בחרו ראשי היחידות שבהן הם עובדים.²⁴ הבחירה נעשתה לפי הנחיות מראש של עורכת המחקר, והיא נועדה להבטיח הטרוגניות רבה ככל האפשר בהיבטים שונים: המעמד במדרג המקצועי, הניסיון המקצועי והגיל. כמו כן, כל הקבוצות (להוציא את קבוצת האסירים) כללו נשים וגברים ביחס שווה. את האסירים בחר ראש תחום החינוך של כלא מעשיהו, לפי ההנחיה כי המשתתפים יביעו את רצונם להשתתף במחקר, וכי איש לא יכפה זאת עליהם. הנחיה נוספת הייתה כי יש לבחור הן אסירים שעניינם זכה לסיקור תקשורתי הן כאלה שלא.

לבקשתם, התקיימו 24 ראיונות אישיים עם שופטים, עם סנגורים פרטיים ועם כתבי פלילים, לפי הפירוט הבא: (א) שמונה שופטים מכהנים בבית משפט השלום ובבית המשפט המחוזי, שנבחרו בידי נשיאי בתי המשפט שהם מכהנים בהם;²⁵ (ב) שמונה כתבי פלילים וכתבים לענייני משטרה שנבחרו על סמך ניסיונם המקצועי ולפי כלי התקשורת שהם עובדים בהם, במטרה לקבל ייצוג של כלי התקשורת השונים; הכתבים שהשתתפו במחקר עובדים בטלוויזיה (ערוצים 1, 2 ו-10), בשלושת העיתונים הגדולים ("מעריב", "הארץ" ו"ידיעות אחרונות")

ובאתרי החדשות (nrg-ynet);²⁶ (ג) שמונה סנגורים מבכירי הסנגורים הפליליים בישראל; הבחירה בסנגורים נעשתה מתוך רשימה של לשכת עורכי הדין; נבחרו סנגורים שאת שמותיהם שבו והעלו המשתתפים מקרב הציבור כמוכרים להם מכלי התקשורת. בנוסף לכך רואיינו סנגורים פחות מוכרים שאינם מרבים להתראיין, בהתייעצות עם נציגת הפורום הפלילי של לשכת עורכי הדין. השופטים, הסנגורים, התובעים, הפרקליטים והשוטרים יכוננו להלן "קבוצות בעלות היכרות קרובה עם מערכת המשפט".

בקרב הציבור נערכו שבע קבוצות מיקוד ביישובים שונים בארץ. המשתתפים חולקו לפי רמות השכלה שונות: בעלי השכלה יסודית בלבד (יכוננו להלן "בעלי רמת השכלה נמוכה"); בעלי השכלה תיכונית (יכוננו להלן "בעלי רמת השכלה בינונית"); ובעלי השכלה אקדמית (יכוננו להלן "בעלי רמת השכלה גבוהה"). הבחירה בקריטריון ההשכלה כמבדל נעשתה לאור הקשר שנמצא בין רמת ההשכלה ובין רמת האמון (Craig, 1993). בניית הקבוצות והרכבן נעשו בסיוע מרכזים קהילתיים של השכונות שבהן נערכו הראיונות. איש מן המשתתפים במחקר לא קיבל תמורה כלשהי בעבור השתתפותו במחקר.

מהלך הראיונות: במהלך המחקר הוצגה למשתתפים שורה של נושאים, בהתאם למתאר ריאיון שהוכן מראש ושהתבסס על שלוש שאלות המחקר המרכזיות. בין היתר נתבקשו המשתתפים להביע את דעתם על סיקור המשפט ועל מערכת המשפט הפלילי, להעריך את השפעת התקשורת על מידת האמון במערכת המשפט ולהעריך את השפעת הסיקור על מערכת המשפט עצמה. הצגת נתונים על אודות ירידת האמון נעשתה בסוף הראיונות בקבוצות, וזאת כדי להימנע מהטיית הדיון. לכל המשתתפים במחקר הובטחה אנונימיות כדי להבטיח פתיחות מרבית מצדם.

כל הקבוצות הוקלטו בהקלטת אודיו, ודבריהם תוכתבו סימולטנית בידי עוזר מחקר שהתלווה אליהן. התמלילים, הרשימות וכן ההערות שהמנחה ועוזר המחקר רשמו במהלך הראיונות בקבוצות, תוכתבו והוקלדו במלואם. ניתוח התמלילים התבצע על סמך הגישה התמטית, ולפיה זוהו נושאים ותמות שעלו במהלך כל קבוצה וכל ריאיון, ולאחר מכן הושו עם נושאים שעלו בראיונות אחרים. באופן זה אפשר היה לזהות נושאים שהעלו מרבית המשתתפים ואשר בלטו במרבית הקבוצות. נושאים אלו אוחדו לקטגוריות והוצגו בצירוף ציטוטים ודוגמאות, בהתאם לנושאים של מתאר הריאיון (Lindolf, 1995; Krueger & Casey, 2000).

ממצאים

1. באיזה אופן תופסות קבוצות שונות את סיקור התקשורת את מערכת המשפט הפלילי?

בשאלה זו יידונו ארבעה נושאים: סיקור צהוב וסנסציוני, סיקור שטחי ולא מקצועי, סיקור מגויס מוטה וכן הוגנות הסיקור כלפי מערכת המשפט. סיקור צהוב וסנסציוני: המשתתפים בקרב קבוצת בעלי רמת השכלה גבוהה ובקרב כל הקבוצות המכירות את המערכת מקרוב, להוציא את האסירים, העריכו כי אופן הסיקור של מערכת המשפט הפלילי "צהוב" וסנסציוני. גם הכתבים הסכימו כי התקשורת נוטה לסנסציות וייחסו זאת לתחרות הרבה בין כלי התקשורת השונים. אמר אחד הכתבים: "אין היום כמעט סיקור שמנסה להביא תמונה מאוזנת. במלחמה כמו במלחמה, גם במלחמת הרייטינג מגיבים על דברים באופן נקודתי ואימפולסיבי". המשתתפים הסכימו כי אופן סיקור כזה מעוות את האבחנות ואת קני המידה של הקוראים.

סיקור שטחי ולא מקצועי: בקרב הקבוצות המכירות את מערכת המשפט מקרוב נטען כי הסיקור של מערכת המשפט ושל ההליכים הפליליים רדוד ולא מקצועי. "העובדה שהחלטה של שמונים עמודים מקבלת שלוש שורות הנה הוכחה לסיקור רדוד ושטחי בעידן שבו הכול אינסטנט", אמר אחד השופטים. חלק מן המשתתפים ייחס את אופן הסיקור כאמור לחוסר בידע משפטי ולחוסר בהבנת מושא הסיקור מצד הכתבים. אמנם מרבית הכתבים הסכימו כי הסיקור שטחי, אך טענו כי הדבר נובע מן הצורך להתאים את תוכני הסיקור למגבלות המדיום ולעניין המוגבל שהציבור מגלה בסוגיה: "הציבור בישראל רוצה שורות תחתונות. לא מעניין אותו לשמוע הסברים מסובכים וארוכים על בעיות של ראיות. עבורו, יש פשע, והתקשורת מגלה גם מי אשם. אם המשטרה והפרקליטות לא מצליחים להוכיח את זה, לא נעשה צדק. נקודה". עם זאת מקצת הכתבים הציעו שהסיקור השטחי הנו תוצר של חוסר הבנה מצד הכתבים; כפי שאמר אחד מהם: "אני כמעט מתבייש במקצוע שלי שהקדשתי לו את כל חיי. יש המון עיתונאים שלא מבינים בכלל את המטריה שהם מסקרים, וככה זה גם נראה".

סיקור מגויס ומוטה: בקרב הקבוצות המכירות את מערכת המשפט מקרוב, להוציא את קבוצת הכתבים, נטען כי באופן כללי התקשורת משרתת אינטרסים כלכליים, מסחריים ופוליטיים, והיא מטה את הסיקור בהתאם. חלק מן המשתתפים אף ציינו כי ניכרים ניסיונות להלך אימים על מקבלי ההחלטות במערכת המשפט באמצעות העברת מסרים באמצעי התקשורת, אך ללא הצלחה. אמר אחד השופטים: "נעשים ניסיונות להשפיע עלינו באמצעות הטיית דעת

הקהל, עוד לפני שהתחיל המשפט ובמהלכו, וגם כאשר פסק הדין לא נושא חן. הדבר המעציב הוא שאף אחד כבר לא מוקיע את התופעות האלה".

הפרקליטים טענו כי התקשורת משמשת במה לגורמים פוליטיים המבקשים להחליש את שלטון החוק: "זה כבר שתי קדנציות של שרי משפטים ושרים לביטחון פנים שמטפטים לציבור שמערכת המשפט לא מתפקדת. המסר מגיע מהדרג הפוליטי, והתקשורת חוגגת על זה, כי זה משרת את מה שהיא רוצה להעביר, שהכול במדינה לא מתפקד", אמר אחד הפרקליטים.

הסנגורים הסכימו כי התקשורת נוטה פעמים רבות לכיוונו של מי שעומד מאחורי הכתבה: "תמצא שפעמים רבות מידת החפות של נשוא הדיווח משתנה מכלי תקשורת אחד לשני", אמר אחד הסנגורים. בנוסף לכך ציינו מרבית הסנגורים כי לעתים קרובות הסיקור הנו פוליטי ומוטה ביחס לאינטרסים שמייצג אותו כלי תקשורת. הדוגמאות שהובאו במהלך קבוצות הדיון היו רבות והתייחסו לאריה דרעי, למשפחת שרון בפרשת האי היווני, לחיים רמון ועוד.

בקרב הקבוצות בעלות רמת השכלה גבוהה נטען כי התקשורת מגויסת פעמים רבות לטובת המשטרה דווקא. אמר אחד המשתתפים: "מאכזב אותי שהתקשורת משתפת פעולה עם הצורך של המשטרה בפופוליזם. התפקיד של התקשורת זה לדווח, לא לנסות להעלות את יוקרתה של המשטרה בעיני הציבור". בעניין זה הייתה הסכמה כמעט גורפת שהשימוש שהמשטרה מנסה לעשות בתקשורת לשיפור תדמיתה הוא לה לרועץ.

בקרב קבוצות האוכלוסייה בעלות רמת השכלה בינונית ונמוכה, הדעה השלטת הייתה כי ככלל כלי התקשורת מאוזנים. אמנם הוסכם כי קיימת הטיה של חלק מן הכתבים, אך באופן כללי התקשורת מציגה קשת רחבה של עמדות, והתמונה המתקבלת בסופו של דבר מאוזנת ואובייקטיבית. רמת האמון בקרב קבוצות אלה הייתה גבוהה יחסית לרמת האמון שהביעו יתר המשתתפים במחקר. הוגנות הסיקור כלפי מערכת המשפט: השופטים, הפרקליטים והשוטרים טענו כי על פי רוב התקשורת עוינת את מערכת המשפט ואינה מסקרת אותה בהגינות, וכתוצאה מכך נפגע אמון הציבור בה. אמר אחד הפרקליטים: "התקשורת מציירת משטרה חלמאית ולא רצינית, ולעתים גם משטרה מושחתת. הפרקליטות מצטיירת כגוף עצלן, חדל אישים, שסוגר עסקאות בקלות, והתדמית שנוצרת לבתי המשפט היא שהם מקלים. התקשורת מתעקשת להציג תמונה של מערכת משפט לא מתפקדת".

לדעת אנשי מערכת המשפט ואכיפת החוק, יש סיבות אחדות לסיקור העוין את מערכת המשפט. ראשית, נטען שיש אווירה ציבורית מזלזלת וניסיונות לדה-לגיטימציה מצד גורמים המעוניינים בהחלשת שלטון החוק: "פוליטיקאים מביעים עמדות משולחות רסן כלפי מערכת. גרוע מכך, שופטים שעזבו בטריקת דלת

מכפישם את המערכת שהיו חלק ממנה עד לפני רגע. מה יחשוב הציבור?", אמר אחד השופטים.

שנית, נטען שלאור מורכבות ההחלטות המאפיינות את עבודת מערכת המשפט, נוח יותר לסקר את הצד האחר: "לעומתנו, משפחות פשע זה סקסי. כשאתה רואה את בכיר העבריינים מנשק את בכיר הסנגורים לאחר שחרורו ממעצר, אלה תמונות ששוות זהב עבור הכתבים. זה מצטלם מצוין ומעביר את המסר 'דפקנו את המערכת ויצאנו מזה'".

שלישית, מרבית המשתתפים בקבוצה זו סבורים כי ניגוח מערכת המשפט הנו אחד הביטויים לתופעה כללית: ההתדרדרות המוסרית וחוסר הכבוד המאפיינים את החברה הישראלית בשנים האחרונות והמועצמים בשל התנהלות התקשורת. עם זאת הם מאמינים כי בעזרת הסברה נכונה אפשר היה להתגבר על התופעה. חלק מן השוטרים והפרקליטים אף סבורים כי הכשרתם המקצועית צריכה לכלול הכנה להתמודדות עם השדה התקשורתי. בניגוד לדעה זו היו שחשבו, בעיקר בקרב השופטים, כי אנשי מערכת המשפט צריכים להימנע כליל מהופעה בתקשורת ולהתמקד בעבודה המשפטית גרדא.

רביעית, מעבר לעיונות הכללית כלפיהם, שאנשי מערכות המשפט והאכיפה האשימו בה את התקשורת, כל אחד ואחד מן הנמנים עם גופי אכיפת החוק – השוטרים, הפרקליטים והשופטים – הרגישו כי הסיקור עוין במיוחד את הגוף שהם שייכים לו, בין היתר משום שגופי אכיפת החוק האחרים מתעלים, באמצעות כלי התקשורת, את חצי הביקורת אל האחרים כדי להשיג לעצמם דעת קהל חיובית.

בניגוד גמור לאנשי מערכת המשפט (דהיינו השופטים, הפרקליטים והשוטרים), מרבית הסנגורים סבורים כי הסיקור מוטה לטובתה של המערכת דווקא, וזאת בשל תופעת "עיתונאי החצר" של הפרקליטות והמשטרה. אמר אחד הסנגורים: "כל כתב מתחיל יודע שהוא ניזון מידה של המערכת, וכידוע, יד לוחצת יד". עוד טענו הסנגורים כי התקשורת מציגה ראי תרבותי של פני החברה: "החברה בישראל היא חברה מתגוננת בהיבטים שונים, בין היתר גם מההיבט הפלילי. הציבור רואה בנאשמים אויב ורוצה לראותם תלויים בכיכר העיר. התקשורת מספקת לו את זה". לאור זאת, טענו הסנגורים, התקשורת מתעלמת מן העובדה שמערכת המשפט היא דרקונית ואינה מקפידה על זכויות החשודים והנאשמים; אדרבה, היא מבקרת את המערכת על כך שאינה מחמירה דייה ומדרבנת אותה להיות אגרסיבית עוד יותר כלפי הנאשמים. אמר אחד הסנגורים: "העובדה שיש בישראל כמעט מאה אחוזי הרשעה רק מוכיחה עד כמה מערכת המשפט רקובה ורחוקה מלעשות צדק. בהיבט הזה אני יכול לומר שאנחנו ממש מדינת עולם שלישי".

מרבית האסירים, במיוחד אלה שתיקיהם עלו לכותרות, הרגישו כי באופן כללי התקשורת אינה נותנת במה לגרסאות הנאשמים, והיא נוטה לייצג את התביעה. לדעתם העובדה שהתקשורת איננה מעניקה להם במה משקפת את יחסי הכוחות בחברה: "התקשורת בישראל פתוחה לעשירים בלבד, והיא הוגנת לאנשים שיש להם כסף, כי הם יכולים להגיע לתקשורת, ולא כל אחד יכול".

הכתבים ברובם רואים את סיקור מערכת המשפט כהוגן באופן כללי. הכתבים הסכימו כי התקשורת מדגישה מחדלים של מערכת המשפט, כמו גם של מערכות אחרות, אך זאת לא בשל עוינות כי אם בשל חובתה המקצועית של התקשורת. בנוסף לכך ציינו הכתבים כי הביקורת השלילית הרבה מגיעה מתוך המערכת עצמה דווקא: "המשטרה, הפרקליטות ובתי המשפט הם גופים שמתוסכלים אחד מהשני. הם בוחרים להוציא את התסכול שלהם בהטלת רפש זה על זה. זה לא משהו שהתקשורת יוצרת, אלא משקפת", אמר אחד הכתבים.

2. האם הסיקור נתפס כמשפיע על אמון הציבור במערכת המשפט, ואם כן – באיזה אופן?

בקרב כל הקבוצות המכירות את מערכת המשפט מקרוב (להוציא את האסירים) הוסכם כי הסיקור התקשורתי של מערכת המשפט משפיע משמעותית על אמון הציבור בה. עם זאת נחלקו הדעות באשר לכיוון ההשפעה של הסיקור על האמון: האם הסיקור תורם לירידת אמון הציבור, או שמא – לעלייתו? הפרקליטים, השוטרים והשופטים: בקרב קבוצות אלה שוררת הסכמה גורפת ורחבה כי הסיקור תורם לירידה באמון הציבור כלפי המערכת. המשתתפים העריכו כי עובדה זו היא תוצאה בלתי נמנעת של הפער המובנה בין "האמת המשפטית ובין האמת התקשורתית", שאותן הגדיר אחד השופטים כ"שתי אמתות שלא נפגשות לעולם". נטען שלהשפעת התקשורת על ירידת האמון יש שלוש סיבות:

(א) סיקור נרחב של ההליך הפלילי בשלביו הראשונים יוצר פער ציפיות וגורם לירידה באמון: נטען כי סיקור נרחב של מעצרים ושל פרשיות משפטיות חדשות, השוטף את סדר היום הציבורי, ניזון בעיקר מן המשטרה, שכן "החומר" טרם הועבר לתביעה או לנאשמים. הציבור לומד מאמצעי התקשורת "איך" לחשוב על הפרשה, מי אחראי לה, ומה מידת חומרתה, והוא מפתח ציפיות בהתאם לכך. לרוב ומטבע הדברים, ציפיות אלה אינן מתגשמות, בין מחמת קשיי ראיות ובין בשל העובדה שהליכים משפטיים מטבעם אינם "עומדים בקצב של התקשורת", כהגדרת אחד הפרקליטים, מה שמותיר את הציבור מאוכזב ממערכת המשפט, שנכשלה במילוי הציפייה שנבנתה; אכזבה זו אינה בהכרח מוצדקת מבחינה

משפטית, אך היא מובנת בהחלט מבחינה תקשורתית. הפער כאמור מערער לדעת המשתתפים את האמון במערכת המשפט הפלילי כולה וביכולתה לעשות צדק; כפי שהגדיר זאת אחד השופטים: "מסקרים מעצר ברעש גדול, יוצרים ציפיות מוגזמות של הציבור שהנה, עוד רגע, והחבל מוכן בכיכר העיר. הכותרות עסיסיות, והתמונות מצטלמות נהדר. אחר כך מטבע הדברים, יש מציאות אחרת, משפטית, אטית ואפורה הרבה יותר, אותה כבר לא טורחים לסקר. אולי, אם יזכרו בסוף, יכתבו איזה שורה או שתיים על סיום הפרשה, והציבור יחשוב ששוב ההר הוליד עכבר". המשתתפים בקבוצות אלה הביעו תסכול רב: "אין כל דרך להילחם בזה. במפת התקשורת היום הציבור תמיד נותר מאוכזב, כשחצי תאוותו בידו, והקצף יוצא על גופי מערכת המשפט השונים", אמר אחד השוטרים. "זה כישלון ידוע מראש. לעולם המערכת תיתפס בעיני ציבור הלא המשפטנים כמאכזבת ולא חזקה דייה", סיכם אחד השופטים.

(ב) השימוש שעושה מערכת המשפט בתקשורת פועל פעמים רבות כחרב פיפיות נגדה: מרבית הפרקליטים והשוטרים טענו כי השימוש שעושים אנשי האכיפה והמשפט בתקשורת מדי פעם בפעם בניסיון להטות לטובתם את דעת הקהל, הנו גורם נוסף לירידת אמון הציבור במערכת. לדעתם התפתחה תופעה: הכפשות הדדיות בקרב גופי אכיפת החוק, המציירת תמונת מצב עגומה של המערכת כולה. אמר אחד הפרקליטים: "המשטרה משחקת את המשחק התקשורתי, ובניסיונה לנשוא חן בעיני הציבור, היא מסיטה את האש מעצמה ומתנערת מאחריות, והדבר פוגע באמון הציבור במערכת וגורם לכולנו להיראות רע". אחד השוטרים אף ציין כי גם בית המשפט אינו טומן את ידו בצלחת: "למרבה הצער, גם בית משפט מתחיל לשחק את המשחק ומותח ביקורת על המשטרה והפרקליטות בתקשורת".

(ג) העיסוק התקשורתי במהלך ההליך הפלילי מזמין ביקורת על גזר הדין: המשתתפים העריכו כי הציבור מתקשה להאמין שההליך נותר נקי מהשפעות, בהינתן העיסוק הנרחב בתיקים בטרם הכרעת הדין. שופטים אחדים אף ציינו כי אמנם החלטות שונות היוצאות מתחת ידיהם של חלק מן השופטים מקצועיות ונקיות מהטיה, אך ניכר בסגנון הכתיבה "כאילו ניסחו אותן עבור התקשורת". שופטת אחרת אמרה: "אני לא מאמינה שמיהו מהשופטים ירשיע או יזכה בגלל הלך רוח תקשורתי, אבל אני בהחלט ערה לעובדה שהחלטות ביניים, כגון איסור פרסום או החלטות מעצר, בהחלט מושפעות". רבים מן השופטים ציינו כי קריאת התגובות

(טוקבקים) מצביעה על השפעת הסיקור על האמון. אחד השופטים ציין: "אני מסתכל על הטוקבקים ולא מאמין. התחושה היא שכל עונש שבית המשפט יטיל, התגובות תהיינה זהות: השופטים אוכלי חינם שאינם מצדיקים את שכרם, המערכת מנוונת ועוד. אני נדהם כמה שנאה יש כלפינו".

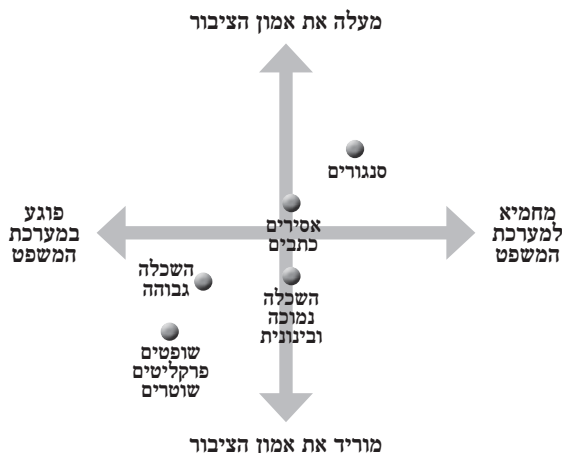
הסנגורים: בניגוד לעמדתם של אנשי מערכת המשפט, מרבית הסנגורים הסכימו כי הסיקור תורם דווקא לעליית אמון הציבור במערכת המשפט. לדעתם, הגם שהאמון יורד, עדיין ניתן למערכת אמון רב מכפי המגיע לה, וזאת נוכח סיקור אוהד על פי רוב של כלי התקשורת כלפי המערכת, בפרט כלפי המשטרה: "האמון במערכת המשפט בישראל אולי נמוך, אבל גם הוא מופרז. למערכת הזו היה דווקא מאוד מועיל אם התקשורת וגופים אחרים היו מגלים יותר חשדנות כלפיה", אמר אחד הסנגורים והוסיף: "באופן כללי הסיקור הוא 'קאבר אפ' של המשטרה ומקומם את שרידי כבודה האבוד".

הסנגורים סבורים כי התקשורת אינה משקפת נכונה את הבעיות האמתיות של מערכת המשפט; "הביקורת המוטחת בתקשורת במערכת המשפט היא מוטעית ומטעה את הציבור. הציבור אינו יודע כלל שמערכת המשפט בישראל לא רואה את האדם, הנאשם. הציבור לא מודע לזה שבית המשפט אינו שוקל שיקולים רחבים, שהוא גורם עינני ועיוות דין. התקשורת מטעה את הציבור לחשוב שהשופטים רחמנים, ושהשוטרים לא מצליחים להילחם בפשע. כך שגם אם האמון יורד, זה לא מהסיבות הנכונות. לו התקשורת הייתה מדווחת על המצב במערכת המשפט כמות שהוא, האמון היה יורד עוד בהרבה", אמר אחד הסנגורים. הכתבים: בקרב הכתבים נחלקו הדעות באשר לשאלה אם הסיקור תורם לירידת אמון הציבור או להפך. מרבית הכתבים סבורים כי התקשורת משקפת את המציאות, והמציאות היא שמביאה לירידה באמון. עם זאת, מקצת הכתבים ציינו כי התקשורת לעתים תוקפנית יתר על המידה ביחס למשטרה והופכת אותה ל"שק חבטות". ההסברים שניתנו לכך היו היחסים המורכבים של המשטרה עם כתבי המשטרה. הכתבים הגדירו את התנהלות המשטרה מולם "כוחנית וסחטנית" וציינו כי השוטרים מנצלים לרעה את השליטה הבלעדית שלהם בחומרי החקירה, בשלבי המעצר. הניצול בא לידי ביטוי לדבריהם ב"הוצאה קבלנית של צווי איסור פרסום, אותם המשטרה מקבלת כמעט אוטומטית על ידי בית המשפט שמשמש חותמת גומי לצורך העניין". הוצאת הצווים לבקשת המשטרה, נטען, ברובה אינה מוצדקת, ונועדה להשיג מונופול פסול ושליטה על הדיווחים בשרה התקשורת: "אתה פונה לבית המשפט ומבקש לראות שחזור. המשטרה לא מסכימה. 'זה מזהם את ההליך המשפטי', הם אומרים. לעומת זאת, הם עצמם מעבירים בקבילות

עדויות של עדי התביעה וחומרי חקירה נוספים". התנהלות המשטרה תוארה כפוגעת באמונם של הכתבים בה וכמשפיעה על הסיקור השלילי שהיא זוכה לו. **האסירים:** בקרב האסירים הייתה תמימות דעים כי התקשורת אינה אחראית לירידת אמון הציבור במערכת המשפט, אלא זו תוצאה של התנסות אישית של הציבור עם המערכת. הסביר אחד האסירים: "האמון של הציבור במערכת יורד, בגלל שהפשע בארץ הולך וגדל, והציבור נתקל בו בכל עיר בארץ. המצב הוא כזה שיותר אנשים מגיעים לבית משפט ומבינים איך עובדים שם. נתקלים יותר במערכת, אז בטח שהאמון יורד".

הציבור: המשתתפים בקרב קבוצות הציבור כולן הסכימו כי התקשורת תורמת לירידת אמון הציבור במערכת המשפט, משום שלציבור אין דרך אחרת לקבל מידע על המערכת מלבד התקשורת. הוסכם כי מרבית המידע המתקבל על אודות פעילות המערכת אינו מחמיא לה, ולכן פועל יוצא הוא שהציבור מגבש עליה דעה שלילית. עם זאת, הבדל בין קבוצות הציבור התגלה באשר לתפיסת הסיקור התקשורתי. בעוד שהמשתתפים בקבוצות בעלות רמת השכלה גבוהה טענו שהסיקור מוטה, סנסציוני ומשתלח במערכת, המשתתפים בקבוצות בעלות רמת השכלה בינונית ונמוכה נטו לראותו כמאוזן וכמשקף מציאות באופן כללי; כלומר הסיקור אינו אלא מאיר את תחלואי מערכת המשפט, ומשום כך פוחת אמון הציבור בה. אפשר אפוא לראות כי קיים קשר בין תפיסת הוגנות הסיקור כלפי מערכת המשפט ובין האופן שבו נתפס הסיקור כמשפיע על אמון הציבור. מפה תפיסתית הממחישה את הקשר הזה מוצגת באיור להלן:

היחס בין הוגנות הסיקור על מערכת המשפט ובין השפעתו על אמון הציבור בה

3. האם נתפס הסיקור כמשפיע על מערכת המשפט הפלילי, ואם כן – באיזה אופן?

כל המשתתפים בקבוצות המכירות את מערכת המשפט מקרוב²⁷ ציינו כי התקשורת משפיעה על התנהלותה של מערכת המשפט, כמו גם על ההליך המשפטי עצמו. להערכתם של המשתתפים, השפעתה זו של התקשורת אינה בהכרח מובנת או גלויה לציבור הרחב, אך תוצאותיה מחלחלות אליו דרך כלי התקשורת ומשפיעות אף הן על ירידת האמון שלו במערכת. השפעת התקשורת על מערכת המשפט ועל ההליך הפלילי הודגמה בארבעה נושאים עיקריים: (א) תפיסת הסיקור כמשבש הליכים פליליים, (ב) תפיסת הסיקור כמכתיב את סדר היום של מערכת אכיפת החוק, (ג) תפיסת הסיקור כמכתיב את רף הענישה ופוגע בנאשמים, (ד) תפיסת אופן הסיקור כפוגע במוטיבציה של העוסקים במלאכת אכיפת החוק.

(א) תפיסת הסיקור כמשבש הליכים פליליים: בקבוצות הפרקליטים ובקרב השופטים נטען כי הסיקור של הליכים פליליים בתקשורת, כפי שבא לידי ביטוי בעת האחרונה, משבש את תקינות ההליך הפלילי. כך למשל, הופעת עדויות בתקשורת משפיעה על עדים בפועל ובכוח: "הרי אם אותו עד היה מספר לעד אחר את גרסתו היה מואשם בשיבוש הליכים. בתקשורת הוא מספר לכל העולם על עדותו, כולל לעדי הגנה פוטנציאליים עתידיים, ואיש לא עושה דבר", אמר אחד השופטים.

(ב) תפיסת הסיקור כמכתיב את סדר היום של מערכת אכיפת החוק: מרבית המשתתפים ציינו כי הסיקור התקשורתי נתפס כמכתיב את סדר יומן של המשטרה ושל הפרקליטות ומשבש את סדר העדיפויות של תכניות העבודה שהגדירו לעצמן מראש. בין היתר טענו מרבית המשתתפים כי ההשפעה ניכרת באופנים האלה: (א) גופי אכיפת החוק משנים את הקצאת המשאבים ומתעלים את מרצם והתנהלותם בהתאם לנושאים העולים לסדר היום התקשורתי; אמר אחד הכתבים: "פעמים רבות המשטרה מתכננת את המעצר, מיקומו ועיתויו, על פי האופן שבו הוא יצטלם בתקשורת"; (ב) לאור חשיפתן הצפויה, המשאבים המוקצים לחקירות מתוקשרות גדולים בהרבה מאלה המוקצים לתיקים שאינם זוכים להגיע לכותרות, הגם שהם חמורים לא פחות מהם; (ג) עבודת הפרקליטות נתפסת אף היא כמושפעת מן התקשורת: "אם התיק עולה בתקשורת, הפרקליטות תחמיר אתו מהרגע הראשון", אמר אחד הסנגורים. חלק מן הפרקליטים הסכימו כי "לפעמים תיק מתוקשר זוכה להתייחסות מהירה ויעילה יותר", כפי

שהגדירה זאת אחת הפרקליטות; (ד) גם חלק מהחלטות מערכת המשפט נתפסות כמושפעות מן התקשורת: "לפני כמה זמן נעשתה כתבה על סחבת בבית המשפט, והנה לאחרונה קיבלנו הנחיה לא לדחות יותר תיקים", אמר אחד השופטים. אחד הכתבים אף אמר: "התקשורת גוררת את המשטרה והפרקליטות להגיש כתבי אישום במקום שהם אפילו לא היו רוצים או עושים זאת, אלמלא הלחץ המופעל בתקשורת".

לאור האמור, מרבית המשתתפים, להוציא את הכתבים, קבלו על כוחה הבלתי מוגבל והבלתי מרוסן של התקשורת: "העיתונות היא התחום הכי פרוץ שיש. אין עליה מגבלות. אין שום מערך אפקטיבי של נורמות, כללים. כללי האתיקה של העיתונות לא משחקים בכלל תפקיד, בהיותם וולונטריים, נעדרי שיניים ובלי כוח אכיפה"; "העובדה שהעיתונות עושה ככל העולה על רוחה, והמערכות פועלות לפי הלך הרוח של התקשורת, היא מצמררת. מחר כל אחד יכול לקנות עיתון ולהכתיב את סדר היום של מערכת אכיפת החוק", אמר אחד התובעים.

(ג) תפיסת הסיקור כמכתיב את רף הענישה ופוגע בנאשמים: הסנגורים טענו כי הפרקליטות ובתי המשפט מנהלים לעתים את מדיניות הענישה לפי הלכי הרוח הנושבים בתקשורת: "אני יכול לדבר עם פרקליטה על ענישה מסוימת במסגרת הסדר טיעון. אם בסמוך לדיון ובטרם נחתם ההסדר תעלה העברה לכותרות, הרף יעלה". גם פסיקת השופטים נתפסת בעיני הסנגורים כמושפעת מן התקשורת: "שופט שומע משופט שהתקשורת קבעה שהנאשם אשם, עושה את החשבון ואומר לעצמו: מה אני צריך טוקבקים של נאצה? עדיף להרשיע, נקבל מחיאות כפיים מהציבור, ולתיק הבא. מקסימום שהעליון יִזכה"; "השופטים מתייחסים בחרדת קודש לפרסומים עליהם, בין היתר כי הדבר משפיע על הקידום שלהם ועל האופן שהם נתפסים במעגל שלהם המושפע מזה. זאת הסיבה ששופטים מגיעים נעולים מראש ונחושים לבצע את מה שהתקשורת מצפה מהם". כל השופטים שרואיינו אמרו כי הם מודעים לעמדות אלה, אך הם אינם מתנהלים או מחליטים לפי התקשורת. לטענתם, "הסכנה הגדולה ביותר שעומדת למוסר ולמשפט תהיה אם שופטים ינסו לנשוא חן בעיני הטוקבקיסטים והעיתוננים וישפטו לפי זה. אז באמת כולנו נוכל ללכת הביתה". יצוין כי הסברה כי השופטים מושפעים מפרסומים עיתונאיים בטרם גזר הדין וקובעים בהתאם את רף הענישה הושמעה גם בקרב קבוצות הציבור בעלות רמת השכלה גבוהה.

(ד) תפיסת אופן הסיקור כפוגע במוטיבציה של העוסקים במלאכת אכיפת החוק: בקבוצות השוטרים, הפרקליטים, התובעים והשופטים נטען כי הסיקור גורם לפגיעה במוטיבציה. השוטרים דיווחו כי הביקורת הבלתי פוסקת עליהם מרפה את ידם: "אם נתפוס יותר גנבים, לא נקבל יותר שכר. מה נותר לנו אם לא הכרה חיובית בתקשורת? במציאות זה ההפך: אנחנו מקבלים על הראש כל הזמן, וזה פוגע במוטיבציה שלנו". גם הפרקליטים ציינו את הקושי בהמשך עבודה מאומצת נוכח הסיקור הביקורתי כלפיהם: "לפעמים נראה שכבר אין בשביל מה להתאמץ. גם ככה יורדים עלינו מכל כיוון. עדיף כבר לסגור תיק בהסדר של חמש שנים ולא שבע. ממילא יגידו שזה היה מקל, והעונש לא ראוי, אז בשביל מה להתאמץ?". מקצת השופטים התייחסו גם הם לפגיעת הסיקור במוטיבציה. אחת השופטות ציינה: "התחושה שהשופטים מסתובבים אתה היא כי מה שלא יעשו, הם יחטפו על הראש, והלחץ בו השופטים נמצאים מקשה מאוד על עשיית הצדק".

דיון וסיכום

שתי תפיסות מרכזיות ביחס לסיקור התקשורתי של מערכת המשפט הפלילי הוצגו במחקר. לפי התפיסה האחת, שאותה הציגו מרבית המשתתפים מקרב הציבור והכתבים, התקשורת היא גורם המדווח לציבור על הליכים פליליים. במסגרת תפקידה זה התקשורת מבקרת את מערכת המשפט, כמו גם מערכות שלטון נוספות, כמצופה ממנה במדינה דמוקרטית. הביקורת, כך נטען, היא על פי רוב עניינית והגונה ונעשית משיקולים אובייקטיביים. לפי התפיסה האחרת, שבה החזיקו כל יתר המשתתפים במחקר, סיקור המשפט הוא סנסציוני, שטחי, לא מקצועי ומוטה לצדם של בעלי אינטרסים שונים. אמנם לא הייתה תמימות דעים באשר למהותם-זהותם של "בעלי אינטרסים", אך הוסכם כי לעתים קרובות אלו צדדים להליך הפלילי או צדדים פוטנציאליים שלו, המבקשים להטות את דעת הקהל ולהשתמש בתקשורת כמנוף להפעלת לחץ כלשהו על מערכת אכיפת החוק והמשפט.

תפיסות שונות הוצגו גם בנוגע לאופי הסיקור התקשורתי של מערכת המשפט. הסנגורים והאסירים ציירו את התקשורת כהגמונית וכנסמכת על מערכת המשפט כמקור מידע מרכזי בתמורה להימנעות מחשיפת תחלואיה האמיתיים לעיני הציבור. לעומתם, אנשי מערכת המשפט עצמה – השופטים, השוטרים והפרקליטים – רואים בתקשורת כלי שרת בידי גורמים אינטרסנטיים המבקשים

להוקיע את מערכת המשפט ולפגוע בלגיטימיות שלה. לפיכך נתפסת התקשורת בעיניהם כעוינת את מערכת המשפט באופן כללי, ואף יתרה מזאת – כעוינת במיוחד את הגופים שאליהם משתייכת כל אחת ואחת מן הקבוצות בהתאמה: בתי המשפט, המשטרה והפרקליטות. ממצא זה תואם את תופעת "התקשורת העוינת היחסית" (relative hostile media effect), המבטאת את נטייתם של צדדים לסכסוך לתפוס את הסיקור התקשורתי כמוטה במיוחד לרעתם, ביחס לגופים אחרים (Gunther et al., 2001), והמהווה פיתוח של תופעת התקשורת העוינת כפי הוצגה לראשונה בידי וולון, רוס ולפר (Vallone, Ross & Lepper, 1985).

אופן ההשפעה של התקשורת על אמון הציבור במערכת המשפט נחלק גם הוא לשלוש תפיסות מרכזיות. בתפיסה הראשונה אווזים מרבית המשתתפים במחקר, ובהם אנשי מערכת המשפט, הכתבים ומרבית הציבור. הללו העריכו כי סיקור ההליך תורם לירידת אמון הציבור במערכת המשפט, בין משום שהוא עוין, כפי שטענו אנשי מערכת המשפט, ובין משום שהוא משקף את המציאות על אודות התנהלות מערכת המשפט. מנגד, בתפיסה השנייה אווזים הסנגורים, הסבורים כי הסיקור מחמיא למערכת ותורם לעליית אמון הציבור בה, בין היתר לאור עובדה שהתקשורת נמנעת ממתחת ביקורת ציבורית לגיטימית על מערכת המשפט. בתפיסה השלישית אווזים האסירים, שייחסו לסיקור התקשורתי השפעה מועטה, אם בכלל, על אמון הציבור. הם אמנם הסכימו כי האמון במגמת ירידה, אך טענו כי זו תוצאה של התנסות בלתי אמצעית של אזרחים עם המערכת, והיא (הירידה) אינה יציר כפיה של התקשורת. העובדה שהאסירים נטו לייחס לתקשורת השפעה מועטה תואמת את תאוריית התלות במדיה, שהכירה בעובדה שהתנסותו האישית של אדם עולה על השפעות התקשורת עליו. מחקרים נוספים שנערכו הכירו בכך שהתנסות אישית ובלתי אמצעית של אדם היא המעצבת יותר מכול את דעותיו על מוסדות אכיפת החוק (Higgins, Wolfe & Walters, 2009; Tyler). (Tyler & Huo, 2002).

המכנה המשותף לכולם – שוטרים, סנגורים, תובעים, פרקליטים ושופטים – היה ההסכמה הרחבה שהטיית התקשורת בידי אינטרסנטים שונים, יהיו אשר יהיו, היא בגדר השפעה זרה ולא רצויה על מערכת המשפט הפלילי, והיא פוגעת בטוהר ההליך השיפוטי ובאמון הציבור בניקיונו. והנה, על אף ההסכמה הרחבה זו, הכרת הצדדים ביכולת ההשפעה של התקשורת על דעת הקהל אינה מתירה לאיש מהם להפקיר את השדה התקשורתי פרוץ ולהסתכן בהפסד במערכה על דעת הקהל, גם לא במחיר הפגיעה בהליך.

ממצאים אלה ממחישים את הבעייתיות בסיקור של מוסדות שלטון בכלל ושל מערכת מקצועית כמערכת המשפט בפרט, בעידן זה. כפי שתואר בפרק המבוא, הגישה הרואה בביקורת כלפי מוסדות המדינה חובה של התקשורת היא גישה

רווחת. קשה להניח שמישהו יטען שתפקידה של התקשורת במדינה דמוקרטית מתוקנת הוא להתגייס לטובת מערכות השלטון ולהעלות את קרנן בעיני הציבור. תפקידה זה של התקשורת נדחה בעבר, כשנקבע כי שמירה על עצמאותה ואי-תלותה של התקשורת חיוניות לתפקודה כ"כלב השמירה" של הדמוקרטיה.

הנה כי כן, איש אינו סבור כי התקשורת בעת הזו עצמאית. הכול מסכימים כי סיקור המשפט מגויס, והמחלוקת היחידה היא לטובתו של מי. יהיו אלה המדינה או בעלי אינטרסים כלכליים, עסקיים או פוליטיים באשר הם, התפיסה הרווחת היא כי נעשה שימוש בחופש העיתונות בידי אלו שמנצלים את "זכות הציבור לדעת" כדי להפוך את התקשורת לזירת התגוששות במטרה להשפיע על הציבור ועל מקבלי ההחלטות השונים, וכי בכך פוגעים בהליך המשפטי.

גם אם המציאות המצטיירת היא ברמת התפיסה בלבד, יש לכך משמעות רבה. לפי המודל של גאנתר וסטורי (Gunther & Storey, 2003), האופן שבו נתפסת השפעת התקשורת בעיני אחרים משפיע על התנהלותם של אלה המחזיקים בתפיסות ההשפעה. לפיכך קיים חשש ממשי שהצדדים השונים של ההליך הפלילי ינהלו את עצמם, מקצועית ותקשורתית, על פי האופן שבו הם תופסים את השפעת התקשורת. כך לדוגמה אפשר להעלות על הדעת שגורמים במערכת המשפט יימנעו מחשיפת מידע, או גרוע מכך – יימנעו מקבלת החלטות העשויות להערכתם לפגוע באומן הציבור כלפי המערכת. מאחר שהמערכת משמשת מקור מידע מרכזי ביחס לחלק מן הנושאים המשפטיים בנקודות זמן שבהן טרם נחשפו הנושאים הללו לציבור, החשש מפגיעה בזכות הציבור לדעת מתעצם. מן הצד האחר ובהינתן העובדה כי הסגורים תופסים את התקשורת כמשפיעה על החלטות מערכת המשפט, אפשר להניח שיעשו מאמצים מצד חלקם להזין את התקשורת בידיעות המקדמות את צורכיהם או את צורכי לקוחותיהם בכוח או בפועל. למעשה, שום צד אינו חסין, על פי התפיסות כאמור, מהתנהלות תקשורתית מניפולטיבית, שמוצע כאן לכנותה "מניפוליטיגציה".

הסכנה הטמונה בתקשורת ש"עושה משפט", בתעקיף (פרפרזה) למונח של פרי (Peri, 2004), שהציע שהתקשורת "עושה פוליטיקה", מועצמת בהיעדר כלים מקצועיים בידיהם של עיתונאים לנהל את המערכה המשפטית באינסטנציה תקשורתית. למעשה התקשורת מתנהלת בזירה שבה תהליכי קבלת ההחלטות באשר להליכים משפטיים, פליליים ואחרים שונים בתכלית השינוי מאלה שבזירה המשפטית: המשפט התקשורתי מתנהל לרוב כאן ועכשיו, בבחינת "התקשורת שופטת ומרשיעה", ללא יכולת כלשהי להמתין פרקי זמן ארוכים האופייניים למערכת המשפטית.

דברים אלה מצביעים על חשיבותם של מנגנוני פיקוח ובקרה שיספקו הגנה על הציבור ועל מערכת המשפט עצמה מפני ההשפעה של סיקור אינטרסנטי מכיון

מטרה. וזאת דווקא בתקופה שבה התחרות בין אמצעי התקשורת השונים הגיעה לשיאים חדשים והפכה לזירת התגוששות חריפה במיוחד, רוויה באינטרסים וביצרים. במציאות משפטית שבה כלל הסוב-יודיצה נרמס ברגל גסה (סגל, 1996), וכללי האתיקה העיתונאיים אינם נותנים מענה למורכבות שנוצרה בשטח בעידן המדיה החדשה, נראה כי סדר היום התקשורתי פרוץ לכל דאלים גבר, בין אם בשם חופש העיתונות ובין אם בשם אינטרסים לגיטימיים הרבה פחות מכך.

מציאות זו דרבנה את הכנסת לחפש לה פתרונות בדמות חקיקה.²⁸ עם זאת הצבת מגבלות על התקשורת באמצעות חקיקה ראשית נתפסת בעיני אנשי התקשורת כפגיעה בלתי לגיטימית. כך לדוגמה יוזמה נוספת לחקיקה חדשה²⁹ שהובאה לאחרונה לכנסת, בניסיון לאזן בין זכות הציבור לדעת ובין ההגנה על תקינות ההליך, נתקלה בהתנגדות נחרצת של נציגי התקשורת בטענם כי מדובר בהפרה בוטה של חופש העיתונות. השאלה הנותרת אפוא – מי בסופו של דבר יגן על זכויות הפרט המופרות ועל טוהר ההליך השיפוטי – חשובה מדי, ואל לה להיותר ללא מענה.

החשש מהפיכת התקשורת לכלי שרת בידי בעלי דין אינטרסנטיים והחשש ממערכת משפט המתנהלת על פי הלך הרוח בתקשורת מהווים סכנה למשפט ולחברה כאחד. על המשמעות של החדירה התקשורתית לעולם מקצועי האמור להיות נקי מהשפעות זרות, אמר השופט חיים כהן: "ההקשבה להלכי רוח בציבור כלשהו והרדיפה אחרי אמון, סכנה רבה בצדן. כריית האוזן לדעות ולהתרחשויות שמחוץ לאולמי בית המשפט עלולה להסיח דעת השופטים מן האינטרסים המיוחדים והמידיים של בעלי הדין העומדים לפניהם או מבלעדיות הראיות והטענות שבאו לפניהם כדין" (כהן, 2002, עמ' 19).

מחקר זה מחדד את המתח העולה מסיקור נושא מורכב ורווי אינטרסים מנוגדים דוגמת מערכת המשפט ומציף את הצורך בפיענוח ובמציאה של דרכים חדשות לתרגום ליבת המתחים מן הזירה המשפטית והתקשורתית לשיח ציבורי ראוי בזירה התקשורתית. המחקר העלה על פני השטח את הצורך במחקרים עתידיים, שיעסקו בין היתר בבחינת הסיקור עצמו ובקשר בינו ובין מערכת המשפט ואמון הציבור בה.

הערות

- 1 בהקשר זה חזרו בתי המשפט גם על אמירתו של השופט פרנקפורטר מבית המשפט העליון בארצות הברית בפ"ד 369 U.S. 186: *Baker v. Carr* (1961): "The court's authority is possessed of neither the purse or the sword" (מרתק להזכיר כי השופט פרנקפורטר (עוד בטרם התמנה לשיפוט בשנת 1919) היה בין הראשונים לערוך מחקר על אודות

הקשר בין המדיה ובין מערכת הצדק הפלילי. במחקר כמותי שערכו פרנקפורטר ורוסקו (Frankfurter & Roscoe, 1922) נמצא כי הדיווחים העיתונאיים הנרחבים על אודות פשע באוהיו בינואר 1919 הובילו לתוצאות ממשיות באופן שבו פעלה מערכת המשפט הפלילי. כיוון שהציבור האמין כי העיר נמצאת בעיצומו של "גל פשע", נשמעה דרישה לתגובה מהירה וקשה של המשטרה ורשויות העיר. אמנם הרשויות נענו לדרישות אלה, אך הן פעלו להשביע את דרישות ההמון יותר משפעלו לציית להליכים החוקיים. התוצאה הייתה הגברת הסיכוי לעיוות הצדק הפלילי ולהטלת עונשים קשים יותר ביחס לעברות שהתבצעו.

2 הנשיא ברק (כתוארו אז) בבג"ץ 732/84, ח"כ יאיר צבן נ' השר לענייני דתות, פר"י מ(4), 141.

3 קיימים מקרים מיוחדים שבהם חוק סדר הדין הפלילי מתיר למתלונן להגיש קובלנה פלילית פרטית, במקום שהמשטרה החליטה לא לפתוח בחקירה. עם זאת מדובר ברשימה סגורה ומצומצמת של עברות הקבועות בתוספת השנייה של חוק סדר הדין הפלילי, נוסח משולב, תשמ"ב-1982.

4 במסגרת אירועי "עיר ללא אלימות" שהתקיים ביום 10 ביוני 2010, כפי שפורסם באתר חדשות ערוץ 2. נדלה ביום 16 ביוני 2010 מתוך <http://www.mako.co.il/news-channel2/Channel-2-Newscast/Article-4f9710086d22921004.htm>

5 הגתונים הוצגו ביום 4 בינואר 2010 במכון הישראלי לדמוקרטיה במסגרת פורום משטרה-חברה.

6 פורסם באתר ynet ביום 25 בינואר 2011: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4018579,00.html>

7 פורסם באתר Globes ביום 10 בינואר 2011: <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000614444>

8 פורסם באתר ynet ביום 27 בינואר 2010: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3840303,00.html>

9 <http://www.news1.co.il/Archive/001-D-94738-00.html?tag=22-17-35>

10 "המשימה שמוטלת כיום על כל המופקדים על המוסדות הדמוקרטיים בישראל היא לאחות את הקרעים, להגביר את האמון במוסדות שלטוניים", אמרה נשיאת בית המשפט העליון דורית בייניש בכינוס הנשיא לדמוקרטיה ביום 3 באוגוסט 2009. נדלה ביום 1 ביולי 2010 מתוך http://www.idi.org.il/events1/Events_The_President's_Conference/2009/Pages/speech2.aspx

11 דברים שאמרה נשיאת בית המשפט העליון דורית בייניש בכינוס שנערך ביום 10 באוקטובר 2008 במרכז הבינתחומי הרצליה. נדלה ביום 5 במאי 2011 מתוך <http://portal.idc.ac.il/he/main/pages/newsDetails.aspx?idcid=16&idclang=Hebrew>

- 12 כינוס "משפט ותקשורת בישראל" שנערך באוניברסיטת בר-אילן ביום 17 באוגוסט 2010. נדלה ביום 20 ביוני 2011 מתוך http://www1.biu.ac.il/index.php?id=3&pt=20&p_id=4&level=1&cPath=4&type=1&news=1081
- 13 במרס 2011 הורשע הנשיא בעבר משה קצב בשורה של עברות מין, ובהן שתי עברות אונס כלפי עובדות. הפרשייה, שהתחילה בשנת 2006 בתלונה של קצב עצמו על ניסיון סחיטה, הסתעפה מאוד ככל שהתארכה, והחלטות הפרקליטות שהתקבלו במהלך התקופה היו ועודן נתונות לביקורת ציבורית, כגון ההחלטה לחתום עם קצב על הסדר טיעון, שהוא עצמו חזר בו מרצונו בסופו של דבר.
- 14 בפברואר 2010 נפתח משפטו של ראש הממשלה בעבר אהוד אולמרט בבית המשפט המחוזי בירושלים בגין שורה של עברות מרמה והפרת אמונים. משפטו טרם הסתיים בעת כתיבת דברים אלה.
- 15 בינואר 2007 הורשע שר המשפטים חיים רמון בעברת מעשה מגונה בכוח.
- 16 ביוני 2009 הורשע שר האוצר בעבר אברהם הירשנזון בשורה של עברות קבלת דבר במרמה בנסיבות מחמירות, ונשפט למאסר בן חמש שנים וחמישה חודשים.
- 17 הסכסוך בין השניים פרץ בשנת 2007 בשל שורת שינויים מוסדיים שתכנן השר, ביניהם שינוי בהרכב הוועדה למינוי שופטים, והדבר נתקל בהתנגדות נחרצת מצד נשיאת בית המשפט העליון.
- 18 המחלוקת בין פרקליט המדינה ובין שר המשפטים פרצה בנובמבר 2009, לאחר שהפרקליט משה לדרור מתח ביקורת על החלטתו של השר יעקב נאמן לפצל את סמכויות היועץ המשפטי לממשלה.
- 19 בחודש פברואר 2010 פורסם ב"ידיעות אחרונות" כי אורי קורב, סגן פרקליט מחוז ירושלים, אמר לסטודנטים במכללה שבה הוא מלמד כי מרבית השופטים "הם חמורים". אמירה זו הקימה סערה תקשורתית גדולה ותגובות כה קשות נגד קורב מצד השופטים, עד כי פרקליט המדינה נאלץ להשעותו להעמידו לדין משמעתי.
- 20 במחקרים נמצאו ממצאים סותרים באשר למתאם בין שני סוגי האמון (European social survey, 2002; Uslaner, 1999).
- 21 לעומת מוסדות שלטון אחרים הזוכים לדירוג גבוה יותר, כגון מערכות ביטחוניות, מערכות בריאות, ביקורת המדינה, מוסד הנשיאות ועוד (ויגודה-גדות ומזרחי, 2010).
- 22 בהתאם לעקרון אי-התלות בשופטים, הנהוג בישראל והמוסדר בכללי השפיטה (סדרי העבודה של הוועדה לבחירת שופטים, התשמ"ד-1984). עם זאת יש שיטות משפט אחרות שבהן אין זה כך.
- 23 השתתפות אסירים במחקר אושרה בידי ועדת המחקרים של שב"ס, שהתכנסה לדון בבקשה בנובמבר 2009.
- 24 העובדה שחלק מן המשתתפים נבחרו בידי ראשי היחידות שבהן הם עובדים מהווה מגבלה; אמנם ראשי היחידות תודרכו מראש בדבר אופן הבחירה, אך מובן כי הבחירה

- נתונה להטיה. עם זאת, כפי שציין קפלינגר (Kepplinger, 2007), מנקודת מבט אקדמית עדיף לקבל אינפורמציה מסוימת, הגם שהיא מוגבלת, מאשר לא לקבלה כלל.
- 25 הראיונות עם השופטים נערכו באישור בכתב מאת נשיאת בית המשפט העליון – כנדרש בהתאם לכללי האתיקה לשופטים, התשס"ז-2007 – אשר ניתן ביום 20 בדצמבר 2009.
- 26 חלקם עובדים ביותר מכלי תקשורת אחד.
- 27 להוציא את קבוצת האסירים שלא נדרשה לנושא.
- 28 ביום 19 ביולי 2011 אושרה הצעת חוק העונשין (תיקון) – איסור צילום נפגעי עברה מינית, התש"ע-2010, הקובעת כי ייאסר צילום נפגע או נפגעת של עברות מין ולחלופין מתלוננים או מתלוננות על הטרדה מינית.
- 29 בימים אלה נדונה בכנסת הצעת חוק ממשלתית – הצעת חוק בתי המשפט (תיקון מס' 60) איסור פרסום, התש"ע-2010 – המציעה לאסור את פרסום שמו של חשוד בעברה במשך 48 שעות הראשונות.

רשימת המקורות

- אדוני, ח' ונוסק, ה' (1997), אני, ישראלי ואזרח העולם: הטלוויזיה בכבלים והשלכותיה על קשרים חברתיים, בתוך ד' כספי (עורך), תקשורת ודמוקרטיה בישראל, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 95-115.
- אריאז, א', הרמן, ת', לבל, י', פילפוב, מ', צבן, ה' וקנפלמן, א' (2010), מדר הדמוקרטיה הישראלית – 2010, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. נדלה ביום 23 בינואר 2011 מתוך http://www.idi.org.il/Parliament/2009/Pages/2009_63/B/b_63.aspx
- ויגודה-גדות, ע' ומזרחי, ש' (2010), ביצועי המגזר הציבורי בישראל: ניתוח עמדות אזרחים והערכת מצב לאומית, נייר עבודה 10. נדלה ביום 23 בינואר 2011 מתוך http://poli.haifa.ac.il/~eranv/material_vigoda/NAPPA-IL10.heb.pdf
- כהן, ח"ה (2002), הרהורי כפירה באמון הציבור, המשפט, 14, 9-20.
- לימור, י' וגבל, א' (2002), בעלות צולבת על אמצעי התקשורת: האם באמת יש השפעה על התכנים?, קשר, 32, 28-36.
- סגל, ז' (1996), חופש העיתונות – בין מיתוס למציאות, תל אביב: פפירוס.
- סגל, ז', פוקס, ק' ובלס, ת' (2011), השפעת התקשורת על עמדות הציבור במשפטים פליליים: משפטו של הנשיא לשעבר משה קצב כמקרה בוחן, קשר, 41, 4-21.
- סילברסטון, ר' (2006), מדוע ללמוד מדיה, תל אביב: רסלינג.
- פלג, ע' ובוגוש, ר' (2010), הגלימה השחורה והעיתונות הצהובה: יחסם של השופטים אל התקשורת בישראל, מסגרות מדיה, 5, 13-56.

פרי, י', צפתי, י' וטוקצינסקי, ר' (2007), האם התקשורת משפיעה לרעה על המורל הלאומי?, תל אביב: מכון חיים הרצוג. נדלה ביום 13 באוגוסט 2011 מתוך

<http://www.tau.ac.il/institutes/herzog/media.html>

רטנר, א' (2010), מדד שלטון החוק: מחקר אורך, 2000-2010, חיפה: אוניברסיטת חיפה. שנער, ד' ומשה, מ' (1997), ריבוי ערוצים והפרטת השידורים בישראל: רטוריקה ומציאות, בתוך ד' כספי (עורך), תקשורת ודמוקרטיה בישראל, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 71-96.

Ball-Rokeach, S. J. (1998). A theory of media power and a theory of media use: Different stories, questions and way of thinking origin of media-system dependency: A socio-logical framework. *Mass Communication & Society*, 1(1/2), 5-40.

Ball-Rokeach, S. J. & Jung, J. Y. (2009). The evolution of media system dependency theory. In R. L. Nabi & M. B. Oliver (Eds.), *The Sage handbook of media processes and effects*. Los Angeles: Sage, pp. 531-544.

Bogoch, B. & Holzman-Gazit, Y. (2008). Mutual bonds: Media frames and the Israeli high court of justice. *Law & Social Inquiry*, 33(1), 53-87.

Bradford, B. & Jackson, J. (2009). *Public trust in criminal justice: A review of the research literature in the United States*. Retrieved June 7, 2010 from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1369704

Brown, S. (2003). *Crime and law in media culture*. Buckingham: Open University Press.

Bybee, K. J. (2007). *Bench press: The collision of courts, politics, and the media*. Palo Alto: Stanford University Press.

Caldeira, G. A. (1986). Neither the purse nor the sword: Dynamics of public confidence in the supreme court. *American Political Science Review*, 84, 1209-1226.

Cappella, J. N. (2002). Cynicism and social trust in the new media environment. *Journal of Communication*, 52(1), 229-241.

Cappella, J. N. & Jamieson, K. H. (1996). News frames, political cynicism and media cynicism. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 546(1), 71-84.

Cappella, J. N. & Jamieson, K. H. (1997). *Spiral of cynicism: The press and the public good*. New York: Oxford University Press.

- Caspi, D. & Limor, Y. (1999). *The in/outside: The media in Israel*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Citrin, J. & Green, D. P. (1986). Presidential leadership and the resurgence of trust in government. *British Journal of Political Science*, 16(4), 431-453.
- Cohen, J., Tsfati, Y., & Sheaffer, T. (2008). The influence of presumed media influence in politics: Do politicians' perceptions of media power matter? *Public Opinion Quarterly*, 72(2), 331-344.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95-S120.
- Coleman, J. S. (1993). The rational reconstruction of society. *American Sociological Review*, 58(1), 1-15.
- Craig, S. C. (1993). *The malevolent leaders: Popular discontent in America*. Boulder, CO: Westview Press.
- Davison, W. P. (1983). The third-person effect in communication. *Public Opinion Quarterly*, 47, 1-15.
- Delhey, J. & Newton, K. (2005). Predicting cross-national levels of social trust: Global pattern or Nordic exceptionalism? *European Sociological Review*, 21(4), 311-327.
- Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. New York: Wiley.
- Edelman, L. B., Abraham, S. E., & Erlanger, H. S. (1992). Professional construction of the legal environment: The inflated threat of wrongful discharge. *Law & Society Review*, 26, 47-83.
- Eurobarometer 63. Retrieved October 4, 2010 from http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.htm
- European social survey (2002). Retrieved May 18, 2011 from <http://ess.nsd.uib.no/ess/round1/>
- Fox, R. L., Van Sickel, R. W., & Steiger, T. L. (2007). *Tabloid justice: Criminal justice in an age of media frenzy*. Colorado: Rienner Publishers.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
- Frankfurter, F. & Roscoe, P. (1922). *Criminal justice in Cleveland*. Cleveland: Cleveland Foundation.
- Ghanem, S. (1996). Media coverage of crime and public opinion. Doctoral dissertation, University of Texas, Austin.

- Gibson, J. L. & Caldeira, G. A. (2009). *Citizens, courts and confirmations: Positivity theory and the judgments of the American people*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gies, L. (2008). *Law and the media: The future of an uneasy relationship*. Abingdon: Routledge-Cavendish.
- Gunther, A. C., Christen, C. T., Liebhart, J. L., & Chia, S. C. Y. (2001). Congenial public, contrary press, and biased estimates of the climate of opinion. *Public Opinion Quarterly*, 65(3), 295-320.
- Gunther, A. C. & Storey, J. D. (2003). The influence of presumed influence. *Journal of Communication*, 53(2), 199-215.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. Oxford: Polity Press.
- Haltom, W. & McCann, M. (2004). *Distorting the law: Politics, media and the litigation crisis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hanitzsch, T. (2011). Trust in public institutions among journalists: Comparative evidence from 18 Countries. Paper presented at *The International Communication Association (ICA) Annual Conference*, Boston.
- Hardin, R. (2006). *Trust*. Cambridge: Polity Press.
- Healy, T. (2002). The measurement of social capital at an international level. Paper presented at *The Conference on the Measurement of Social Capital*, London. Retrieved July 5, 2011 from <http://www.vwl.tuwien.ac.at/hanappi/AgeSo/SecReps/SocialCapitalMEASURES.pdf>
- Higgins, G. E., Wolfe, S. E., & Walters, N. (2009). Sex and experience: Modeling the public's perceptions of justice, satisfaction, and attitude toward the courts. *American Journal of Criminal Justice*, 34(1/2), 116-130.
- Jamieson, P. W. (1998). Lost in translation: Civic journalism's applicability to newspaper coverage of the US Supreme Court. *Communications and the Law*, 20(1), 1-35.
- Katz, E., Blumler, J. G., & Gurevitch, M. (1974). Utilization of mass communication by the individual. In J. G. Blumler & E. Katz (Eds.), *The uses of mass communications: Current perspectives on gratifications research*. Beverly Hills, CA: Sage, pp. 19-32.
- Kepplinger, H. M. (2007). Reciprocal effects: Toward a theory of mass media effects on decision makers. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 12(2), 3-23.

- Kirchheimer, O. (1961). *Political justice*. Princeton: Princeton University Press.
- Krueger, R. A. & Casey, M. A. (2000). *Focus groups: A practical guide for applied research (3th ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lindolf, T. R. (1995). *Qualitative communication research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lühiste, K. (2006). Explaining trust in political institutions: Some illustrations from the Baltic states. *Communist and Post-Communist Studies*, 39(4), 475-496.
- Mair, P. (2006). *Polity skepticism, party failings, and the challenge to European democracy*. Wassenaar: NIAS.
- Malleson, K. (1999). *The new judiciary: The effects of expansion and activism*. Brookfield USA, Singapore and Sydney: Ashgate.
- Miller, A. H. & Borrelli, S. A. (1991). Confidence in government during the 1980s. *American Politics Quarterly*, 19, 147-173.
- Mishler, W. & Rose, R. (2001). What are the origins of political trust? Testing institutional and cultural theories in post-communist societies. *Comparative Political Studies*, 34(1), 30-62.
- Mizrahi, S., Vigoda-Gadot, E., & Cohen, N. (2009). Trust, participation and performance in public administration: An empirical examination of health services in Israel. *Public Performance & Management Review*, 33(1), 7-33.
- Mizrahi, S., Vigoda-Gadot, E., & Cohen, N. (2010). Trust, participation and performance in welfare supply organizations: The case of the social security institute in Israel. *Public Management Review*, 12(1), 99-126.
- Morgan, D. L. (1997). *Focus groups as qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Moy, P. & Pfau, M. (2000). *With malice towards all? The media and public confidence in democratic institutions*. Westport, CT: Praeger.
- Nobles, R. & Schiff, D. (2009). Public confidence in criminal justice: The lessons from miscarriages of justice. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 48(5), 461-471.
- Norris, P. (1999). Introduction: The growth of critical citizens? In P. Norris (Ed.), *Critical citizens: Global support for democratic governance*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1-27.
- Nye, P. D., Zelikow, D. P., & King, D. C. (Eds.) (1997). *Why people don't trust governments*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Orren, G. (1997). Fall from grace: The public's loss of faith in government. In J. S. Nye, P. D. Zelikow, & D. C. King (Eds.), *Why people don't trust governments*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 77-107.
- Patterson, T. E. (1993). *Out of order*. New York: Alfred A. Knopf.
- Patterson, S. C. & Caldeira, G. A. (1990). Standing up for congress: Variations in public esteem since the 1960s. *Legislative Studies Quarterly*, 15, 25-47.
- Peri, Y. (2004). *Telepopulism: Media and politics in Israel*. Stanford: Stanford University Press.
- Pfau, M., Moy, P., Radler, B., & Bridgeman, M. (1998). The influence of individual communication media on public confidence in democratic institutions. *The Southern Communication Journal*, 63(2), 91-112.
- Piquero, A. R., Fagan, J., Mulvey, E. P., Steinberg, L., & Odgers, C. (2005). Developmental trajectories of legal socialization among serious adolescent offenders. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 96(1), 267-298.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Sarat, A. & Simon, J. (2003). Cultural analysis, cultural studies and the situation of legal scholarship. In A. Sarat & J. Simon (Eds.), *Cultural analysis, cultural studies and the law: Moving beyond legal realism*. Durham, NC: Duke University Press, pp. 1-36.
- Seaton, J. (2005). *Carnage and the media*. London: Allen Lane.
- Shaw, G. S. & Brannan, K. E. (2009). The polls trends: Confidence in law enforcement. *Public Opinion Quarterly*, 73(1), 199-220.
- Slotnick, E. & Segal, J. A. (1998). *Television news and the Supreme Court: All the news that's fit to air*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Surette, R. (2007). *Media, crime and criminal justice: Images, realities, and policies*. Belmont, CA: Thomson Wadsworth.
- Tschannen-Moran, M. & Hoy, W. K. (2000). A multidisciplinary analysis of the nature, meaning, and measurement of trust. *Review of Educational Research*, 71, 547-593.
- Tsfati, Y., Cohen, J., & Gunther, A. C. (2011). The influence of presumed media influence on news about science and scientists. *Science Communication*, 33(2), 143-166.

- Tyler, T. R. (2001). Public trust and confidence in legal authorities: What do majority and minority group members want from the law and legal institutions? *Behavioral Sciences and the Law*, 19(2), 215-235.
- Tyler, T. R. & Huo, Y. (2002). *Trust in the law*. New York: Russell Sage.
- Uslaner, E. M. (1999). Trust but verify: Social capital and moral behavior. *Social Science Information*, 38, 29-56.
- Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Vallone, R. P., Ross, L., & Lepper, M. R. (1985). The hostile media phenomenon: Biased perception and perceptions of media bias in coverage of the Beirut massacre. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(3), 577-585.
- Warren, M. E. (2001). *Democracy and association*. Princeton: Princeton University Press.

סקירת ספרים

ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים

שושנה בלום-קולקה ומיכל חמו (עורכות), תל אביב: המרכז לטכנולוגיה חינוכית,
2010, 429 עמודים

דפנה למיש*

הגישות התאורטיות לתפיסת המושג "ילדות" כהכנה חברתית השפיעו עמוקות על שאלות המחקר הנשאלות ועל שיטות המחקר המיושמות בניסיון להשיב עליהן. מחקרי ילדים ותקשורת עסקו באופן מסורתי, במידה רבה, במחקר על אודות ילדים בניסיון להשוות את מיומנויותיהם ואת הישגיהם לאלו של בוגרים, לאתר את החסכים באופן תפקודם ולעמוד על שלבי ההתפתחות שלהם בתהליך "ההתהוות" (becoming) לקראת היותם אדם בוגר. על פי גישות אלה, ילדים צעירים נתפסו כ"נבדקים" בלתי מיומנים המתקשים לדווח על חוויותיהם התקשורתיות ועל התובנות שלהם לגביהן. מחקרים שונים בדקו את הישגיהם הקוגניטיביים, את יכולתם להבחין בין מציאות ובין דמיון, את אוצר המילים שרכשו הודות להתערבות חינוכית וכדומה, והתמקדו בהבדלים בינם ובין מיומנויות וידע של בוגרים. מחקרים רבים אף נסמכו במידה רבה על מבוגרים – הורים, מחנכים, מטפלים, חוקרים – כדי להעיד על עולמם הפנימי של ילדים, על אופני יצירת משמעות בחייהם החברתיים, על תהליכי תקשורת מתווכת ובין-אישית וכדומה.

הספר שלפנינו, "ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים" בעריכתן של שושנה בלום-קולקה ומיכל חמו, מצטרף לאסכולה שונה וחדשנית יותר בחקר

* ד"ר דפנה למיש (dafnalemish@siu.edu) היא פרופסור לתקשורת וראש החוג לרדיו וטלוויזיה באוניברסיטת דרום אילינוי.

ילדים, זו הדוגלת בהתייחסות לתקופת הילדות לא כהליך של התהוות לקראת בגרות, כי אם כצורה של "הוויה" (being) בזכות עצמה. גישה זו מדגישה את הצורך לאפשר לילדים, בכל שלב של התפתחותם, לזכות בהכרה כבני אדם בעלי קול אישי ייחודי הראוי להישמע ולהיות מובן. יתרה מכך, גישות אלה מסיטות את המשקל ממחקר הייררכי על אודות ילדים למחקר שיתופי עם ילדים ובעבורם. הדגש במחקרים מסוג זה איננו ב"בחינה" של הילדים אלא בניסיון להבין אותם ולאפשר להם להביע את עצמם ואת עולמם מנקודות התצפית שלהם, כאשר הם. תפנית תאורטית ואידאולוגית זו בחקר ילדים הובילה להתפתחותן של מתודולוגיות עשירות ומגוונות אשר בחרו להתרחק ממעבדת המחקר, להתקרב לסביבתם הטבעית של הילדים ולעסוק, בין השאר, בניתוח של תצפיות ושל ראיונות, של משחק חופשי ושל עבודות יצירה, כמו ציור, הדבקות, פיסול וכדומה. אחת מתוצאות הלוואי המפתיעות של תפנית זו בתפיסת תקופת הילדות וביישום גישות מחקריות לגביה היא ההבנה ההדרגתית שילדים כנראה מסוגלים לתחכום, לידע, לרגישות ולתובנות מעמיקות לגבי עצמם וסביבתם הרבה יותר ממה שהמחקר הניח לגביהם בעבר.

ואכן, "ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים" ממחיש במובהק את סגולותיה הייחודיות של תפיסה זו של ילדים. הספר מתחקה אחר תקשורת המתנהלת בטבעיות בין ילדים ומדגים באופן מפתיע את השימוש המתוחכם, העשיר והמורכב שהם עושים בשפה בשלבים המוקדמים של מעגל החיים האנושי. באמצעות טווייה עדינה של תאוריה, ציטוטים ופרשנות עשירה מגישים לנו 11 פרקי הספר הצצה נדירה לשיח עמיתים טבעי שנאסף בכלים אתנוגרפיים בלתי מתערבים. כל אחד ואחד מן הפרקים בספר עוסק בסוג שיח אחר: סיפורים, מתן הסבר, אירועים טיעוניים, דיבור על דיבור, משחקי "כאילו", התנצלויות, בקשות, הוראות. כל אלה פוקחים את עיני הקוראים ומזכירים לנו שילדים הם בני שיח יצירתיים ומתוחכמים, ושהשפה שלהם מייצגת עולם פנימי עשיר ומורכב מאין כמוהו.

יתרה מזאת, המחקר היסודי, המפורט והרגיש המוגש בספר זה ממחיש עד כמה ילדים זקוקים לשיח עמיתים כדי לפתח לא רק את מיומנותיהם הלשוניות והתקשורתיות, אלא גם את מארג הקשרים וההתנסויות החברתיות. כך לדוגמה, מדגימה בלום-קולקה בפרק 2 (דוגמה 4: "רצפה לאוטואים") כיצד ילדים מפגינים את המודעות הלשונית שלהם באמצעים שונים. כשרפאל מסביר במהלך שיחה ש"אוטואים, או — נשארים על הרצפה. זאת רצפה לאוטואים, מי ש-", ואורן מגיב בהערה מטה-לשונית: "אתה מתכוון לחנייה", הרי בכך הוא מציע תיקון לשוני לחברו ואף מדגים כיצד ילדים תורמים זה לזה להתפתחותם ההדדית.

בפרק 5 מתארת שרה זדונאיסקי-ארליך אירועים טיעוניים של ילדי גן ומדגימה שיחה מורכבת בין שמונה ילדים בגן (דוגמה 5: "לפיקאצ'ו אין שיער"). השיחה פותחת בדיון על צבע השיער שלהם, והיא שזורה בניסיון חיים ובידע עשיר על השיער המגוון של דמות דמיונית מהטלוויזיה (פיקאצ'ו מהסדרה פוקימון), של בעל חיים (אפרוח) ושל בני אדם ממוצא שונה (ערבים, סינים, מרוקנים, אינדיאנים ואתיופים). לקראת סוף התכתוב אומר אלון: "היי, הכושים אה... (צוחק)", ולכך מגיבה נעמי: "היי, אסור להגיד כושים. זה מעליב את האתיופים. אומרים אתיופים במקום כושים". בכך היא משתפת את עמיתה בטיעונים שיסודם בנורמות חברתיות ומגלה מודעת לקשר שבין השפה לבין ההקשר החברתי שלה (במקרה זה, הכוח שבשפה להעליב קבוצת אוכלוסייה והצורך לאמץ נורמות חברתיות לשימוש בה כדי להימנע מכך).

דוגמה מרתקת אחרת לקוחה מפרק 9, שנכתב בידי זוהר קמפף ושושנה בלום-קולקה והעוסק בהתנצלויות בעולם הילדות. בשיחה המתנהלת בין שבעה ילדים בגן (דוגמה 6: "בוא נעשה מסיבה של פיקניק") והעוסקת בעימות בין הילדים סביב בעלות על מקל, מתנצל אריאל בפני יואב ומציע משחק חדש: "בכלל לא התכוונתי לעשות לך – בוא לפה. לעשות לך, בוא נעשה פיקניק!". יואב אמנם מגיב בהסכמה ל"בוא נעשה", אך מציע תוכן אחר למשחק: "מסיבה". השניים מתפשרים בתור הבא, כאשר אריאל מאמץ את המכנה המשותף ביניהם בעקבות הפיוס וההתנצלות שלו ומציע אסטרטגיה מתוחכמת של שילוב: "בוא נעשה מסיבה של פיקניק. יאללה?". יואב נענה לפיוס ולהצעה: "כן!".

שלוש הדוגמאות הללו מציעות רק טעימה מזערית מן העושר האמפירי שהספר גרוש בו, הן של דוגמאות, הן של פרשנות מעמיקה ומורכבת המפתיעה כל פעם מחדש בחשיפת רבדים נוספים של משמעות, הן של קישור של כל אלה לספרות תאורטית רחבת אופקים.

אחד ההיבטים הייחודיים בקובץ מאמרים זה הנו אופי היחסים בין כותבי הפרקים השונים, המהווים כולם מעין קבוצת חוקרים צעירים סביב חוקרת ותיקה ובעלת שם עולמי, פרופ' שושנה בלום-קולקה. אמנם זהו מודל מחקרי מוכר בשיטות מחקר הממוקדות במעבדה ניסויית, אך הוא נדיר בתחומי הדעת שרבים מקהילת חוקרי התקשורת בארץ עוסקים בהם, ועל כן הוא מהווה הפתעה מרעננת: תחום מחקר ממוקד הנבחן מזוויות שונות בידי חוקרים שונים המשלימים כל אחד מהם בנפרד את התצורה המלא שהספר מציע לקוראיו.

יחד עם זאת מבנה "מעבדה" זה הוא גם נקודת חולשה מסוימת של הקובץ, שכן הרמה האקדמית של הפרקים בספר איננה אחידה; יש בהם הכתובים היטב, ויש אחרים הכתובים פחות מכך, ואולי הטובים ביותר גם מעידים על בגרות אקדמית ברמה גבוהה מזו של שכניהם באסופה. ואכן, זו דרכה של מעבדת

חוקרים צעירים בשלבים שונים של התפתחותם: הבוגרים והוותיקים מסייעים לטפח אותם ולהעמידם כדור חדש של ממשיכי דרך.

תקופת המחקר התפרסה על פני השנים 1999-2005, ולפיכך קובץ המאמרים מבוסס על מחקר מעמיק ותובעני ולאורך תקופה ארוכה, שבמהלכה, יש להניח, הפכו חלק מן הכותבים מסטודנטים לחוקרים בזכות עצמם. בעבור חקר התקשורת בארץ, המתאפיין במיוחד בעבודה אינדיבידואלית של חוקרים ובמעט מאוד קבוצות עבודה החולקות יחדיו חבל ארץ מחקרי, מוצע כאן מודל עבודה אחר היכול לאפשר העמקה והרחבה של תחומי מחקר, הפריה הדדית של סטודנטים וחוקרים שיעבדו יחדיו בתחום דעת משותף וכן ניצול יעיל של משאבים אנושיים. למודל זה יש גם יתרונות מבחינת יכולתו לגייס קרנות מחקר משמעותיות. כל זאת בשונה ממודל העבודה האינדיבידואלי, הזורע אמנם את חקר התקשורת בארץ בנקודות אור מרתקות, רבות ומגוונות, אך אינו מגבש אותן בהכרח לתפיסה אינטגרטיבית של שאלות מחקר רחבות יותר מן הקיימות.

כחוקרת של ילדים ושל אמצעי תקשורת הייתי מרותקת במיוחד לאותן דוגמאות שעסקו באופן ההשתלבות של תוכני התקשורת שהילדים צורכים (כדוגמת סדרות טלוויזיה פופולריות בגילים אלה) בשיח העמיתים ובעולם המשחק השגרתי (בדומה לדיון על פוקימון שהוזכר לעיל). מניסיוני המחקרי אוכל לומר שעולם הדמיון והמשחק של ילדים רווי בחומרים השאולים מתוכני טלוויזיה, מקולנוע, ממשחקי מחשב, מספרים וכן הלאה, והמאומצים באופן אקטיבי ויצירתי בדרך שמשרתת את צורכיהם האישיים והחברתיים של ילדים (Götz, Lemish, Aidman, & Moon, 2005).

בקריאת קובץ המאמרים והדוגמאות שבהם תהיתי לא פעם אם מאגר הנתונים שנכלל במחקרים השונים כלל עוד מקרים המתייחסים ישירות לאמצעי התקשורת בחייהם של הילדים, שהכותבים בחרו לא לעסוק בהם, או שמא, בניגוד לציפיותי, שיח העמיתים הספונטני בגילים אלה דל בהתייחסות לתוכני התקשורת. אם אכן כך הוא, יהיה זה ממצא חריג בגוף הידע המצטבר על מקומה של התקשורת המתווכת בחייהם של ילדים צעירים, ובעיקר בזה שנאסף בכלים אתנוגרפיים בבתים, בגני ילדים ובמגרשי משחקים במקומות שונים בעולם. אם, לעומת זאת, הייתה כאן בחירה מכוונת להמעט בעיסוק בתוכני תקשורת מתווכת, מתעוררת בי סקרנות רבה לגבי המניעים שלה ולגבי ההשלכות שלה על ההבנה שלנו את האופן שבו ילדים מפיקים משמעות ממגוון המשאבים שברשותם ועושים בהם שימוש בשיח עמיתים.

ואולם אולי יותר מכל דבר אחר הייתי, כקוראת, מעדיפה לשנות את הפורמט הצורני של הספר דווקא. יש משהו בסגנון ההעמדה של הטקסט ובדוגמאות בו המחולל הרגשה שמדובר ב"מדריך" או בספר לימוד. ייתכן שזו אכן כוונת

המוציאים לאור, מט"ח (המרכז לטכנולוגיה חינוכית), שכן לספר יש פוטנציאל יישומי עשיר בעבור אנשים העוסקים בגידול ילדים ובטיפול בהם, והוא כולל רכיבים דידקטיים חשובים, כדוגמת תצלומים של ילדים במצבי אינטרקציה שונים, מילון מושגים, הצעות לקריאה נוספת להרחבת ההבנה והידע, נספחים וכן רשימה עשירה מאוד של מקורות בעברית ובאנגלית. יחד עם זאת אני רואה בו בראש ובראשונה ספר אקדמי-מחקרי משובח, אלא שהפורמט, לטעמי, מעורר ציפיות לקריאה של הנחיות יישומיות, מה שהספר איננו מתיימר לספק. לסיכום, העיון בספר זה איננו רק מרחיב את הדעת לגבי אחד הממדים החשובים ביותר בהתפתחות האנושית, אלא הוא אף משרה מידה רבה של פליאה והנאה מאופייה של התקשורת שמנהלים ילדים, והוא מחייה בעבורנו, הקוראים הבוגרים, את עולם הילדות על קסמו ועל מורכבותו. כל אלה שעולם זה בפרט ותהליכי תקשורת אנושית בכלל מעניינים אותם ימצאו בספר זה חומר רב לעיון, ללמידה ולהעשרה, חומר שיש לו פוטנציאל רב לשיפור התקשורת לא רק בין ילדים-עמיתים, אלא גם בינינו כמבוגרים וכן בינינו ובין הילדים שבחינו.

Götz, M., Lemish, D., Aidman, A., & Moon, H. (2005). *Media and the make-believe worlds of children: When Harry Potter meets Pokémon in Disneyland*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

סקירת ספרים

ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים

שושנה בלום-קולקה ומיכל חמו (עורכות), תל אביב: המרכז לטכנולוגיה חינוכית,
2010, 429 עמודים

דבורה גולדן*

מי מקשיב לשיחות ילדים? לפעמים בני משפחה שומעים אמירות משעשעות מפי ילדיהם ומספרים זאת לאחרים, אך לרוב שיחות אלו, כחלק מחיי היום-יום, נשכחות ונעלמות. שושנה בלום-קולקה ועמיתיה, לעומת זאת, החליטו להתעכב על רגעים אלה ולהטות אוזן קשבת לשיחות המתנהלות בין ילדים לבין עצמם. תוצריה של הקשבה מעמיקה זו מובאים בספר שלפנינו, "ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים", בעריכתן של שושנה בלום-קולקה ומיכל חמו.

הספר מציג עבודה מחקרית אשר עקבה במשך שנים אחדות אחרי שיחות טבעיות המתנהלות בקרב ילדי גן וילדי בית ספר יסודי. הספר מושתת על ההבנה העקרונית שלשון ותרבות שזורות זו בזו ומהוות מקשה אחת, ועל כן ילדים לומדים בו-זמנית לשון, שיח ותרבות תוך כדי פעילויותיהם היומיומיות. הספר מציע לראות בשיחות בקרב ילדים את מה שהעורכות מכנות "זירת ההזדמנות הכפולה", דהיינו הזדמנות לרכישה הדרגתית של כישורי לשון ושיח ובאותה עת הזדמנות להבניית עולמם החברתי-תרבותי. לפי הבנה זו, שיחות שילדים מנהלים ביניהם ללא נוכחות מבוגרים, כל שכן ללא התערבותם, מזמנות שפע הזדמנויות בשתי הזירות הללו, וזאת הודות לשתי תכונות יסוד של שיח עמיתים זה: היותו

* ד"ר דבורה גולדן (deborahg@edu.haifa.ac.il) היא מרצה בכירה בפקולטה לחינוך באוניברסיטת חיפה.

רב-משתתפים ושווינוני למדי והיותו מבוסס על תרבות ילדים משותפת (הנחות שאחזור אליהן בהמשך).

המחקר שעליו מבוסס הספר נשען על שלוש מסורות מחקריות: (א) פרגמטיקה של שיח: דרכי שימוש בשפה בהקשר, (ב) אתנוגרפיה: דגש באתנוגרפיה של תקשורת לשונית, (ג) חקר השיחה. שילוב מסורות מחקריות אלו מאפשר התייחסות לריבוי ההקשרים ההכרחיים להבנת שיחות בקרב ילדים: ההקשר הטקסטואלי של רצף השיחה, ההקשר המידי-נסיבתי שבו התנהלה השיחה, ההקשר החברתי של קבוצת העמיתים וההקשר התרבותי הרחב.

מן הראוי להקדיש כמה מילים לתיאורו של מערך המחקר המושקע והמוקפד. הניסיון לעקוב מקרוב אחר שיחות ילדים בזרימתן הטבעית ובזמן אמת הציב אתגר מיוחד לחוקרות, אשר בנו מערך מחקרי מורכב שכלל איסוף נתונים באמצעות הקלטת שיחות בליווי תצפיות. למעקב מקרוב נבחרו ילדים מתוך שלוש קבוצות גיל: 20 ילדים בני ארבע-חמש; 20 ילדים בני חמש-שש בראשית המחקר, ששיחותיהם תועדו במהלך פעילויותיהם בגן; 20 ילדים כבני תשע-עשר בתחילת המחקר, ששיחותיהם תועדו בזמן בילוי משותף מתוכנן לצורכי המחקר. לתיעוד שיחות אלו נוספו גם ראיונות עם הילדים שמטרתם הייתה לבחון מיומנויות שיח וכתיבה, הרגלי קריאה וכתיבה וכן את תפיסותיהם של הילדים את הקריאה והכתיבה. בסופו של דבר, במלאכה מורכבת ומוקפדת, ובכלל זה בעבודת צוות, נוצר מאגר עשיר במיוחד של שעות שיחה רבות שנאספו מילדים שונים בסיטואציות מחקריות שונות (כל אחת ואחת מהן בעלת יתרונות וחסרונות), אשר מתועדות באופן מדויק ומדוקדק.

במיפוי מאגר נתונים זה לסוגי שיח שונים עוסק הפרק השני באסופה, שאותו כתבה בלום-קולקה, ובהמשך סוגות אלו זוכות להתייחסות נפרדת ומעמיקה מפרי עטם גם של כותבים אחרים. כל פרק ופרק דולה חומרים שונים ממאגר הנתונים ומציג סוגה אחרת או היבט אחר של שיחות בקרב ילדים: סיפורים (טליה חביב, זוהר קמפף ושושנה בלום-קולקה), הסברים (מיכל חמו ודבי הוק-טגליכט), שיח טיעוני (שרה זדונאיסקי-ארליך), שיח מטה-פרגמטי – דיבור על דיבור ועל שפה (חנה אבני-שיין), משחק בדינוני (אפרת מור), שיחה חברתית (מיכל חמו ושושנה בלום-קולקה), התנצלויות (זוהר קמפף ושושנה בלום-קולקה) ובקשות (שושנה בלום-קולקה). הפרק המסכם (שושנה בלום-קולקה וטליה חביב) דן בין היתר בהשלכות החינוכיות הנגזרות מממצאי המחקר על המדיניות בחינוך הלשוני ועל העשייה החינוכית בגיל הרך. כל אחד ואחד מן הפרקים (חלקם הופיעו בגרסאות קודמות גם באנגלית) עומד בפני עצמו, אך קריאת הספר כמכלול מגלה נקודות מבט שונות על אותו אירוע לשוני, והיא אף מאפשרת חשיפה אל הפרספקטיבה שבבסיס הספר והרהור בשאלות כלליות שפרספקטיבה זו מעלה.

הקריאה בספר הנה מלאכה תובענית, במובן החיובי של המילה. למי שאיננו נמנה עם חוקרי לשון ושיח, כמו הקוראת, הספר מזמן למידה רחבה ועשירה בתחומים אלה. זהו ספר מופת הכתוב כתיבה בהירה ומדויקת – למרות הקושי למי שאיננו רגיל לקרוא ניתוח שיח – תוך כדי שמירה על מורכבות מחשבתית. אך הקריאה בספר תובענית בעיקר בכך שהיא מחייבת את קוראיו לזנוח לרגע את העולמות שבהם הם מרגישים נוח ולצלול לתוך עולמותיהם של ילדים, על כל מורכבותם, ובמלוא ה-poignancy שלהם, עד התרגשות ממש במהלך הקריאה. מנקודת ראותה של הקוראת, כאנתרופולוגית, אחת מתרומותיו העיקריות של הספר היא במעשה ההנחה של החיים התרבותיים-חברתיים היומיומיים של ילדים כעומדים בזכות עצמם וכראויים למבט מחקרי מעמיק. במובן זה, הספר מצטרף למגמה עכשווית בסוציולוגיה של הילדות אשר רואה בילדים סוכנים פעילים ביצירת עולמם החברתי-תרבותי (children's peer culture). על פי פרספקטיבה זו, בפעילותם היומיומית, ובעיקר במשחק, ילדים אינם רק שותפים לתרבות ייחודית להם – תרבות בעלת ערכים, ידע, מיומנויות ודרכי התנהלות – אלא הם אף יוצרים אותה. אין פירושו של דבר שעולם זה מתקיים כמעין איבוד, אלא שילדים שואבים ידע תרבותי-חברתי מעולם המבוגרים שבו הם חיים ושאותו הם מכירים היטב, לא באמצעות חיקוי או הפנמה סבילים אלא באמצעות אימוץ פעיל של הידע, כלומר בעיבוד יצירתי ולעתים מתריס שלו.

ואכן בעת קריאת הספר, המעקב אחרי הילדים חושף בפנינו עולם של פעילות קדחתנית בקרבם לברוא עולם חברתי, לשמור עליו ולעתים להרוס אותו ולהחליפו באחר. התמונה העולה מקריאת הספר היא של ילדים עסוקים מאוד בניסיון מתמיד למצוא את מקומם החברתי. אין זה עולם שְׁלוֹ כלל ועיקר, אלא עולם תוסס ותובעני שבו הילדים נדרשים להפגין מיומנויות חברתיות, ובהן יכולות לשוניות מתוחכמות, כדי לשמור על מקומם ולקדם את סדר יומם. זהו עולם חברתי נזיל ופחות מקובע מזה של המבוגרים, ובו יש לילדים הזדמנויות רבות יותר לשנות את מקומם החברתי. אך נזילות זו דווקא וההזדמנויות שהיא מזמנת מחייבות את הילדים לעבודה בלתי פוסקת כדי לשמור על מקומם באמצעות פעולות חוזרות ונשנות של הכלה ושיתוף פעולה, ובהכרח גם הרחקה והדחה. אכן זהו עולם שוויוני יחסית לעולם שנוצר במפגש שבין ילדים לבין מבוגרים, כפי שהספר מציג, אך מבט מקרוב מגלה עולם שבו מאבקי הכוח והמעמד מתרחשים כל העת. מעניין היה לעקוב אחרי ילדים מסוימים ולשאול אם יש ילדים המצליחים לשמור על עמדת כוח לאורך זמן, ואם כן, מה הם המשאבים שילדים אלה מגייסים למטרה זו. מהו מקומו של משאב הלשון במערך זה, והאם קיימות בקרב ילדים זיקות בין עמדה חברתית איתנה לבין כישורי לשון, ואם כן – באילו אופנים?

בנוסף לכך עולה שאלה בנוגע לידע תרבותי-חברתי כמשאב בניסיונותיהם של הילדים להתמקם בעולמם. למעשה, השאלה נשאלת באשר להנחה בבסיס הספר שקיימת תרבות ילדים משותפת. אך מהי אותה תרבות משותפת? מהם תכניה? מי שותף לאותה תרבות, ומי אינו שותף לה? מה עולה בגורלו של ילד אשר אינו דובר עברית, או שהעברית קשה בפיו? או של ילדה שאין טלוויזיה בביתה, ועל כן היא אינה מבינה את רזי העלילות המסופרות במהלך המשחקים? או של ילדים אשר אינם מבינים את כללי המשחק? שאלות אלו נידונות ביתר שאת לא בספר שלפנינו, אלא במחקר בתהליך (המאוזכר בספר זה) של בלוס-קולקה ועמיתיה, אשר עוקב אחר ילדים-עולים מרקעים שונים מגיל הגן ועד סיום כיתה ג'. ואכן, מקרה של מהגרים מעמיד באור חד את ההנחה בדבר תרבות משותפת, אך נדמה שאין לוותר על חיוניותה של השאלה, גם כאשר ילדים חולקים לכאורה את אותו מרחב תרבותי.

התרומה השנייה של הספר שבה אני מבקשת להתמקד היא האמירה החשובה שלמידה משמעותית מתרחשת בין ילדים לבין עצמם. על פי התפיסה שבבסיס הספר, שיח עמיתים אשר צומח בהיעדרם של מבוגרים הוא זירה ללמידה בעלת ערך רב, הן של כישורי לשון הן של ידע ומיומנויות חברתיים-תרבותיים. הספר מציע שלמידה כזאת מתאפשרת משום שעולם הילדים הוא רב-משתתפים ודינמי מאוד, ועל כן מזמן ריבוי שותפים ומצבי למידה רבים, וכן משום שילדים חולקים מרחב תרבותי ורמת יכולות דומה למד, בכלל זה מיומנויות לשוניות. אם כך, בזירת עמיתים זו אין צורך במעשה התרגום מעולם המבוגרים לעולמם של הילדים, כי הלמידה מתרחשת בין שווים או בין שווים לכאורה, או לכל היותר היא לובשת צורה של שוליה ושותף בכיר. העמדתה של למידת עמיתים במרכז הספר חשובה במיוחד לאור המגמה הרווחת – הן בזירות החינוכיות הן בזירה המשפחתית – שלמידה משמעותית מתרחשת בקשר שבין מבוגר לבין ילדים בסיטואציות המאורגנות לצורכי למידה.

אם ניקח ככובד ראש את התובנה העולה מן הספר, שלמידה משמעותית מתרחשת בקרב ילדים, אזי השלכותיה החינוכיות מרחיקות לכת. כפי שכבר נאמר, שיח עמיתים מתאפשר בין היתר עקב היעדרותם של מבוגרים. לפיכך עצם נוכחותה של אשת חינוך, טובה ככל שתהיה, מכניסה שינוי מבני עמוק במתרחש בין הילדים לבין עצמם. וזאת למרות שמוצע בפרק האחרון של הספר להנחות גננות על אופני שיח עם ילדים ברוח הדיאלוגית, כך שאינטראקציות אלו תהיינה דומות ככל האפשר לשיח עמיתים. נראה שלכל היותר אפשר להציע לאנשי חינוך להתאפק בניסיונותיהם ללמד, להנחות ולכוון, ולהסתפק ביצירת מרחב ראוי – זמן ומקום – ופשוט לאפשר לילדים לחיות את חייהם.

בעניין זה, במחקר אנתרופולוגי המשווה בין גני ילדים בסין, בארצות הברית וביפן, שערכו טובין ועמיתים (Tobin et al., 1989), נמצא שבגן היפני יש מורה אחת בלבד לשלושים ילדים. יחס זה לא רק שאינו נתפס כבעיה בעיני אנשי החינוך המקומיים, אלא שהוא נתפס כנותן ביטוי הולם להבנות תרבותיות עקרוניות בדבר חשיבותה של קבוצת העמיתים והשלכותיה החינוכיות של הבנה זו. על פי השקפה זו, ילדים צריכים ללמוד זה מזה וללמוד "להסתדר" זה עם זה — כולל יישוב סכסוכים בכוחות עצמם — ולמידה כזו תתבצע באופן מיטבי ללא התערבותם של מבוגרים. על כן בהקשר התרבותי היפני מומלץ דווקא לשמור על נוכחות דלה של מבוגרים בכיתות ולא לצאת במחאה על גודל הכיתות, כפי שקורה במקומותינו. אמנם אין דיון ישיר בסוגיות אלו, אך הספר מזמן דיון בשאלות נוקבות לגבי תפיסות תרבותיות של הילדות, תהליכי חברות, למידה והמעשה החינוכי המשתמע מתפיסות תרבותיות אלו.

הקריאה בספר מעלה סוגיה מעניינת נוספת באשר לאפשרויותיהן ולגבולותיהן של חשיבה ושל עשייה מחקרית ברוחה של הרב-תחומיות — מונח הזוכה אמנם לתהודה, אך לעתים רחוקות נבחן הלכה למעשה. האם הספר מהווה דוגמה לרב-תחומיות במובן של חשיבה אינטגרטיבית שבמסגרתה כל דיסציפלינה מפרה את האחרת, מופרית ממנה ואף משתנה בתוך התהליך, או במובן של מעין קורת גג אשר מכילה נקודות מבט שונות על אותה התופעה? תשובה לשאלה נמצא אולי בהתייחסות אל ההקשרים השונים ואל קשרי הגומלין ביניהם, שאותם מבקשות החוקרות לגייס למאמץ האנליטי להבין שיחות בקרב ילדים.

אכן נראה שנלמד הרבה על ההקשר הטקסטואלי של רצף השיחה, על ההקשר המידי-נסיבתי שבו התנהלה השיחה ועל ההקשר החברתי המידי של קבוצת העמיתים. נלמד פחות על הגן עצמו, לא רק כרקע וכמקום מפגש של ילדים, אלא כהקשר אשר משקף, כמו הגן היפני, תפיסות תרבותיות של ילדות, של חברות ושל חינוך, ועל כן אולי אף תורם לעיצוב ההתרחשויות בקרב הילדים. בכלל, נלמד פחות על ההקשר הישראלי התרבותי הרחב ועל האופנים שבהם נרקמים קשרים מורכבים בין הקשר רחב זה לבין המתרחש בקרב הילדים ועיצוב תרבותם הייחודית. כיצד למשל אפשר להבין את הזיקות בין תרבות ילדים שנראית כשופעת באירועי לשון מסוג התנצלות (פרק 9) לבין התרבות הסובבת, שבה ההתנצלויות — במישור האישי ובמישור הציבורי גם יחד — נשמעות לעתים נדירות ובלשון רפה?

לסיום, כשם שהעוגן הדיסציפלינרי ומומחיותן של החוקרות ניכרים, כך גם אפשר להניח שהנקודות שקוראת זו מבקשת להעלות הן סימן לכך שגם היא נשארת בתוך הפרדיגמה שאותה למדה לזהות ככית. בעבורה, ואני מניחה שגם בעבור אחרים, קריאה בספר זה והצלילה לעולמותיהם של ילדים הן תזכורת

לכך שביקור במחוזות בלתי מוכרים אינו מחייב מסע אל המרחקים, אלא הוא מתאפשר גם בקרבת מקום, אם רק נדע להטות אוזן קשבת.

Tobin, J. J., Wu, D. Y. H., & Davidson, D. H. (1989). *Preschool in three cultures: Japan, China and the United States*. New Haven and London: Yale University Press.

סקירת ספרים

מחוזות חפץ: נופי פרסומת בישראל

אביכית אגם-דאלי, תל אביב: רסלינג, 2010, 308 עמודים

אלי אברהם*

אגדה אורבנית ידועה מספרת כי בשנות התשעים ביקשו פרנסי אזור טוסקנה לקדם חקיקת חוק בפרלמנט האיטלקי אשר יאפשר להם לגבות כספים מפרסומאים אשר ישתמשו בנופי אזורם לקידום מוצרים בפרסומות. לטענתם, מבדיקה מדגמית שנעשתה, בכ- 80% מן הפרסומות למכוניות במגזינים הבין-לאומיים משתמשים הפרסומאים בנופי טוסקנה כדי לפרסם מכוניות, ואין סיבה לדעתם לא לגבות על כך תשלום, כמקובל בעת שימוש בסמלים, בוויז'ואלים ובסמלילים המוגנים בזכויות יוצרים. אמנם ניסיון החקיקה לא צלח, אולם בעת דיון בסוגיית הנופים בפרסום הישראלי מתבקש להמחיש את חשיבות הנופים שהפרסומאים עושים בהם שימוש.

כתיבה והוצאה של ספר העוסק בפרסום הישראלי הן תמיד מבורכות, במיוחד בהינתן המספר הדל של המחקרים המתפרסמים בעניין. ספר זה של אגם-דאלי מבקש לענות על השאלות אילו סיפורים על החברה הישראלית מספרים דימויים חזותיים בפרסומות לאורך השנים, ומה הנופים השונים מסמלים למעשה בתרבות הישראלית. הספר מתבסס על עבודת הדוקטורט שנכתבה בחוג לתקשורת באוניברסיטה העברית, ובו הכותבת מנתחת ניתוח סמיוטי של 1,156 פרסומות שהתפרסמו בין 1967 ל-2004 בעיתונות הכתובה.

למה טורחת החוקרת לעסוק בפרסום? חשיבותו של הפרסום לשם הבנת התנהלותה של חברה ולשם מעקב אחר שינויים בתחומים רבים בה כבר צוינה במחקרים רבים ואחרים (זאבי, 2010; למיש, 2000, 2003; First & Avraham,

* ד"ר אלי אברהם (eavraham@com.haifa.ac.il) הוא ראש התכנית ליחסי ציבור ודוברות בחוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה.

2009). הפרסום מתואר כמראָה שממנה אפשר ללמוד, בעזרת ניתוח חזותי ומילולי, על סביבה חברתית-פוליטית-כלכלית ותרבותית, על ערכים מרכזיים, על חלומות וגם על דרכי פנייה לשכבות שונות באוכלוסייה. הספר מתמקד בניתוח הנופים בפרסומות, למרות שתאורטית אפשר היה להתמקד בכל נושא אחר, כמו מוצא, מגדר, עיסוק, מעמד הדמות הראשית, סמלים מרכזיים, ערכים ונרטיבים. הסיבה להתמקדות בנופים דווקא, לטענת הכותבת, היא זו: "השתקפות של סביבת האדם המיידית; זהו הרפרנט הראשון של כל תרבות. כל תרבות מתייחסת אל עצמה באמצעות בחינת יחסיה עם סביבתה. הנוף גם מתפקד כסימן בעל משמעות והשלכות אידיאולוגיות ופוליטיות שיכול ללמד אותנו על אופני ההתייחסות לרעיונות המסומלים על ידי מקומות" (עמ' 14).

הנוף, אליבא דאגם-דאלי, הוא מעין מראה המשקפת שינויים היסטוריים, גאוגרפיים, אקולוגיים, חברתיים וכלכליים. הנוף, כך עולה מן הדיון בספר, מרמז על הסדר החברתי ועל האנשים הפועלים בסביבתו ומותירים את חותמם על עיצובו ותצורתו. הכותבת מציינת כי הפרסומת היא מערכת סימבולית המעתיקה מן החוץ אלמנטים ומשכבת את אותם למטרותיה, ובכך בכך היא מתארת את היחס של נתיני חברה מסוימת למושג "מקום" בכללו. הפרסומאים כידוע יכולים לבחור בכל נוף שהוא, מקומי או זר, כדי לקדם מוצר או שירות מסוימים, אולם עצם הבחירה בנוף סגולי לפרסומת כלשהי היא המעניינת, מאחר שהנופים משמשים למטרות סימבוליות. אם ייבחר נוף מקומי לקידום המוצר, השאלה שתישאל היא אם מדובר בנוף עירוני או כפרי או חקלאי. כמו כן יש לברר מאיזו צורת יישוב בישראל "הובא" הנוף: קיבוצים, מושבים, ערים גדולות, ערי פיתוח, יישובים ערביים וכדומה. אם ייבחר נוף מחו"ל, מעניין יהיה לברר אם מדובר בנופים ממדינות ערב, מאמריקה, מאירופה, מאפריקה או מן המזרח הרחוק. דיון כזה יחשוף כצפוי את היחס הבעייתי של החברה הישראלית אל המושג "מקום" ואל האוכלוסיות בצורות היישוב השונות, ואולי יהיה גם תשובה לשתי השאלות הגדולות, שעדיין מלוות את החברה הישראלית: למי אנו מבקשים להידמות, ומהו המקום הנערך בעיניו של הישראלי הממוצע?

כדי לשווק מוצרים ושירותים מגייסת הפרסומת דימויים משדות השיח של התרבות ומתעלת אותם לקידום מכירות. המעניין הוא כי כך עושה גם אגם-דאלי בכתבתה. בדיון המפורט בנושאים שונים בספר אפשר לראות שימוש נרחב בידע התאורטי והמחקרי בתחומים שונים, כמו אמנות, פסיכולוגיה, תרבות, קולנוע וסוציולוגיה, וכן את שילובו של ידע זה בשיח על אודות הפרסום. הכותבת מצאה כי הנוף המתואר בפרסומות שונה במרבית המקרים מן הנוף הקונקרטי הישראלי, ולמעשה קיימת העדפה בפרסום להציג את נופי חו"ל. דימויי הנוף הפופולריים בפרסום הישראלי הם דימויי נוף וחוף ים, דימויי מדבר וספר, דימויי עיר ופרוורים

ודימויי כפר ואדמת בור. לאחר פתיחה תאורטית – העוסקת בנופי הפרסום, בקשרים התרבותיים של הפרסום ובניתוח של הנופים ושל המושג "מקום" – הכותבת מקדישה לכל סוג של נוף פרק נפרד.

ההתמקדות בנופי חו"ל, ולא בנופי המולדת, בפרסום הישראלי, בעשורים הקודמים לשנות התשעים, כפי שמצאה הכותבת, מפתיעה במידה מסוימת לאור הסברה של חוקרים בתחום כי העדפה זו של נופי חו"ל בפרסום הישראלי החלה בעיקר בשנות התשעים, עם השתרשותה של הגלובליזציה ששטפה גם את ישראל. בכל מקרה, ההתמקדות בנופים זרים מרמזת על שימוש בנופים אשר מרחיקים וירטואלית את הנמען מן הארץ: הים וחופו, המייצגים את ה"לא מקום", את קו הגבול ואת העיר הקוסמופוליטית הגדולה. לטענת אגם-דאלי, עובדה זו יכולה להצביע על הרגשת הזרות של הישראלי כלפי המקום הארצישראלי, וכן ייתכן כי ההערכה של הישראלים לכל דבר שריח חו"ל נודף ממנו זולגת גם לחומרים שבהם נעשה שימוש בפרסום.

הפרסומות אשר נותחו בספר הופיעו בתקופות שלום כמו גם בתקופות מלחמה, והניתוח הראה כי בתקופות משבר ובמלחמות חוזרים הפרסומאים להציג נוף מקומי. מסקנה זו אינה מפתיעה לאור העובדה כי גם מחקרים קודמים הראו כי פרסומאים (כמו כתבי העיתונות לסוגיה) "חוזרים הביתה" בעת משבר, ובפרסומות שהם מייצרים הם משתמשים בדגל הישראלי, בצבעי כחול-לבן, בסמלים ובאייקונים מקומיים (First & Avraham, 2010).

בפרסום הישראלי חלו תמורות משמעותיות במהלך השנים. שינויים אלה התאפיינו בעיקר במעבר מפרסום רציונלי, המתרכז בתכונות וביתרונות של המוצר או של השירות, אל פרסום רגשי, הפוסח על מהות המוצר ומנסה להפעיל בדרכים שונות, רגשות חיוביים אצל קהל היעד. מטבעם, נופים אמורים להפעיל את הרגש, ומכאן השימוש התדיר והמגוון בהם בפרסומות. הסמלים, המילים והצבעים שבהם משתמשים בפרסום אמורים ליצור אסוציאציות חיוביות, במרבית המקרים, אצל הקהל; כך גם הנופים, המעבירים למעשה מסרים, ערכים וחלומות בעבור הקהל הפוטנציאלי.

למרות שהספר מציג יריעה רחבה בדבר שינויים בתחומים שונים בפרסום בישראל, חסרה בו התייחסות מעמיקה דייה לשיקולי ההפקה של תעשיית הפרסום. אמנם הכותבת מציינת כי חלו שינויים במוסד הפרסום ובתחום בעקבות הפיתוחים הטכנולוגיים מאז שנות השבעים, והיא מפרטת אותם, אך אין זה מספק לדעתי. מחקרי ייצוג הם כמובן חשובים, אולם עיסוק בשיקולי הפקה, במאפיינים וברקע חברתי-כלכלי של הפרסומאים יכול להעשיר לא מעט את הדיון בספר. בספר גם חסר דיון מעמיק בזהות הישראלית ובמאבקים החברתיים על היווצרות הדימוי העצמי, המתנקזים מטבע הדברים גם לתחום הפרסום. נקווה

שנושאים אלה יפותחו במחקרים העתידיים. שימוש בנופים המופיעים בפרסומות מחייבים הסכמה חברתית באשר להם. אם אין הסכמה בחברה הישראלית באשר לאטרקטיביות של נופים מיישובים ערביים, משכונות מצוקה, מערי פיתוח, מהתנחלויות או מקיבוצים ובאשר למה שהם מייצגים, אל לנו להתפלא שאין שימוש בהם בפרסומות. כך לדוגמה נמצא כי פרסומאים ישראליים משתמשים בגבולות של מדינות אחרות כדי לתאר גבול, וזאת בשל חוסר ההסכמה באשר לגבולות המדינה ובשל האסוציאציות שהם מעוררים (First & Avraham, 2009). לסיכום, מדובר בספר חשוב וחלוצי, שבוודאי יהווה כלי מרכזי ללמידה ולמחקר וישמש רבות סטודנטים וחוקרים המתעניינים בתחום הייצוגים בפרסום ובהבנת מהות השינויים שחלו בתעשיית הפרסום בישראל. הממצאים מטרידים במיוחד לנוכח המסקנות המתמקדות בעצם מהותו של החלום הישראלי, שעיקרו בריחה מן הסביבה המידית אל נופי חו"ל ולעבר מה שהכותבת מכנה "לא מקומות".

פרסום כידוע יכול לשמש נייר לקמוס לבחינת שינוי בהתייחסות לזמן ולמקום בחברה מסוימת. אם נזכור את דבריו נשיא צרפת בעבר פרנסואה מיטראן, אשר אמר כי "אומה אשר איננה מייצגת את עצמה בייצוגים השונים חדלה להיות אומה", ניווכח שלמנהיגות המקומית בישראל, המבקשת לחזק את האמונה בנרטיב היהודי-ישראלי על הארץ ולשפר ולטפח את הדימוי העצמי של אזרחי הארץ, נכונים אתגרים לא קלים.

רשימת המקורות

- זאבי, ע' (2010), "אבדן הפשטות": הרטוריקה של הפרסומות בעיתונות היומית הישראלית בעשור הראשון ובעשור הנוכחי – עיון השוואתי, מסגרות מדיה, 5, 83-112.
- למיש, ד' (2000), "אם אתה לא שם אתה לא קיים", בתוך ח' הרצוג (עורכת), ישראל במראה, תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב, רמות, עמ' 539-559.
- למיש, ד' (2003), "לטוס כחול לבן": גילויי פטריטיזם בפרסומת הישראלית, בתוך א' בן עמוס וד' בר-טל (עורכים), פטריטיזם: אוהבים אותך מולדת, תל אביב: דיונון, עמ' 317-338.

First, A. & Avraham, E. (2009). *America in JeruSALEm: Globalization, national identity, and Israeli advertising*. Lanham, MD: Lexington Books (Chapters 1 and 2).

- First, A. & Avraham, E. (2010). Contesting national identity during crisis: The use of patriotism in Israeli advertisements. *Critique, Culture and Media*, 3, 334-351.

סקירת ספרים

מחוזות חפץ: נופי פרסומת בישראל

אביכית אגם-דאלי, תל אביב: רסלינג, 2010, 308 עמודים

מירי גל-עזר*

מדף הספרים והמחקרים בעברית ובאנגלית העוסקים בתקשורת חזותית בישראל דל למדי. מספר המאמרים או המחקרים מועט, ומספר הספרים מצומצם, ובכך נעוצה חשיבותו של ספר זה, "מחוזות חפץ: נופי פרסומת בישראל", התורם את תרומתו לתקשורת החזותית בישראל, בשדות האקדמיים של התקשורת ושל מדעי החברה. בפרק הראשון, "נופי פרסומת", מצהירה החוקרת כך:

"[...] הבחירה בז'אנר הפרסומת נעשתה מכיוון שזהו כלי לביטוי האידיאולוגיה הרווחת ולחיזוקה. זאת בהסתמך על ההנחה שטקסטים בתרבות אינם מנותקים משאלות של כוח, מוסריות ואידיאולוגיה ולכן הם משקפים ויוצרים מציאות מנקודת מבט מובחנת ובעלת אינטרס המשרתת את בעלי הכוח – במקרה זה המפרסמים. בעצם כתיבת ספר זה טמונה ההבנה כי הכרת המציאות עשויה להיות פתח לשינוי המציאות, ועל כן שינוי החברה כשלעצמו הוא כבר לעיתים שינוי של מציאות [...]" (עמ' 27).

זו הצהרת כוונות נכוחה בדבר מטרת הספר בהקשר המסגרת התאורטית לניתוח החזותי של הפרסומות, המתבססת בעיקר על ארווין פנופסקי (Panofsky) (פנופסקי, 1955/2009), על רולאן בארת (Barthes, 1957/1972), על ג'ון ברג'ר (Berger, 1972) ועל ויליאם תומס מיטשל (Mitchell, 1987, 2002), המהווים

* ד"ר מירי גל-עזר (miri-gal@012.net.il) היא מרצה לתקשורת במחלקה לתקשורת במכללה האקדמית כנרת.

"אבות מייסדים" של שדה התקשורת החזותית. מסגרות נוספות לניתוח הן משמעות הנוף, הקשר בין נוף לתרבות וללאומיות, "המקום" הישראלי, מודלים לניתוח פרסומת והתפתחות מוסד הפרסומת.

בעוד שהמסגרת התאורטית רחבה וברורה ברובה ומציגה את התאוריות ואת המודלים המרכזיים לניתוח החזותי, מורגש חסרונן של תאוריות העוסקות בלאומיות. שאלות המחקר עוסקות ב"הסמלים של היום-יום שהוא מאגר לאומי [...]" ובשאלה "האם הלאומיות הזו [המשתקפת בפרסומות] עוברת שינויים בעידן של גלובליזציה לטובת לאומים אחרים? או לטובת סמלים על לאומיים ברבות השנים?" (עמ' 28). היעדר תאוריות של לאומיות הוא חולשה גם במחקרים נוספים בתקשורת העוסקים בלאומיות; היא (הלאומיות) נתפסת כמובנת מאליה לכאורה. החוקרת גם איננה מתייחסת לתאוריות מגדר, למרות שמחקרי מגדר מבוססים למדי בישראל, ואף יש אחדים העוסקים בפרסומת.

"הנחת המוצא היא כי הנוף המתואר בפרסומות מגלם בחובו את הערכים התרבותיים והאידיאולוגיים של המוען והנמען. במציאות הישראלית אשר בה ניכוס הטריטוריה הוא מרכיב מרכזי באידאולוגיה הלאומית, יש משנה חשיבות להבנת המשמעויות האיקונוגרפיות של הנוף. למעשה גם בעצם 'ציטוט' מקומות רחוקים מכאן יש משמעויות פוליטיות ואידאולוגיות. 'האדם הוא תבנית נוף מולדתו'. השאלה היא: איזה נוף משתקף בפרסומת, סוכן חיברות מרכזי לאורך השנים ומדוע?" (עמ' 29).

אמנם בפסקה זו מהדהדת ברורות כתיבתו של מיטשל, המקושר אליה, אך לפי מיטשל, לא רק "האדם הוא תבנית נוף מולדתו", אלא אף המולדת עשויה בתבנית האדם (Mitchell, 2002). האם הנוף הוא מראה, או הוא תרבות? האם החוקרת בוחנת את יחסי הגומלין בין הנוף "כתרבות" לבין ייצוגו בדרגה שנייה כמיתוס, כפרסומת? זהו למעשה ניתוח המיתוס שעורך בארת ב"מיתולוגיות" (Barthes, 1957/1972). אמנם החוקרת נוקטת את "עמדת המראה" לאורך רוב הספר, אך בהערה 62 היא מעידה כי היא מודעת לנוף כ"תרבות":

"כך למשל מפעלה של קק"ל לייעור אדמת ארץ ישראל שינה בפועל את נוף הארץ. פעולת הייעור הייתה מעשה אידיאולוגי שמשמעותו התרבותית הייתה מימוש רעיון כיבוש השממה, באמצעותה קק"ל הביאה את אירופה לארץ ישראל. שינוי הנוף הפך את אדמת הארץ למעין אירופה בזעיר אנפין [...]" (שם, עמ' 274-275).

בהערה זו, שאין לה תימוכין תאורטיים, החוקרת מיישמת יישום מלא את דרכם התאורטית של חוקרי התרבות החזותית, כגון ברג'ר ומיטשל, ולפיה הנוף איננו "טבע", אלא הוא תרבות. לכן יש צורך במורכבות רבה בניתוח, שכן הוא רב-רובדי: ברובד הראשון יש לנתח את המציאות, דהיינו את הנוף כתרבות, וברובד השני – את ממד הייצוג של הנוף, שהוא בתורו גם מכונן המציאות. שיטת המחקר בספר אינה מופיעה כפרק נפרד, אלא היא מסיימת את הפרק הראשון, "נופי פרסומות". הפרסומות לוקטו מן העיתונים "הארץ", "ידיעות אחרונות", "מעריב" ו"העולם הזה" (הערה 76, עמ' 275), וכך כותבת אגם-דאלי:

"שיטת המחקר ששימשה אותי לצורך חיבור זה אינה שגרתית במחקר שמקורו במדעי החברה. את הקורפוס הענקי של העבודה, קרי אוסף הפרסומות ששימש אותי, ניתחתי דווקא בכלים סמיוטיים. באוסף זה הצטברו יותר מאלף פרסומות שבהן הופיעו דימויי נוף. לא ננקטו צעדים כדי לוודא כי המדגם המייצג אמין, אך מדגם כה גדול [1,156 תצלומי פרסומות, הערה 76, עמ' 275] יכול להיחשב אמין. למעשה לא קיים שום קטלוג המתעד פרסומות ישראליות בדרך שבה מתועדות כתבות עיתונאיות, ולכן החיפוש אחר הפרסומות התבצע תוך כדי דפדוף ידני בדפי העיתונים [...] "(עמ' 40).

החוקרת מוסיפה כי "הפרסומות נאספו על-ידי ועל ידי הסטודנטים שלימדתי (בכמה מכללות) בקורס שעסק בניתוח סמיוטי של פרסומות במשך השנים" (הערה 77, עמ' 275). מציטוט זה ברור גם כי הספר מאורגן בשיטת מדעי הרוח, ולא ב-APA Style (6th), שיטת הכתיבה במדעי החברה. אין מראי מקום בגוף הטקסט, ההערות ממספרות ומופיעות ברצף בסוף הספר, ונראה כי זו הכבדה מיותרת על הקוראים.

בנספחים מופיעות שלוש טבלאות: נספח א הוא "קורפוס עיקרי", ובו מוצגות השנים שנבחרו לליקוט הפרסומות (עמ' 222). הרציונל אינו מפורט, אך נראה כי פרט ל-1998 ול-2004, השנים האחרות הן שנות מלחמה, שנת רצח רבין ושנת מהומות אוקטובר. האם זהו הגיון הבחירה? לא ברור. בכל שנה מצוין מספר הפרסומות בארבע הקטגוריות שנותחו: מדבר, ים, עיר, כפר. בנספח א מופיעה טבלה נוספת, "קורפוס משני" (עמ' 223): "[...] מורכב מפרסומות שנאספו על-ידי באופן אקראי בזמן המחקר והן בבחינת תוספת [...] "(הערה 301, עמ' 291). גם בטבלה זו אין הסבר להגיון הבחירה, וגם כאן מצוין מספר הפרסומות בארבע הקטגוריות שנותחו. בטבלה הבאה, "חלוקה על פי תימות" (עמ' 224-225), מחולקת כל קטגוריה לקטגוריות משנה, אך ללא שנים; למשל, מדבר "כמקום

מסוכן וכרקע לחייל, 98", "הקאובוי, הג'יפ, והמטייל, 72", "כאקזוטי או כאוריינטלי, 92", "סה"כ 262". לו הייתה הצלבה בין השנים והתמות, ייתכן שאפשר היה לתקף התפתחות כלשהי, המדווחת בכתיבה התיאורית בפרקים גופם; אך כפי שאמרה החוקרת, "לא ננקטו צעדים כדי לוודא כי המדגם המייצג אמין", וספק אם אפשר לכנות את אוכלוסיית המחקר "מדגם מייצג". ובהחלט אפשר היה ליישם שיטות שונות של דגימה הרווחות היום במדעי החברה כדי להבטיח עניין זה.

בפרק השני, שהוא מעניין ורהוט, עוסקת החוקרת בהתפתחות "מוסד הפרסומת, המקרה של ישראל", נושא חשוב שטרם נחקר כראוי. אגם-דאלי מארגנת בשלבים את התפתחות הדימוי הפרסומי, בוחנת את ההשפעה של התפתחות הטכנולוגיה, של הגלובליזציה של השדה, של שליטת הכלכלה הקפיטליסטית ושל הוולט העלויות הנלוות לה. בפרק המשנה, "שינויים בתפקיד הפרסומאי הישראלי", נדון תהליך ההתמקצעות וההתמחות, גם בעקבות ההשכלה האקדמית של הפרסומאים, עליית המשרדים הגדולים ולבסוף "ההשפעות החברתיות והתרבותיות על מוסד הפרסומת בישראל".

שאלה מעניינת, שלא נדונה, המסתמנת מן הפרק היא אם גם בשדה הפרסום מתרחשות פרולטרניזציה בצד עליית "כוכבים", כמו בשדה העיתונות (לימור, 1997). בנוסף לכך, החוקרת סבורה כי הטכנולוגיה המתוחכמת יוצרת שיפור ושכלול, וזאת לפי ההנחה הרווחת כי מודרניזציה וטכנולוגיה יוצרות קדמה. וכך לדעתה, האפשרויות הגלומות במאגרי דימויים (image banks) ובטכנולוגיות מהירות ומפותחות לעיצוב דימויים, יוצרות פרסומות מעניינות ואיכותיות יותר מאלו שבשנים עברו. הנחה זו צריכה הוכחה ומחקר אמפירי. לאחרונה הנחת הקדמה הטכנולוגית מקודמת בשיח הנאו-ליברלי של האוטופיה ברשת – הדמוקרטיה המקודמת באמצעות הרשתות החברתיות לכאורה – אך למעשה טכנולוגיית הרשת היא דלוזיה בעלת צד אפל: היא מאפשרת לדיקטטורות ציד חסר רחמים ושיטתי של פעילים פוליטיים (Morozov, 2011). ובנוסף, נראה שפרק חשוב זה, העוסק בהתפתחות הפרסומת, היה עשיר יותר משהוא, אילו היה משולב גם בראיונות עומק.

נרגים את אופן הניתוח על פי הפרק השלישי, העוסק ב"נוף מדבר וספר", שהוא הן טבע הן תרבות, ספר ושממה הממתינים לפעולת הכיבוש. הניתוח בפרק זה עשיר ומעניין. הנה למשל ניתוח פרסומת לשמפוז:

"העובדה שהמפרסם עושה שימוש ברקע מדברי שבו חיילים מתקלחים ואינו מסתפק רק בצילום הדוגמנית היפה מעידה על הערכים של החברה הישראלית באותה תקופה. מדובר בחברה שחווית המלחמה היא חוויה

מאחדת בעבורה. נוף המדבר והחיילים המתרחצים מחברים את הנמען לזמן ולמקום הפקת הפרסומת – ישראל של סוף שנת 1973. שוב הפרסומת משתייכת לז'אנר המערב בין הכלכלי ללאומי. אם כן, הרקע המדברי ודמויות החיילים מצטטים מציאות ישראלית אחת (החזית) בעוד שדמות הדוגמנית מצטטת את המציאות הביתית היומיומית של העורך [...] (עמ' 89; הפרסומת מצויה באינדקס, תמונה 9, והצפייה בה משפרת את הבנת הקוראים).

חבל שהניתוח המגדרי, הקיים בטקסט זה באופן דנוטטיבי, איננו הופך למודע לעצמו באמצעות גיבוי תאורטי של תאוריות מגדר שיפיקו את הקונוטציות ואת ההשתמעויות האידאולוגיות המתבקשות. נראה שאי-אפשר היום לנתח ייצוגים תרבותיים ללא ניתוח תאורטי פמיניסטי. להלן קטע מסיכום הפרק השלישי, "נוף מדבר וספר":

"הפרסומות שהוצגו בפרק זה מהוות עדות נוספת להיות הפרסומת מערכת גמישה המתאימה עצמה לשינויים חברתיים ומשקפת אותם לצרכיה: מייצוג המדבר כאתר מסוכן ש'מעבר לגבול' בשנים הראשונות (-1967 1973) לייצוגו כמקום של מנוחה, שלווה ונופש (עד 2004). ייצוגי המדבר מקבילים לכמה מהשינויים שעברה החברה הישראלית: מחברה העוסקה בביטחון ובשמירת הקיים (המתגשמים בהופעת דימוי החייל במדבר) לחברה נהנתנית העוסקת בשיפור תנאי חייו של היחיד (המתגשמים למשל בהופעת דימוי הג'יפ במדבר); מהתייחסות המתעלמת מן האחר (הערבי) להתייחסות אל הערבי כאקזוטי או נוף" (עמ' 110).

פסקה זו, שהיא חלק מסיכום הפרק, מנתחת את המעבר לכאורה מחברה מיליטריסטית לחברה נהנתנית, ובכל זאת הג'יפ האזרחי הקפיטליסטי הוא מיליטריסטי בצד היותו כלי להנאה. המלחמה נמשכת גם בהקשר הקפיטליסטי ולעתים אף מועצמת בעטייה של הכלכלה הנאו-ליברלית. עם זאת פסקה זו מבטאת יפה את השניות המופיעה בשם המוצלח של המחקר: "מחוזות חפץ: נופי פרסומת בישראל". החוקרת התכוונה למחוזות הפנטזיה והאוטופיה: "הפרסומת היא אחד משדות השיח העיקריים שאליהם מתנקזים השאיפות והרצונות של בני התקופה בכל תקופה" נכתב בהקדמה לספר (עמ' 11). אך אפשר לקרוא את השם גם באופן נוסף: הכלכלה הקפיטליסטית של החברה הנהנתנית הופכת הכול ל"מחוזות חפץ" בשני תהליכים: הסחרה וחפצון. וכך פיענוח השם בשני היבטיו מצביע על ממצאי המחקר. כפל פנים זה של "מחוזות חפץ" מתגלם גם בעטיפת

הספר ובתצלום השער הצבעוני היפהפה: כדור פורח שעליו פרסומת של מוצרי החלב של "יטבתה" ברקע נוף הרי אדום.

הפרקים הבאים – "פרק ד: נופי כפר, חקלאות ואדמת בור", "פרק ה: נוף אורבני" ו"פרק ו: נוף ים, חוף ים ומקורות מים אחרים" – מרחיבים את היריעה בניתוח עשיר של קורפוס בן יותר מאלף פרסומות משנת 1967 ועד 2004, בארבע תמות מקיפות של נוף המנותחות כאמור במחקר: מדבר, כפר, עיר וים. החוקרת מדגימה היטב את השתנות העתים ואת הייצוגים המשקפים שינויים חברתיים, פוליטיים, כלכליים, תרבותיים ואידאולוגיים.

חסר במחקר דיון על מה שאינו מיוצג; אמנם ההיעדר מתייחס מפורשות רק לערבי, מכיוון שהוא מאיים, אך מתוך הדיון בקורפוס בספר נעדרות גם ההתנחלויות ועיירות הפיתוח. סוגיה מעניינת, שלא נדונה, המבצבצת מתוך אינדקס תצלומי הפרסומות, היא כי בשנים הראשונות אפשר לראות פועלים בפרסומות, ולאחר מכן כנראה נעלם מעמדם של אלה מן הייצוג. ייתכן שהיעדר זה מהווה חלק מאפיוני השיח של הכלכלה הנאו-ליברלית השולטת בישראל בשנים האחרונות, שטרם נחקר כיאות בישראל.

אמנם קורפוס הפרסומות בספר עשיר ורחב, ובאינדקס הפרסומות המנותחות בספר מופיעות פרסומות אסתטיות רבות; בחירה זו היא כנראה פועל יוצא של הידע של אגם-דאלי באמנות, אך הקורפוס הישראלי בכללו, למרבה הצער, מצטיין בדלותו החזותית, עניין הקשור כמובן למפרסמים ולדרכי הכשרתם ולתרבות הישראלית בכללה, שהיא ביסודה תרבות טקסטים. ובכל זאת, כבר מתחילת המאה העשרים התפתחה בארץ תרבות חזותית עשירה שאיננה באה לביטוי בפרסומות, בדומה להיעדרה המסוים של המסורת החזותית העמוקה של התרבות המערבית, שהייתה מסד התרבות החזותית בארץ למן היווסדה. ללא לימוד אמנות המערב בצד העמקה בהיסטוריה החזותית בישראל בכל שדותיה, קשה להניח כי תתפתח תרבות חזותית עשירה ומורכבת; אדרבה, היכולות הטכנולוגיות מסוג "העתק-הדבק" המהירות והשגרתיות עלולות לגרום לדלות ולבנליות. לכן נראה כי בצד חקר התקשורת החזותית בארץ, שלכך תורם מחקרה של אגם-דאלי, יש לחזור וללמוד גם את מדעי הרוח, שלצעדנו הרב מקוצצים ללא הרף לטובת דיסציפלינות של פרקטיקות מקצועיות.

בסיכום הספר מציינת אגם-דאלי כי נופים רבים הפכו ל"לא מקום", וכי "ככל שחולף הזמן, מה שנהוג לכנות המציאות הנחוות הוא יותר ויותר מציאות שמפיקים אמצעי התקשורת ופחות מציאות ממשית, פיזית, אם כי גם זו מושפעת ממציאויות חלופיות [...]" (עמ' 213). זו היא הנחה נוספת, הרווחת במחקר הנוכחי ובמחקר התקשורת בכלל, שאפשר לחלוק עליה. עם זאת, בעצם ימים אלו נופי

הפרסומת אינם רק מציאות חלופית של "מחוזות חפץ", אלא הנופים עצמם הם גם "מחוזות מחלוקת", כפי שמציינת אגם-דאלי בפסקה האחרונה בספרה:

"לסיכום, הזרות או ההתעלמות שמפגין הישראלי כלפי המקום נעלמת בעיתות משבר או מלחמה. המלחמה מזכירה למפרסם (המשמש כסוכן של חיברות) את הימצאותנו במרחב הישראלי. הקונפליקט בין היות 'כאן' להיות 'שם' נפתר בזמן מלחמה – לטובת ה'כאן'" (עמ' 220).

בעת הזו עודנו עומדים מול שאלות נוקבות בדבר הגבולות, זכותנו על הארץ, האומה, הקולקטיב והקבוצות השונות בו. שאלת זכותנו עומדת במלוא חריפותה מול שאלת זכותם של הפלסטינים, והמחלוקת הקשה מהדהדת היטב במרחב הציבורי בישראל. בכך מתבטאת גם האקטואליות של מחקרה של אגם-דאלי, המציג את השינויים החזותיים, הפוליטיים, הכלכליים והאידאולוגיים המשתקפים בנופי הפרסומת בישראל והמעצבים בתורם את יחסנו אל חלקת אדמה זו, המולדת.

רשימת המקורות

לימור, י' (1997), "הנסיך הקטן" ו"האח הגדול" או: תעשיית התקשורת בישראל בעידן של תמורות, בתוך ד' כספי (עורך), תקשורת ודמוקרטיה בישראל, תל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 29-46.
פנופסקי, א' (1955/2009), איקונוגרפיה ואיקונולוגיה: מבוא לחקר אמנות הרנסנס, המדרשה, 12, 69-97.

- Barthes, R. (1957/1972). *Mythologies*. New York: Hill and Wang.
Berger, J. (1972). *Ways of seeing*. Harmondsworth: Penguin Books and BBC.
Mitchell, W. J. T. (1987). *Iconology: Image, text, ideology*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
Mitchell, W. J. T. (2002). Holy landscape: Israel, Palestine, and the American wilderness. In W. J. T. Mitchell (Ed.), *Landscape and power*. Chicago and London: The University of Chicago Press, pp. 261-290.
Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of Internet freedom*. USA: Public Affairs.

סקירת ספרים

מאוסלו עד ההתנתקות: המאבק על ארץ ישראל השלמה בעיתוני חב"ד

אורלי צרפתי, תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב, הספריה הציונית, תש"ע (2010),
277 עמודים (כולל מפתחות וביבליוגרפיה)

יובל שרלו*

"אחדות ההפכים" הוא מונח יסודי במשנתה הפילוסופית של חסידות חב"ד. עמדה על כך רחל אליאור בספרה "תורת אחדות ההפכים" (תשנ"ג, ירושלים, מוסד ביאליק). מונח זה מאפיין את ההתמודדות החב"דית עם השניות הקיימת בכל תחום ותחום שבו נתקל האדם המאמין. כאשר מדובר באלוקות, האדם המאמין חי את האימננציה האלוקית במלוא עוזה ורואה כל דבר המתרחש בעולם כבא ישירות מריבונו של עולם; בד בבד הוא מאמין כי ריבונו של עולם הוא האין-סוף המוחלט, שכלל אין לו קשר עם מושגים גשמיים. חסידות חב"ד התמודדה עם בעיה זו באמצעות יצירת שני מונחים, "סובב כל עלמין" ו"ממלא כל עלמין", ובדיאלקטיקה מופלאה אפשרה את החיים בשתי התפיסות האלה. גם את המתח הקיים בעולמו של כל מאמין, בין גשמיות ורוחניות ובין העצמת המציאות ובין איונה (מלשון "אין"), פתרה חסידות חב"ד בדרך זו של אחדות ההפכים.

אחדות ההפכים של חסידות חב"ד אינה משנה פילוסופית בלבד, אלא היא מחלחלת גם כיום לכל ההתנהלות של חסידות זו. היא מעורבת מאוד במדינת ישראל, ובד בבד אפשר להגדירה כא-ציונית, אם לא כאנטי-ציונית; היא מחבקת את עם ישראל כולו, ובד בבד היא מתבדלת בהלכה המיוחדת רק לה ומדירה את מי שאינו מאנשי שלומנו, עד כדי כך שהיו שהגדירו אותה כ"כת הקרובה

* הרב יובל שרלו (yu02@barak.net.il) הוא ראש ישיבת ההסדר פתח תקווה, ממייסדי "רבני צהר" וחבר ההנהלה.

ביותר ליהדות"; היא ריאליזם ורציונליות אולי יותר מכל החסידויות האחרות, ובד בבד נסחפת לתפיסה משיחית טוטלית המעצבת את ההתייחסות שלה למציאות הנוכחית. בכל אלה לא זו בלבד שהיא אינה מתעלמת מן המורכבות ומן הסתירה, אלא היא גם מפתחת משנה שלמה בדבר החיים בשני העולמות והיחס ביניהם. בשל היותה מרתקת כל כך ובשל היותה אחת התנועות המשמעותיות ביותר בעם ישראל, היא ראויה למחקר.

בשנות התשעים של המאה העשרים ובתחילת המאה ה-21 התרחשו שני מסלולים משמעותיים של אירועים בחסידות חב"ד, והמחקר שאנו סוקרים חודר לקרבם. המסלול האחד, החיצוני, הוא אירועים כלליים במדינת ישראל: מלחמת המפרץ, הוועידה הבין-לאומית במדריד, הסכמי אוסלו, רצח ראש הממשלה רבין ומאוחר יותר – ההתנתקות. המסלול השני, הפנימי, הוא מסלול של אירועים דרמטיים בתוך חסידות חב"ד: ההכרזה על האדמו"ר רבי מנחם מנדל שניאורסון כמשיח, הסתלקותו מן העולם והפילוג בחסידות חב"ד בין ה"משיחיסטים" ובין הזרם המרכזי. שני המסלולים האלה מלאי אנרגיה, והם לעצמם מהווים בסיס מופלא למחקר.

מהם הכלים שאפשר לחקור בהם את היחס שבין שני המסלולים האלה? מחברת הספר מציעה כלי מופלא למחקר זה, והוא העיתונות החב"דית. חסידות חב"ד הפכה את השימוש בכלי התקשורת העולמית לאחד היסודות המהותיים ביותר שלה. עמדה זו נובעת מסיבות שונות. העיקרית שבהן היא משנתה כי לקראת הגאולה השלמה הקרובה מאוד אנו מחויבים ב"פוצו מעיינותיך החוצה"; לאמור: יש להוציא את היהדות לרשות הרבים. הוצאה זו משמעותה הסרת הלוט מעל המיסטיקה והפיכתה ממשנה אוטורית למנוע רוחני כלל-עולמי. אחת הדרכים לעשות זאת היא תקשורת ההמונים, המאפשרת לממש את המשנה הזו במלוא עוצמתה. אולם בשל הקוטיב השני, ההסתגרות, אנו מוצאים את עיקר הפעולה החב"דית בעיתונות פנים-מגזרית: בעיתון כפר חב"ד המכונה "לאנ"ש (אנשי שלומנו) וכדף פרשת השבוע, "שיחת השבוע", הפונה כלפי חוץ, בעיקר לחברה הדתית הכללית, אך לא רק אליה. יש להדגיש כי בשנים האחרונות, שהן מחוץ לתחום המחקר, אפשר לדבר על פרסום נוסף, כהניסטי ברוחו, שאמנם אינו מסמך רשמי של חב"ד, אולם הוא מבטא פלג של חב"ד בארץ בראשות הרב וולפא: "ארץ ישראל שלנו". אני מעריך כי בעתיד אפשר יהיה להמשיך את מחקרה של צרפתי גם לאור גיליון זה.

סוג זה של עיתונות מאפשר אפוא שני מחקרים במקביל. ראשון בהם הוא בחינת העיתונות המגזרית כחלק ממדעי התקשורת; על עיתונות זו אפשר להחיל כלי מחקר העוסקים בהבניית השייכות של קבוצות מיעוט. חלק מהבניה זו היא התעמולה להפצת עקרונות הקבוצה, והמחברת טוענת כי העיתונות החב"דית

מאופיינת בשלושה תנאים הנחוצים לה כדי שתהיה יעילה: מונופוליוזיה, תיעול והשלמה באמצעות תקשורת בין-אישית. לגבי חסידי חב"ד, עיתונות זו מונופוליסטית, שכן אין החסידים נזקקים לתקשורת החילונית; היא מתעלת את עמדות היסוד להתנגדות מעשית למסירת שטחים לשלטון זר; והיא משלימה את עצמה בפעילות רחבה של תקשורת בין-אישית הקיימת בכל חצר חסידית, ובאופן מיוחד בחב"ד. לפיכך אפשר להשתמש בכלים המחקריים המקובלים כדי לבחון את השפעתה של תקשורת זו וללמוד הרבה על התאוריות התקשורתיות ועל יישומן. ספר זה, שהוא עיבוד של עבודת דוקטורט של חוקרת ומרצה לתקשורת, מאפשר לקורא הבילתי מקצועי בתחום זה להכיר ולבחון סוג של תקשורת מגזרית בחברה סגורה ולהבין את המשקל הגדול שלה בעיצוב התודעה הפנימית של קבוצות מיעוט.

המחקר השני הוא המחקר על חסידות חב"ד עצמה. כאמור לעיל, חסידות חב"ד מצאה את עצמה בתקופה זו במוקד שינויים דרמטיים בחברה הישראלית ובחסידות עצמה. אדמו"רי חב"ד שחיו בתקופת הייסוד של התנועה הציונית התנגדו לה. הם גם התנגדו להתיישבות בארץ ישראל, וההצדקה לקיומו של כפר חב"ד הייתה נעוצה בתוצאות השואה ולא באידאולוגיה של ארץ ישראל. אין זה מקרה כי החסידות ביססה את מרכזה בארצות הברית ולא בארץ ישראל. ואילו בעיצומה של תקופת המחקר המתוארת בספר אנו מוצאים את חסידות חב"ד מחזיקה בעמדות מובהקות ביחס לאיסור מסירת שטחים לשלטון זר, ואף משתתפת בחלק מן הזמן במערכה הפוליטית, דבר שהיא נמנעה ממנו בעקיבות במשך רוב תקופות קיומה.

עיקר הספר שלפנינו מנסה לבחון את מקורות השינוי ואת סיבותיו. הנימוקים המופיעים בעיתונות החב"דית אינם נימוקים ציוניים. הם מבוססים בעיקר על החובה למנוע פיקוח נפש. ההלכה היהודית מייחסת חשיבות עילאית להתמודדות עם מצבים של פיקוח נפש ומניעתם, וכיוון שמסירת שטחי ארץ ישראל לאויב מנותחת כסכנה פוטנציאלית ליהודים, הדבר אסור. החסידות מרחיבה את ההלכה המתירה לצאת למלחמה בשבת גם על ענייני רכוש, בשל המדרון החלקלק העלול להביא לסכנת נפשות, למדיניות עקרונית (נושא זה אינו תופס מקום נרחב בספר). זהו הנימוק העיקרי הרשמי בעיתוני חב"ד.

אולם המחברת מנתחת, ולדעתי בצדק, נושאים נוספים שהשפיעו על חסידות חב"ד ועל שינוי עמדותיה. ראשון שבהם הוא מלחמת ששת הימים, שהיוותה אישור משמים לתפיסה המשיחית. אמנם התפיסה המשיחית של חב"ד שונה מזו שבאה מבית המדרש של הרב קוק ושהעניקה לגוש אמונים את הבסיס הרעיוני למפעל ההתנחלות, אולם שתי התנועות היו שותפות בראיית מלחמת ששת הימים כצעד משמעותי מאוד במהלך הגאולה וכייעוד משמים. המחברת מצטטת דברים

שנכתבו לאחר 23 שנים: "רק כעת אנו מתחילים להבין את המשקל הרב שהיה לאירוע זה על תהליכים מרכזיים הקשורים להכנת העם לגאולה השלמה" (עמ' 62). נימוק נוסף הוא הצפה מחדש של מצוות התורה ביחס להתיישבות בארץ ישראל, מצוות "לא תחנם" וכדומה. לדעת המחברת, אלו הנושאים המרכזיים והסיבות העיקריות לשינוי דרכה של חסידות חב"ד.

מעבר לכך, לרבים מדבריה בגנות מסירת שטחי ארץ ישראל לאויבים יש קשר גם לשאלת הגאווה הדתית והעצמאות הרוחנית. העובדה כי אומות העולם לוחצות על ישראל לעשות כן מעצימה את העובדה שהנושא המדובר אינו רק ארץ ישראל, אלא גם העצמאות הרוחנית, ההתנגדות לכפייה חיצונית על עם ישראל והקריאה לנהל מדיניות יהודית מקורית שאינה נכנעת לגזרות אומות העולם. באופן דומה, חסידות חב"ד תמכה בלגיטימציה של פסקי הרבנים שקראו לסירוב פקודה מכוח אותו אתוס: "לנו היהודים יש חוק עליון העומד מעל כל חוק אנושי – התורה. אם יחוקק חוק או תינתן פקודה הסותרים את התורה, ברור שלא נציית להם" (עמ' 207).

עמדות אלו של חב"ד אילצו אותה לסטות ממנהגיה. היא נעשתה מעורבת פוליטית, הן בקריאה ישירה להצביע למפלגת ימין ("ביבי טוב ליהודים") הן בהזדהות מובהקת עם אחד הצדדים בוויכוח הפנימי במדינת ישראל ביחס לעתיד ההתיישבות. מלבד זאת, חסידות חב"ד, המתאפיינת בכלל החסידי "אהבת ישראל" ובניסיון להיות קשור בכל יהודי באשר הוא יהודי, מצאה את עצמה מתבטאת בקיצוניות ובחריפות נגד השמאל הישראלי: "בוגדנות פירושה מעילה, הפרת אמון [...] בוגדנות עשויה להיות גם תפישתית בחשיבה, בהשקפת העולם, בעמדה פוליטית. וכאן לא קשה לזהות את מוקד הדגירה של החשיבה הבוגדנית אצל אנשי השמאל" (עמ' 158).

למי אפוא מיועד הספר? הספר מיועד למתעניינים בשני ההיבטים של המחקר. זהו מחקר מקיף על עיתונות מגזרית ממוקדת ובחינת תהליכים המתרחשים בחברת המיעוט דרך עיתונים אלה. לטעמי, ממד זה מצוי בהיקפים קטנים מדי בספר זה, בין בהיבטים התאורטיים ובין בבחינה כללית של ז'אנר העיתונות המגזרית, ובתוכה דפי פרשת השבוע. ואף על פי כן, מבין שורות המחקר עולות תובנות מעניינות ביחס לכוחה של עיתונות מגזרית זו, לתהליכי השינוי ולמשמעותה של התקשורת של קבוצות המדירות את עצמן מן התקשורת הכללית או המודרות ממנה.

ובעיקר הספר מיועד למי שמבקש להבין את אחד תהליכים המרתקים שהתחוללו בחסידות חב"ד בין 1990 ל-2005. הוא מרתק בשל העובדה שהוא מפגיש אירועים מכוננים בתולדות מדינת ישראל בליבת המחלוקת הפנימית בעם ישראל מכאן ואירועים מכוננים בחסידות חב"ד שעיקרם תום שושלת שבעת

המנהיגים של החסידות וראיית האדמו"ר האחרון כמשיח מכאן. שני התהליכים האלה אינם קשורים מהותית זה בזה, אולם בשעה שנפגשו התחוללה דרמה של ממש בחסידות חב"ד ובעמדותיה. המבקש להבין את התהליכים, כפי שהשתקפו בחלון הראווה של התקשורת הפנימית בחסידות חב"ד, ימצא בספר זה עולם ומלואו.

המחברת בחרה לעסוק בהתייחסויות הישירות לסוגיית הסכמי אוסלו והעקירה מגוש קטיף. אפשר היה להעשיר את המחקר באמצעות התייחסויות חב"דיות נוספות לאותם עניינים, שנכתבו בדרך שאינה ישירה. דף פרשת השבוע "שיחת השבוע" אינו עוסק רק במאמר המערכת בנושאים הקשורים לסדר היום, אלא הוא גם מפגיש את קוראיו עם סיפורים חסידיים, עם עיסוק אינטנסיבי בתורת המשיח ועם דמויות מן החיים הדתיים במדינת ישראל. בחינה מדוקדקת של אלה – כגון השאלות מי הן הדמויות המוצגות לקוראי הדף, ועד כמה מוצגים בו גם אנשים מן הציונות הדתית (דבר המהווה שינוי בעמדת חב"ד ומלמד על קשר מתהדק ל"גוש אמונים") – הייתה מוסיפה היבטים נוספים למחקר. נושא מעניין נוסף הוא חיפוש אחר המקומות שבהם חסידות חב"ד עושה חשבון נפש, בעיקר באשר למעורבות הפוליטית שלה. אולם חסרונם כל אלה אינו מעמעם את טיבו של הספר ואת ההצגה המדויקת של התהליכים שהמחברת מציגה בפני הקורא.

סקירת ספרים

מאוסלו עד ההתנתקות: המאבק על ארץ ישראל השלמה בעיתוני חב"ד

אורלי צרפתי, תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב, הספריה הציונית, תש"ע (2010),
277 עמודים (כולל מפתחות וביבליוגרפיה)

צוריאל ראשי*

לא קלה מלאכתו של חוקר המנסה לגשר בין עולמות שתהומות נראות פעורות ביניהם. לכאורה, עולמה של היהדות החרדית על גווניה המשתנים מתנגד באופן גורף לקיומה של תקשורת ההמונים: בעוד שהעולם החרדי מנסה לשמר את דרך חייו ב"גטו", תקשורת ההמונים נתפסת בעיני רבים בו כמי שמנסה לשבור חומות אלו. חריגה בנוף החרדי היא תנועת חב"ד ביציאתה מן ה"גטו" בעצם שליחת אנשיה לקצות תבל וביחסה לתקשורת ההמונים. בניגוד לעולם החרדי, המנסה לכלוא את הנמר התקשורתי מאחורי סורג ובריח, מנסה תנועת חב"ד לרכוב על הנמר. מחקרה של צרפתי על ההיבט העיתונאי הכרוך במאבק הפוליטי והמדיני על ארץ ישראל הוא ניסיון מעמיק ומקיף לצייר חלק מאותה רכיבה קשה ומרתקת. על פי גישת החסידות, שהתעוררה באמצע המאה ה-18, מעשיו של כל יהודי נתפסים לאור תורת המיסטיקה היהודית, הקבלה, כחלק מקירוב הגאולה. בין היתר, התנועה שמה דגש בעבודת האל בשמחה, בקשר ישיר של כל יהודי, ואף הפשוט ביותר, עם האל וכן באהבת ישראל לכל יהודי באשר הוא. בתנועת החסידות דמותו של המנהיג הדתי — מאז ימיו של מחוללה העיקרי של החסידות,

* ר"ר צוריאל ראשי (tsuriel.rashi@gmail.com) הוא יועץ לתואר שני בביה"ס לתקשורת באוניברסיטת בר-אילן וראש החוג לתקשורת במכללת ליפשיץ לחינוך בירושלים.

רבי ישראל בן אליעזר, הידוע בשם הבעל שם טוב – מהווה ציר מרכזי ומשמעותי, וההתקשרות אליו היא אחת הדרכים להצליח להתקרב אל האל.

בעולם החסידות נתייחדה חסידות חב"ד, הידועה גם כחסידות ליובאוויטש. מלבד היותה אחת החסידויות הגדולות בעולם, נציגויות שלה גם פזורות באלפי מקומות יישוב בעולם שיש בהם נוכחות יהודית. מספר חסידי חב"ד הוערך בתחילת שנות התשעים ביותר ממאתיים אלף (Wertheimer, 1993, pp. xiv-xv), והריכוזים הגדולים ביותר שלה ממוקמים בניו יורק ובישראל. בראשית המאה ה-21 פועלים כ-4,000 בתי חב"ד בכ-950 ערים השוכנות ב-75 מדינות בעולם (chabadworld.net). מוקדים אלו, שהוקמו בסימן הפסוק "ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה" (בראשית כח יד), הביאו לכך שכל יהודי יכול לקבל שירותי דת וחסד בסמטה "הכתובת לכל עניין יהודי".

בספרה "מאוסלו עד ההתנתקות" תורמת צרפתי תרומה של ממש למחקר בתחום התקשורת והדתות באמצעות יצירת החיבור בין מאבקים פוליטיים-מדיניים, תנועות דתיות וניצול התקשורת. כל זאת באמצעות ניתוח מקרה הבוחן הייחודי והמרתק של תנועת חב"ד. החוקרת השכילה להעמיד את פעילותה של תנועת חב"ד בהקשר הכולל של יחס החברה החרדית, וחב"ד בתוכה, לתקשורת ההמונים ולארץ ישראל. מתוך הבנת ההקשר אפשר לעמוד על הפעילות התקשורתית של חב"ד.

כמו תנועות דתיות רבות גם תנועת חב"ד החלה את דרכה התקשורתית בעיתונות המודפסת. בראש המדיה המודפסת אפשר לציין בתור השבועון המקיף ביותר את ביטאון חסידות חב"ד, "כפר חב"ד", שנוסד בשנת 1980. השבועון נמכר בתפוצה של אלפי עותקים בודדים, בארץ ובעולם. כמו כן אפשר לציין את השבועון "בית משיח", השייך לפלג המשיחי של חב"ד, המאמין שהרבי לא נפטר, אלא "נעלם מעינינו", והיוצא לאור אף הוא באלפי עותקים בלבד. צרפתי במחקרה מנתחת לעומק וביד אמיצה את אשר אירע בין דפי העיתונות החב"דית בשנים המטלטלות שבהן ניסו לעצב את גבולות ישראל בהסכמי שלום, אך מלאכתה לא הייתה שלמה.

תנועה ללא מנהיג במאבק: היעדרותו של הרבי בשנות המחקר: רבי מנחם מנדל שניאורסון (1902-1994), הידוע כרבי מלובביץ' (ליובאוויטש), ובקיצור הרבי, היה האדמו"ר השביעי והאחרון בשושלת אדמו"רי חסידות חב"ד ועמד בראש תנועת חב"ד משנת 1951 ועד לפטירתו בשנת 1994. בחמישים השנים האחרונות, בהכוונת הרבי, הפנתה חסידות חב"ד את פניה החוצה באופן בולט. היא דגלה בהתערות בכלל החברה היהודית כדי לנסות להשפיע על הציבור היהודי הרחב להתקרב למסורת היהודית. מותו של הרבי הותיר חלל עמוק בקרבה, והחסידות התפלגה לשני מחנות, שאמנם אינם שווים בגודלם ובעוצמתם, אך אין

להתעלם משניהם: משיחיסטים ואלו שאינם משיחיסטים. לכן היה מן הראוי אף לבחון את השיח בשבועון "בית משיח", המהווה מקבילה משיחית של השבועון "כפר חב"ד".

במחקר האמור, על אף ההתייחסות לתסיסה המשיחית בתנועה, לא נעשתה אבחנה מעמיקה דייה על אודות תנועה שמגיעה לפתחה של מציאות פוליטית מדינית הרת גורל ללא מנהיג מוסכם. הדברים אמורים ביתר שאת לאחר ירידתו של מנהיג כריזמטי ודומיננטי כדוגמת הרבי מעל במת ההיסטוריה. היעדרותו גורמת ממילא לנתינת דגשים בנושאים שלא כלל חסידי חב"ד היו שמים בחלון הראווה של התנועה.

בין עלונים לעיתונים: לתפוצה רבה יותר ולפופולריות גבוהה יותר מאלה של עיתוני חב"ד זוכים עלוני "פרשת השבוע" של תנועת חב"ד. עלוני "פרשת השבוע" הם עלונים המחולקים בבתי כנסת בשבתות. מטרתם של העלונים היא להפיץ דברי תורה, המבוססים לרוב על פרשת השבוע של אותה שבת יחד עם התייחסות לענייני השעה. בדרך כלל מצטרפת למטרה זו מטרה נוספת: מתן ביטוי להשקפת עולמם של המוציאים לאור של העלון כאשר העלון מופץ מטעם גוף אידאולוגי, או מתן במה לפרסום מסחרי כאשר העלון מופץ מטעם חברת פרסום ושיווק.

העלון המצליח ביותר בישראל והמופץ בעזרת האינטרנט ברחבי העולם הוא העלון "שיחת השבוע". העלון יוצא לאור בהוצאת צעירי אגודת חב"ד מאז אמצע שנות השמונים. מבנה העלון כמעט לא השתנה במהלך השנים, והוא כולל מאמרים, סיפורים וראיונות הקשורים לתורת חב"ד. העלון, הפונה לקהל הרחב שאינו דתי במכוון, נכתב בשפות שונות, כגון עברית, אנגלית, צרפתית ורוסית. בעוד שהעלון מוגדר כמיועד "לכל יהודי", השבועון "כפר חב"ד" ממותג כ"שבועון חסידי חב"ד בארץ הקודש". לאור זאת קשה להשוות בין השניים, שכן העלון הפונה לכלל האוכלוסייה עשוי לכתוב ברוח אחרת מן העיתון המיועד לרוב לשימוש פנימי בקרב חסידי חב"ד.

לאור האמור היה מצופה שמחקר זה יעניק בעיתונות הכתובה משקל יתר לעלוני פרשת השבוע, ובראשם "שיחת השבוע". לימים גם החלו להיות מופצים העלון "שיחת הגאולה", היוצא לאור בעברית, והעלון "הגאולה מעניין ועכשווי", היוצא לאור בעברית בישראל ובאנגלית בארצות הברית. עלונים אלו יוצאים לאור בידי הזרם ה"משיחיסטי" של תנועת חב"ד, אשר כאמור מאמין כי הרבי מלובביץ' חי, וכי הוא המשיח. העלון מהווה מעין תגובה ל"שיחת השבוע", שאינו נוקט קו באשר לשאלת משיחיותו של הרבי.

בגלל תפוצתו הנרחבת וחידרתו של עלון "פרשת השבוע" לכלל בתי הכנסת בישראל היה צורך להעניק לו במחקר זה מעמד חשוב יותר ביחס לעיתוני

החסידות המופצים ברובם בקרב החסידים עצמם. דווקא לאור שאיפתם של חסיד חב"ד להשפיע על השיח הציבורי היה ראוי לייחד דברים רבים על העלון ועל תרומתו לשיח יותר מאלה שיוחדו במחקר לשבועון הסקטוריאלי.

בין נייר למסך: עם זאת, אי-אפשר לראות בעיתונות המודפסת את גולת הכותרת של העשייה התקשורתית בימינו. אמנם לא הייתה יומרה במחקר המוצג בספר להקיף את כל אמצעי התקשורת של חב"ד, ומכאן גם כותרת המשנה של הספר. כמו כן ודאי שכמו בכל מחקר, גם כאן יש שיקולים מתודולוגיים שונים, וביניהם הייתה החלטה מתודולוגית להתמקד בשני העיתונים ולערוך ניתוח של כל העיתונים בשנים הנבדקות, ולא ניתוח של מדגם. אף על פי כן, יד ביד עם ההתקדמות הטכנולוגית הגלובלית הולכת העשייה התקשורתית החב"דית ומוצאת לה יותר ויותר ביטוי של ממש בעולם הווירטואלי.

לתנועת חב"ד ישנם כמה אתרי חדשות פנימיים. ביניהם האתר הוותיק והפופולרי ביותר "אתר חב"ד און ליין" (<http://www.col.org.il>) (COL), האתר "חב"ד אינפו" (<http://www.chabad.info>), האתר "שטורעם" (<http://www.shturem.net>) והאתר Shmais (<http://www.shmais.com>). האתרים הללו סוקרים את הנעשה בקהילות חב"ד בארץ ובעולם ומדווחים על החדשות בשדה הפעילות החב"דית. באתרים יש גם דיווחים על שמחות בקהילות חב"ד בארץ ובעולם ולוח אירועים של חסיד חב"ד. אפשר למצוא בהם הקלטות רדיו וטלוויזיה העוסקות בחב"ד וכן מפעיל רדיו מקוון. יש בהם מדור לבידור הלכה ומנהג, גלריות, ארכיונים ומדריך טלפונים וכתובות של חסיד חב"ד, הכולל שליחת עדכונים. האתרים הללו פופולריים מאוד בין שליחי חב"ד בעולם כולו, הם זוכים לחשיפה רבה בין חסיד חב"ד, הם מתעדכנים בחדשות שוטפות 24 שעות ביממה, והם פועלים בשפות עברית ואנגלית.

מלבד אתרים אלו ראוי לציון גם האתר <http://www.crownheights.info>, המרכז את חדשות קהילת חב"ד בקראון הייטס (Crown Heights). חשיבות השכונה היא בכך שבלכה שוכן מרכז חב"ד העולמי, המוכר במספר "770" (ברחוב איסטון פארקוויי). קהילת חב"ד בשכונה זו הנה הגדולה בקהילות חב"ד בעולם, והיא מפעילה אתר קהילתי בשפה האנגלית.

מלבד אתרי החדשות של חב"ד פועלים גם אתרי תוכן שונים המאפשרים קבלת מידע מתבקש בענייני יהדות, כגון אתר צעירי חב"ד (<http://www.chabad.org.il>) או האתר המופעל בידי הזרם המשיחי בחב"ד (www.chabad.co.il). אלו גם אלו, מלבד אספקת החדשות הפנים-קהילתיות פונים גם אל הקהל הרחב ומנגישים בעבורו את כל המידע "היהודי" שהוא עשוי לחפש. כמו כן יצוין האתר <http://chabadpedia.co.il>, המאפשר חיפוש ממוקד על חב"ד במאגר שנבנה בשיטת WIKI.

לאור כל זאת היה ראוי שמחקר המנסה למפות נאמנה את העשייה התקשורתית של תנועת חב"ד, בעיקר ערב ההתנתקות, יפנה את מבטו אף אל הזירה האינטרנטית שבה פעלה ופועלת תנועת חב"ד במרץ רב. על אף הדברים האמורים, יש לקוות שמחקרים עתידיים יתבססו על מחקרה המקיף של צרפתי ויבחנו גם הם היבטים דומים ושונים בתנועות דתיות המגיעות לידי מאבק פוליטי ותקשורתי.

רשימת המקורות

- chabadworld.net. Available at <http://www.chabadworld.net/page.asp?pageID=A98493DD-6B2B-4414-A940-1ABED9F0F36B>
- Wertheimer, J. (1993). *A people divided: Judaism in contemporary America*. New York: Basic Books (a division of Harper Collins).

סקירת ספרים

The Arab-Israeli conflict in the media: Producing shared memory and national identity in the global television era

Tamar Ashuri, London: I. B. Tauris, 2010, 288 pages

ז'רום בורדון*

תרגום: אלעד הורביץ

ספר זה מציע מקרה בוחן מעולה של הפקה משותפת (קו-פרודוקציה) בין-לאומית של סדרה דוקומנטרית היסטורית בנושא רגיש ו"גלובלי": הסכסוך הישראלי-ערבי. בפרט, הספר בוחן כיצד מאתו פרויקט-על שהתחיל בבריטניה נוצרו שלושה נרטיבים היסטוריים שונים ששודרו ב-1998 בידי ה-BBC (שייצא זאת למדינות רבות), בידי רשת PBS האמריקנית ובידי MBC, הרשת הפאן-ערבית בלוויין המשדרת מלונדון. הספר עושה זאת באמצעות ניתוח של תהליך ההפקה וניתוח טקסטואלי השוואתי של שלוש הגרסאות המשודרות. עם זאת הספר שאפתני יותר מהיות רק מונוגרף על אודות פרויקט מחקר: בשני הפרקים הראשונים ובפרק המסקנות המחברת מנסה בו-זמנית לסכם מסכת נרחבת של תאוריות חברתיות (על האומה, על הזיכרון הקולקטיבי, על הגלובליזציה של התרבות) ולמקם את המחקר שלה עצמה בתוך תאוריות אלו.

הגם שהספר מנתח סרטי טלוויזיה היסטוריים דוקומנטריים, הוא אינו קשור לחקר השיח ולסוגות הטלוויזיוניות. ניתוח הטקסט נעשה בשיטה היסטורית, ללא כלים פורמליים וסמיוטיים של חקר השיח. הביבליוגרפיה מכילה רק אזכורים קלסיים לסרטי תעודה. הכותבת מעדיפה להתמקד בתאוריות של זהות לאומית

* ד"ר ז'רום בורדון (jeromeb@post.tau.ac.il) הוא פרופסור חבר בחוג לתקשורת באוניברסיטת תל-אביב.

וגלובליזציה. התזה העיקרית שלה היא זו: אמנם הפקה משולבת מנותחת לרוב כאתר "התנגדות" לתרבות הלאומית או כ"כישלון של הלאום" (במונחים של שרון סטרובר) תוך כדי מתן העדפה לגלובליזציה תרבותית, אך למעשה היא (ההפקה המשולבת) אתר מורכב למשא ומתן בין שחקנים, המתיר לשניהם מרחב מסוים של גלובליזציה ויישום מחדש של נרטיבים בהקשרים "לאומיים". עניין זה מתואר בהרחבה הן דרך הראיונות עם המפיקים הן דרך הניתוח הטקסטואלי. זהו ככל הנראה כיוון חדש בתחום הקו-פרודוקציה של סרטים היסטוריים דוקומנטריים; זוהי גם תוצאה מבוססת היטב של תהליך בניית התאוריות ושל המחקרים האמפיריים בלימודי גלובליזציה. תמר אשורי מציינת כי "האפשרות של משחק פנימי בין הגלובלי ובין הלאומי נפתחה על ידי קבוצה קטנה, אך רבת תובנות, של מלומדים" (עמ' 57). כיום, רעיון זה של המשחק הפנימי הוא נקודת המוצא של המחקר, והוא כבר אינו חדש או נדיר.

כאשר אולריך בֶּק (Beck, 2002), המצוטט אצל אשורי (עמ' 89), הציע לערוך הבחנה בין "אנחנו והאחרים" באמצעות הרגשה קוסמופוליטית חדשה של השתייכות כפולה הרלוונטית לכל אחד ואחד במובן של להיות "אני" וגם "אחר", הוא עסק למעשה בכתיבה של דברים שהיו בתהליך של התקבלות בקרב מרבית החוקרים של קוסמופוליטיות.

המונח "גלוקליזציה", שטבע רולנד רוברטסון בשנות השמונים ממונחים יפניים שמשתמשים בהם באופן מדויק (אם לא אלגנטי) בשיווק, משלב בין גלובליזציה ובין לוקליזציה (Robertson, 1995). על כן, לאשורי עשויים להיות יותר "בעלי ברית" ממה שנדמה לה, אם נשתמש במונחים שלה. למרות שהיא מתמקדת בזיכרונות משותפים (ומציינת שמעבר למפיקים, גם קהל הצופים נמצא באופק המחקר שלה), ספרה תומך ברובו בהשערה שגלוקליזציה של פרק מסוים בהיסטוריה ניתנת לשימוש כאסטרטגיית שיווק של אנשים כדי להתאים את אותו מוצר לשווקים שונים. במובן הזה, מדובר בגלוקליזציה מסחרית מלמעלה (שאף הייתה המשמעות המקורית של המונח).

ועם זאת, תוך כדי ציטוט של בֶּק מנפיקה אשורי טענה שאפתנית אף יותר: הגלוקליזציה היא "גלובליזציה פנימית", ולפיה "סוגיות בעלות עניין עולמי נעשות חלק מן ההתנסויות היומיומיות ועולמם המוסרי של אנשים" (עמ' 61, 174). הספר, בכל אופן, אינו כולל מחקר השוואתי על קבלה (reception). השאלה היא אפוא מהם אותם זיכרונות קוסמופוליטיים שמהם הסכסוך הישראלי-פלסטיני מורכב. אנו רואים זאת ברמת המפיקים, אבל קשה להסיק מסקנות משומרי סף ספורים אלו, בהקשר הלאומי שלהם, לקהלים רחבים בהרבה. בקיצור, אנו נשארים עם שאלות מעניינות, פחות מאשר עם תשובות, כמו מאמרם של לוי ושניידר

(Levy & Sznaider, 2002) על הזיכרון הקוסמופוליטי, לכאורה, של השואה, שאשורי מצטטת ממנו באריכות.

העניין העיקרי בספר נמצא בתיאור המפורט של תהליך קבלת ההחלטות והמשא ומתן המוביל לשלוש גרסאות שונות המבוססות על ה-"ur-text" (לפי המונח של אשורי) וכן בניתוח ההשוואתי של שלוש הגרסאות הללו. מלבד יכולתה של אשורי לשלב תזות מורכבות בתמציתיות, ניכר בה כי היא גם מראיינת ומאזינה מעולה (גם לפסי קול). הניגודיות בין שלוש הגישות מודגמת בתדירות גבוהה, ונראה כי היא עקיבה מאוד לאורך כל הראיונות והפרקים העוסקים בשלוש הגרסאות שבסדרה. נושא מעניין במיוחד, העובר כחוט השני לאורך כל ההפקה והתוכן, הוא ההתפלגות של האחריות ההיסטורית וה"ליהוק" של דמויות היסטוריות כתוקפנים או כקרבנות. בפתחת הפרק השלישי של הסדרה נראה בבירור כי בגרסת ה-BBC, היהודים-הישראלים הם התוקפנים, בגרסת ה-PBS הם הקרבנות, ואילו בגרסת ה-MBC, הערבים אינם רק קרבנות (כמו בגרסת ה-BBC), אלא גם מתנגדים (עמ' 159).

מה שמעניין עוד היא הדרך שבה המפיקים מותחים ביקורת על התרבות ועל העבודה של עמיתיהם. לפי המפיק האמריקני, "בריטניה הייתה מעצמה קולוניאלית במזרח התיכון. יש לה היסטוריה של מעורבות מדרגה ראשונה. גישתה נובעת מהיתקלויות קרובות מאוד, וכן הלאה. יש לה צורך להסביר [...] ולהצדיק את עצמה בדרכים רבות. לאמריקה יש היסטוריה שונה מאוד ואנטי-קולוניאלית ביותר" (ריאיון, אוגוסט 2000, עמ' 164). כאן אנו רואים כיצד הגנת העצמי הולכת בד בבד עם האשמת אחרים. גישה זו יכולה, בצורות רבות, גם להיות סאב-טקסט של סרטים דוקומנטריים, שאינם יכולים לבקר גלויות מפיקים אחרים של קו-פרודוקציות.

מנקודת מבט מתודולוגית השימוש בציטוטים של עדי מפתח (מעניינים ורלוונטיים ככל שיהיו) היה צריך להיעשות הרבה יותר בזהירות. זו בעיה מסורתית של מחקר חברתי: מה אנחנו צריכים לעשות עם פיתוח תאוריות מושכלות של השחקנים עצמם, בעיקר שחקנים משכילים מאוד ורפלקסיביים המוכנים לתת הסברים לבחירותיהם? לדוגמה, אחד המפיקים הבריטיים מצדיק את העניין בנושא כך: "היינו פעילים מאוד בתקופת המנדט ובמשבר סואץ, ורגשי האשמה לגבי סואץ נמשכו. תמיד הייתה תחושה שיש לנו מערכת יחסים עם המזרח התיכון – לורנס איש ערב וכל הדברים האלה. בבריטניה, תמיד הייתה תמיכה נלהבת בישראל, ובזמן אחר, בעיקר לאחרונה, בפלסטינים, כך שזה לא כמו מזרח טימור [...] שם אין מעורבות בכלל" (ריאיון, פברואר 2003, עמ' 84, 165). היה מקום לתהות לגבי ה"אנחנו" הלאומי בציטוט הזה. האם התמיכה בישראל או בפלסטינים הייתה מאפיין "בריטי" כללי? באיזו מידה הציטוט הזה

מעיד לא על מצפון "בריטי", או על מצפוננו של מפקד טלוויזיה באשר לשאלה מה פירוש הדבר להיות בריטי בהקשר מקצועי-ציבורי מסוים? שאלות אלו ראוי היה להעלות כאן, כמו גם במקומות אחרים בספר.

עוד נושא אחר, הקשור לעניין, הוא שימוש לא מדויק במושג "לאומי", כנרדף ל"לא גלובלי", כולל בכותרת. בתור התחלה, גרסה ערבית לעימות, המוצגת ברשת פאן-ערבית מאבו דאבי שבסיסה בלונדון, איננה יכולה להיקרא באמת "לאומית": זו גרסה על-לאומית (supranational) עם השלכות לפזורה הערבית העולמית. עלייתן של תרבויות ושפות על-לאומיות הייתה צריכה לעלות בדיון הנוכחי: המקרה הערבי מציג את הדוגמה הטובה ביותר לכך, אך הוא לא היחיד. הספר מראה בבירור שקיימת גרסה בריטית פרו-פלסטינית/ערבית לעימות לעומת גרסה אמריקנית פרו-ישראלית. אך האם הגרסה הבריטית כולה "בריטית", או האם היא הגרסה הדומיננטית בבריטניה, בעוד גרסאות אחרות יכולות להימצא בעולמות חברתיים אחרים? כיצד נעשה החיבור בין עולם ההפקה הטלוויזיוני ובין התרבות הבריטית כולה? האם אין הגרסה הבריטית למעשה גרסה אירופית, לפחות בקרב האליטות השמאלניות/ליברליות? מה הקשר בין כל אלה ובין אישיותם או זהותם המקצועית של המראיינים? דומה שהיה ראוי להציג כאן השערות אחדות לגבי הסוציולוגיה של מפקדי טלוויזיה, לפחות כבסיס למחקר עתידי. שמו הישראלי-יהודי מאוד של המפיק-השותף האמריקני ושמו הארמני של המפיק-השותף הערבי אינם יכולים לא לעניין את הקורא של מחקר המתמקד בשיתוף פעולה או תחרות בין זהויות שונות בקונטקסט הגלובלי. באותה המידה היה נאה אילו הייתה המחברת מרחיבה את היריעה לגבי הסובייקטיביות שלה עצמה (עמ' 127).

באופן כללי, חוקרי תקשורת מתחומים אחרים יקראו את הספר בעניין רב, שכן יש בו זיקה לתחומי מחקר רבים אחרים. ההשוואה הישירה ביותר היא מול הדוקטורט של בשמת גרמי (2009), שהשוותה, ברמה הישראלית, שלוש סדרות דוקומנטריות שונות: "עמוד האש", "תקומה" ו"הכול אנשים". בדוקטורט שלה ימצא הקורא ניתוח טקסטואלי מעמיק של נרטיבים המתחרים באותו קונטקסט לאומי, הן בדגשים היסטוריים שונים הן בסגנונות שונים. קריאת ספרה של אשורי יביא חוקרים גם לחשוב על הדרך שבה "תוכן/צורה" עוברים תהליך "ביות" או "גלוקליזציה" דרך המחזור הגלובלי של פורמטים (לדוגמה, Oren & Shahaf, 2011). סטודנטים הולמדים את התמונה העולמית של הקונפליקט יחשבו על הדרך שבה נרטיבים שונים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני מתחרים זה בזה, במיוחד הנרטיבים האמריקני (McAlister, 2001) והבריטי/אירופי.

רשימת המקורות

גרמי, ב' (2009), ציונות על המסך הקטן: השוואת סדרות תיעודיות-היסטוריות בטלוויזיה הישראלית, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל-אביב, תל אביב.

- Beck, U. (2002). The cosmopolitan society and its enemies. *Theory, Culture and Society*, 19(1-2), 17-44.
- Levy, D. & Sznajder, N. (2002). Memory unbound: The Holocaust and the formation of cosmopolitan memory. *European Journal of Social Theory*, 5(1), 86-106.
- McAlister, M. (2001). *Epic encounters: Culture, media, and U.S. interests in the Middle East, 1945-2000*. Berkeley: University of California Press.
- Oren, T. & Shahaf, S. (Eds.) (2011). *Global television formats: Understanding television across borders*. London: Routledge.
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Eds.), *Global modernities*. London: Sage, pp. 25-44.

סקירת ספרים

The Arab-Israeli conflict in the media: Producing shared memory and national identity in the global television era

Tamar Ashuri, London: I. B. Tauris, 2010, 288 pages

ג'ון אליס (John Ellis)*

תרגום: אלעד הורביץ

זהו ספר שאפתני, אך הוא סובל מהיותו תוצר של בעלת תואר דוקטור. בעיקרו זהו ניתוח מאיר עיניים של סדרת הטלוויזיה של סדרת הטלוויזיה *The fifty years war: Israel and the Arabs*, הפקה משותפת שמומנה בידי ה-BBC, הרשת האמריקנית PBS ורשת הלוויין הערבית MBC. את הסדרה הפיקו נורמה פרסי ובריאן לאפינג בחברת ההפקות העצמאית פרוק-לאפינג בלונדון.

אשורי מפרטת את הסכם ההפקה המקורי, שנתן לכל משתמש את הזכות להפיק את הגרסה שלו במקרה הצורך. לא במפתיע, בהינתן המשתתפים, הם אכן מימשו זכות זו. מה שיותר ראוי לציון זו העובדה כי PBS ו-MBC התעקשו להביא מרואיינים נוספים כדי להשלים את גרסותיהם. אשורי מראה כי הסדרה התבססה על בחירה מוסכמת ועל רצף אירועים. אבל אז היא משווה בין כל הגרסאות ומצביעה על השינויים ב-voice over כמו גם במבנה, היוצרים תמונות שונות לחלוטין של האירועים. ניתוח מקיף זה חושף כי הגרסה הבריטית מדגישה את מעורבותה של בריטניה (לא בהכרח לטובתה של האומה) ומציגה את הערבים לרוב כקרבנות של הישראלים. מנגד, הגרסה האמריקנית מדגישה את הקרבנות (victimhood) של הישראלים ומדגישה את מעורבות האו"ם והתיווך האמריקני.

* ד"ר ג'ון אליס (john.ellis@rhul.ac.uk) הוא פרופסור לאמנויות המדיה ב-Royal Holloway University of London.

גרסת ה-MBC דואגת להחליש את קרבנותם של הערבים תוך כדי הדגשת התנגדותם לכיבוש.

הפרקים המכילים ניתוח זה הם בעלי ערך רב, והם כתובים ללא משוא פנים ובביטחון רב. אמנם הם מבוססים על ראיונות ועל ניתוח טקסטואלי, אך אפשר היה להרחיבם עוד. הם שאובים מתוך דיונים תאורטיים מוקדמים כדי לבנות הצגה משכנעת על אודות הבנייתן של היסטוריות שונות של טלוויזיה על אותו בסיס מוסכם, תוך כדי התייחסות ל"צרכים" של קהלי הצופים הנוגעים בדבר. אשורי מאתרת את הדיווחים הלאומיים, קרי הזיכרונות והשקחות המשותפים, שכל מפיך או מפיקה תופסים אותם כמשרתים את מטרותיהם. היא מנתחת את המתח בין היומרות להפקות גלובליות של ההפקה ובין הדרישה הלאומית של קהל צופים מסוים. זו תרומה מוערכת לספרות על שידור ועל גלובליזציה ותיקון שימושי לגישות קודמות.

לאשורי מצבור נתונים שימושיים שהם תוצאה ממחקריה האמפיריים. נתונים אלו יובילו לכמה כיווני מחקר אפשריים. אחד מהם יהיה כיוון מחקר על אודות התעשייה. כיוון זה יוביל למחקר על ההפקה תוך כדי פירוט כיצד המתחים השפיעו על חברת ההפקות. המחקר יבחן את הבסיס הפיננסי של ההפקה המשותפת, ובפרט את תפקיד המפתח של העלויות העצומות הכרוכות באיתור ובסינון של חומרים בארכיונים. עלויות כאלו הופכות לחיוניות בעבור הפקה משותפת לסדרה עוברתית כמו *The fifty years war*. המחקר גם ינתח את הקריירה המתפתחת של כל גרסה וגרסה מחוץ לבית השיווקי שלה. נראה כאילו גרסת ה-BBC עשויה להיות הגרסה הדומיננטית בשוק הגלובלי, בהינתן הדרך שבה הזכויות נוסחו בהסכם המקורי. הסדרה נמכרה מראש לטריטוריות רבות, כך שגרסת ה-BBC (גרסת ה-"ur-film" לפי המונח שטבעה אשורי) הייתה צפויה להיות הגרסה הנפוצה ביותר מחוץ לארצות הברית והטריטוריות שאליהן מגיעים שידורי ה-MBC. במסקנותיה אשורי מציעה פיתוח נוסף לכיוון מחקרי קבלה, כמו

מחקרם של ליבס וכץ (Liebes & Katz, 1990), *The export of meaning*.

אשורי איננה נוטה לכיוונים אלו. במקום זאת היא מציעה טיעון רחב יותר לגבי מעמדם של דיווחים היסטוריים בעולם המציב את עצמו כנמצא בגלובליזציה. כאן באים לידי ביטוי הפגמים בשיטת ההסמכה לדוקטורט בבריטניה. שני הפרקים הראשונים הם בבירור תמצית של פרקי "סקירת הספרות", שמטרתם בדיסרטציה להראות שהמועמדים לדוקטורט קראו והעריכו את הגישות המרכזיות בתחום עיסוקם. ואכן מוגש לקורא טיעון קוהרנטי בעל ערך שאכן מסוכם במבוא. ואולם עמודים רבים מדי מבוזבזים על סיכומים תמציתיים של טיעונים החוזרים על עצמם, ולפיהם חוקרים חשובים מוצגים כמשתייכים לאחד משני "מחנות" או כ"משלימים פערים". הכותרת של פרק 2 *The television documentary* מטעה.

הפרק כמעט אינו עוסק בטלוויזיה, ובמקום זאת הוא כולל סקירה של ספרות העוסקת בזיכרון לאומי שחברה לה סקירה נפרדת ומיושנת על "דוקומנטריות", שאינה תואמת את המטרה של המחברת. זו דוגמה מובהקת לשאפתנות שנמתחה יתר על המידה.

הפרקים הראשונים יוצרים את הרושם המצער שהכותבת מתכוונת לנסות להקיף את הכול בעת ובעונה אחת. רושם זה לא נמוג לחלוטין במחקר האמפירי שלה על תהליך ההפקה. שוב ושוב אנו פוגשים את שלושת ציטוטי המפתח מראיונות עם המפיקים, ובכל פעם ופעם הם מוצגים מחדש, כאילו הם חדשים לקורא. האם נאמר שם משהו נוסף שיכול היה לתת לנו ניואנסים נוספים על בניין ה"אנחנו" הלאומי, שכל מפיק רצה לפנות אליו? האם נאמר עוד משהו לגבי האופן שבו כל משתתף תפס את עמדותיהם של האחרים? האם נחשף עוד משהו לגבי זהותו של מי ששילם על הראיונות הנוספים (משימה לא שגרתית מאוד)? סביר להניח שהראיונות הנוספים והמידע מכילים ראיות נוספות. ראיות אלו יהיו בעלות ערך רב בהארת הממצא העיקרי של המחברת, ולפיו יש מתח (ולא דו-קיום) בין גלובליזציה ובין תיאורים לאומיים על אודות ההיסטוריה והזיכרון. למרות פגמים מצערים אלו מחקרה של אשורי הוא בעל ערך רב, כי נבחר לעסוק בו בנושא שנוי במחלוקת עד מאוד. לכאורה, קל למדי לחגוג את העמידות של תרבויות לאומיות ומקומיות לנוכח הגלובליזציה ולהסתכל הן בהפקה הן בקבלה של הטלוויזיה כרגע מפתח בשימור העושר של המקומי מול האחידות של הגלובלי. אבל כאן אנחנו רואים את החסרונות. אשורי מראה לנו תהליך שלפיו תרבויות שונות מנסות לספק תיאור משותף של היסטוריה שנויה במחלוקת, ונראה כי ידעה מן ההתחלה שזה לא יהיה אפשרי. אשורי מצטטת את הסכם ההפקה המקורי שכלל את זכותו של כל משתתף לערוך מחדש את גרסתו. כל שחקן לאומי רצה שהסדרה תדבר מגרוננו. המקומי יכול להיות עקשני וקהה, בדיוק כפי שהוא נמרץ ומפורש.

Liebes, T. & Katz, E. (1990). *The export of meaning: Cross-cultural readings of Dallas*. Oxford: Oxford University Press.

"An umbilical cord that cannot be severed": Israeli media sustaining Israeli migrants' identity

Vered Malka and Amit Kama*

Abstract

This study examines the various roles Israeli media play in the lives of Israelis who live in northern New Jersey and explores the ways in which consuming these media have become interwoven into their daily routines. The symbolic and practical meanings that are attributed to this consumption were also studied. 117 adults completed a questionnaire and were then interviewed in order to understand their media consumption patterns and how they perceive their experiences. Analysis reveals that Israeli media can be conceived as an identity prosthesis: Not only does it manage to ease homesickness, but it has become a vital device in sustaining and even empowering native identity. Consuming Israeli media on a regular basis enables these migrants to live as if they never really left home, nourishing the belief that they are wholly Israelis notwithstanding the geographic distance. Paradoxically, diasporic life can be indefinitely extended because these media afford this illusion. The importation of culture, politics, and gossip from Israel soothes the migrants' uneasiness of being away from their native soil, and thus they can prolong their stay in the USA.

* Dr. Vered Malka (malka.vered@gmail.com) is a Lecturer, and Dr. Amit Kama (amit8860@yahoo.com) is a Senior Lecturer, both in the Department of Communication, the Academic College Emek Yezreel.

From a slight smile to scathing sarcasm: Shades of humor as means of criticism in Israeli photojournalism

Ayelet Kohn*

Abstract

The paper looks into various expressions and shades of humor as means of conveying social and political criticism in press photos, and examines this phenomenon as it is manifest in print and online Israeli photojournalism. The complex Israeli reality as well as the nature of the objects of representation and the intended audience of the photos, lends particular sharpness and complexity to the epistemological questions raised by the photos. Concentrating on shades of humor in the work of well-known Israeli photographers such as Pavel Wolberg, Alex Levac and Micha Kirshner, the ways in which the humorous message of each photograph are encoded, and the range of possible interpretations by the viewers are investigated using epistemological, social and cultural tools. By highlighting traces of various humoristic genres, from caricature and grotesque to satire and parody, the photographs' dual position as witnesses to an era ironically depicts the blurred borders set between amusement, shame and self-criticism.

* Dr. Ayelet Kohn (ayeletkohn@gmail.com) is a Senior Lecturer in the Department of Photographic Communication, Hadassah Academic College.

"Objective" and "subjective" accuracy in Israeli crime news

Zvi Reich and Linor Kan*

Abstract

This study is an initial exploration of the standards of accuracy in Israeli news in an attempt to determine whether the "popular" press is less accurate than the "serious" press and whether online news is less accurate than print. The study focuses on crime news given its sensitivity to the differences between the studied organizations. 24 police investigators involved in the investigations of the stories that were studied evaluated a cluster of items that were published by different news organizations by completing a standard questionnaire used in American accuracy studies. The questionnaire tapped the levels of "objective" (aspects regarding concrete facts) and "subjective" accuracy (the ways in which information was presented). The serious press was found to be more accurate than the popular press and print media were more accurate than online news. In three-quarters of the items there was at least one mistake, compared to 40%-60% in US studies. While these findings seem as an initial cause for concern, further study with other news beats is needed to establish whether the Israeli press is indeed less accurate than the prevailing US standards.

* Dr. Zvi reich (zreich@bgu.ac.il) is a Senior Lecturer in the Department of Communication Studies, Ben-Gurion University of the Negev, and a former journalist. Linor Kan (linor@bgu.ac.il) received her Masters degree from the Department of Communication Studies, Ben-Gurion University of the Negev.

A question of trust: The perceived contribution of the media to the declining trust in the Israeli justice system

Ornit Kravitz*

Abstract

Criminal issues are widely covered in Israel as in other countries around the world. Since the majority of the public lacks unmediated experience with the criminal justice system (CJS), it was hypothesized that the media are instrumental in shaping public perceptions and knowledge about it. This study explores the perceptions of different groups in society regarding the impact of media coverage of the criminal justice system on the reported decline in public trust towards it. Focus groups and in-depth personal interviews were conducted with groups intimately familiar via first-hand professional experience with the CJS – judges, prosecutors, police-officers, prisoners, defenders and legal reporters – as well as with members of the public who presumably rely mostly on the media. The discussions revealed a broad spectrum of opinions concerning the contribution of the media to the public's trust in the CJS. It was found that among the groups who are professionally familiar with the CJS, the media are perceived as affecting the CJS and damaging the criminal process. Possible implications on the rule of law as well as on the society are discussed.

* Ornit Kravitz (ornitkravitz@gmail.com) is a lawyer and a doctoral student in the Department of Communication, Tel-Aviv University.

